BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS
PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
NEW SERIES, No. 1206.

योगशास्त्रम् ।

स्वोपज्ञविवरणसहितम् ।

THE YOGAŚĀSTRA,

With the commentary called
SVOPAJNAVIVARANA.

BY

ŚRĪ HEMACHANDRĀCHĀRYA.

EDITED BY

ÇĀSTRA VIÇĀRADA JAINĀCĀRYA
ÇRĪ VIJAYA DHARMA SŪRI.

FASCICULUS II.

Calcutta:
PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.
1909.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 57, PARK STREET, CACUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, MR. BERNARD QUARITCH,

11, GRAFTON STREET, NEW BOND STREET, LONDON, W., AND MR. OTTO HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

*Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2, 4 @ /10/ each ... ... Rs.	1	
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	
*Agni Purāṇa, Fasc. 3–14 @ /10/ each	7	
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1–5; Vol. II, Fasc. 1–5; Vol. III. Fasc. 1–5, Vol. IV, Fasc. 1–8 @ /10/ each	14	
Aitereya Lochana.	2	
*Aṇu Bhāṣhya, Fasc. 2–5 @ /10/ each	2	
Aphorisms of Sāṇḍilya, (English) Fasc. 1 @ 1/-	1	
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā. Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	1
*Atharvana Upanishad, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	1
Atmatattaviveka, Fasc. I. @ /10/ each	0	1
Açvavaidyaka, Fasc. 1–5 @ /10/ each	3	
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1–6; Vol. II. Fasc. 1–5 @ 1/ each...	11	
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga. Fasc. 1–3 @ 1/- each	3	
Bālam Bhaṭṭī, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol 2, Fasc. 1 @ /10/ each	1	1
Baudhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. 1-3 Vol. II, Fasc. 1 @ /10/ each ...	2	
*Bhāmatī, Fasc. 4–8 @ /10/ each	3	
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1–5 @ /10 each	3	
Brahma Sutra, Fasc. 1 @ /10/ each	0	1
Bṛhaddēvatā Fasc. 1–4 @ /10/ each	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa Fasc 1–6 @ /10/ each	3	12
Bodhicaryāvatāra of Cāntideva, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Çatadūṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1–4 @ 2/ each	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7, Vol II, Fasc. I-5, Vol. III, Fasc. 1-7 Vol. 5, Fasc. 1-4 @ /10/ each	14	6
Ditto Vol. 6, Fasc. 7	1	4
Çatasāhasrikā Prajñāpāramitā Part, I. Fasc. I–12 @ /10/ each	7	8
*Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1–25; Vol. III. Part I, Fasc. 1–18. Part II, Fasc. 1–10. Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	36	
Ditto Vol. 4, Fasc. 7	1	
Çlockavartika, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 9–17 @ /10/ each	5	10
Ditto Çānkhāyana, Vol. I, Fasc. 1–7; Vol. II, Fasc. 1–4, Vol. III, Fasc. 1–4 @ /10/ each; Vol 4, Fasc. 1	10	6
Çrī Bhāshyam, Fasc. 1–3 @ /10/ each	1	14
Dāna Kriyā kaumudī, Fasc 1–2 @ /10/ each	1	4
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol. I, Fasc. 1–7 @ /10/ each	4	6
Ditto Āchārasārah Vols. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Gobhiliya Grihya Sutra, Fasc. 4-12 @ /10/ each	5	10
Ditto Vol. II. Fasc. 1	1	4
Kāla Viveka, Fasc. 1–7 @ /10/ each	4	6
Kātantra, Fasc. 1–6 @ /12/ each	4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1–14 @ 1/4/ each	17	8
*Kūrma Purāṇa, Fasc. 3–9 @ /10/ each	3	2
Lalita-Vistara, (English) Fasc. 1–3 @ 1/- each	3	0
*Lalitavistara. Fasc. 3-6 @ /10/ each	2	8
Madana Pārijāta, Fasc. 1–11 @ /10/ each	6	14
Mahā-bhāṣya-pradīpōdyōta, Vol. I, Fasc. 1–9; Vol. II, Fasc. 1-12 Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	16	14
Manuṭīkā Sangraha, Fasc. 1–3 @ /10/ each	1	14
Mārkaṇḍeya Purāṇa, (English) Fasc. 1–9 @ 1/- each	9	0
*Markandeya Purana, Fasc. 5-7 @ /10/ each ...	1	14

दीर्यमाणः कुशेनापि यः स्वाङ्गे हन्त दूयते।
निर्मन्तून् स कथं जन्तूनन्तयेन्निशितायुधैः॥ २४॥

दीर्यमाणो विदार्यमाणः कुशेन दर्भेण अपि शब्दादास्तां शस्त्रेण यः स्वाङ्गे शरीरे हन्तेति प्रतिबोध्यामन्त्रणे दूयते उपतप्यते। निर्मन्तून्निरपराधान् जन्तून् स कथं अन्तयेदन्तं प्रापयेत्। निशितायुधैः कुन्तादिभिः आत्मानुसारेणापि परपीडामजानन्नेवं निन्द्यते।

तथाच मृगया व्यापृतान् क्षत्रियान् प्रति केनचिदुक्तम्—

रसातलं यातु यदत्र पौरुषं
[1]क्व नीतिरेषाऽशरण्यो ह्यदोषवान्।
निहन्यते [2]यद्बलिनातिदुर्बलो
हहा महाकष्टमराजकं जगत्॥ १॥ २४॥

निर्मातुं क्रूरकर्माणः क्षणिकामात्मनो धृतिम्।
समापयन्ति सकलं जन्मान्यस्य शरीरिणः॥ २५॥

क्रूरं रौद्रं कर्म हिंसादि येषां ते क्रूरकर्माणो लुब्धकादयः। आत्मनः स्वस्य धृतिं स्वास्थ्यलक्षणं निर्मातुमिति सम्बन्धः। धृतेर्विशेषणं क्षणिकामिति आजन्मशाश्वतिकधृतिनिमित्तं कदाचित्किंचि-

---

(१) च कुनीति-। (२) ग च यद्बलिनापि दुर्बलो।

द्विरुद्रमपि क्रियेत। चणिकधृतिनिर्माणार्थं तु समापयन्ति समाप्तिं नयन्ति जन्म अन्यस्य वध्यस्य शरीरिणः। अयमर्थः परप्राणिमांसजन्यचणिकतृप्तिहेतोराकालिकं परस्यायुः समाप्यत इति महदिदं वैशसम्।

यदाह—

योऽश्नाति यस्य तन्मांसमुभयोः पश्यतान्तरम्।
एकस्य चणिका तृप्तिः प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥ १ ॥ २५ ॥

म्रियस्वेत्युच्यमानोऽपि देही भवति दुःखितः।
मार्यमाणः प्रहरणैर्दारुणैः स कथं भवेत् ॥ २६ ॥

म्रियस्व त्वमित्युच्यमानोऽपि न तु मार्यमाणो देही जन्तुर्जायमानमृत्युरिव दुःखितो भवतीति सर्वप्राणिप्रतीतम्। प्रहरणैः कुन्ततोमरादिभिर्मार्यमाणो विनाश्यमानः स वराको देही कथं भवेत्। परमदुःखित एव भवेदित्यर्थः। मरणवचनेनाऽपि दूयमानस्य निशितैः शस्त्रैर्मारणमिति मृतमारणं तत्कथं सकर्णः कुर्यादिति निन्दा ॥ २६ ॥

हिंसाफलं दृष्टान्तद्वारेणाह—

श्रूयते प्राणिघातेन रौद्रध्यानपरायणौ।
सुभूमो ब्रह्मदत्तश्च सप्तमं नरकं गतौ ॥ २७ ॥

श्रूयते आकर्ण्यते एतदागमे। यदुत प्राणिघातेन हेतुना सुभूम-

ब्रह्मदत्तौ चक्रवर्त्तिनौ सप्तमं नरकं गतौ। हिंसाया नरकगमनहेतुत्वं न रौद्रध्यानमन्तरेण भवति। अन्यथा सिंहवधकतपस्विनोऽपि नरकः स्यादित्युक्तं रौद्रध्यानपरायणौ हिंसानुबन्धिध्यानयुक्तावित्यर्थः। यथा तौ नरकं गतौ तथा कथानकद्वारेण दर्श्यते।

तथाहि—

वसन्तपुरनामायां पुर्यामुच्छन्नवंशकः।
आसीच्चुरत इवाकाशादग्निको नाम दारकः॥ १ ॥
सोऽन्यदा चलितस्तस्मात् स्थानाद्देशान्तरं प्रति।
सार्थाद्धीनः परिभ्राम्यन्नगमत्तापसाश्रमम्॥ २ ॥
तमग्निं तनयत्वेनाग्रहीत्कुलपतिर्ज्जमः।
जमदग्निरिति ख्यातिं स लोकेषु ततोऽगमत्॥ ३ ॥
तप्यमानस्तपस्तीव्रं प्रत्यक्ष इव पावकः।
तेजसा दुःसहेनासौ पप्रथे पृथिवीतले॥ ४ ॥
अत्रान्तरे महाश्राद्धो नाम्ना वैश्वानरः सुरः।
धन्वन्तरिश्च तापसभक्तो व्यवदतामिति॥ ५ ॥
एक आहार्हतां धर्मः प्रमाणमितरः पुनः।
तापसानां विवादेऽस्मिन् व्यधातामिति निर्णयम्॥ ६ ॥
आर्हतेषु जघन्यो यः प्रकृष्टस्तापसेषु यः।
परीक्षणीयावावाभ्यां को गुणैरतिरिच्यते॥ ७ ॥
तदानीं मिथिलापुर्य्यां नवधर्मपरिष्कृतः।
श्रीमान् पद्मरथो नाम प्रस्थितः पृथिवीपतिः॥ ८ ॥

दीक्षां श्रीवासुपूज्यान्ते ग्रहीतुं भावतो यतिः ।
गच्छंश्चम्पापुरीं ताभ्यां देवाभ्यां ददृशे पथि ॥ ९ ॥
परीक्षाकाङ्क्षया ताभ्यां पानान्ने ढौकिते नृपः ।
तृषितः क्षुधितोऽप्यैच्छन्नैवः धीराः सत्त्वाच्चलन्ति न ॥ १० ॥
क्रकचैरिव चक्राते क्रूरैः कर्करकण्टकैः ।
पीडां देवौ नृदेवस्य मृदुनोः पादपद्मयोः ॥ ११ ॥
पादाभ्यां प्रक्षरद्रक्तधाराभ्यां तादृशेऽध्वनि ।
तूलिकातलसञ्चारं संचेरे च तथापि सः ॥ १२ ॥
निर्ममे गीतनृत्यादि ताभ्यां क्षोभाय भूपतेः ।
तन्मोघमभवत्तत्र दिव्यास्त्रमिव गोत्रजे ॥ १३ ॥
तौ सिद्धपुत्ररूपेण पुरोभूयेदमूचतुः ।
तवाद्यापि महाभाग महदायुर्युवासि च ॥ १४ ॥
स्वच्छन्दं भुंक्ष्व तद्भोगान् का धीर्यद्यौवने तपः ।
निशीथकृत्यं कः प्रातः कुर्यादुद्योगवानपि ॥ १५ ॥
यौवने तदतिक्रान्ते देहदौर्बल्यकारणम् ।
गृह्णीयास्त्वं तपस्तात द्वितीयमिव वार्द्धकम् ॥ १६ ॥
राजोचे यदि बह्वायुर्बहुपुण्यं भविष्यति ।
जलमानेन नलिनीनालं हि परिवर्द्धते ॥ १७ ॥
लोलन्द्रिये यौवने हि यत्तपस्तत्तपो ननु ।
दारुणास्त्रे रणे यो हि शूरः शूरः स उच्यते ॥ १८ ॥
तस्मिन्नचलिते सत्त्वात्साधु साध्विति वादिनौ ।
तौ गतौ तापसोत्कृष्टं जमदग्निं परीक्षितुम् ॥ १९ ॥

न्यग्रोधमिव विस्तारिजटासंस्पृष्टभूतलम्।
वल्मीकाकीर्णपादान्तं दान्तं तौ तमपश्यताम्॥ २०॥
तस्य श्मश्रुलताजाले नीडं निर्माय मायया।
तद्दैव देवौ चटकमिथुनीभूय तस्थतुः॥ २१॥
चटकश्चटकामूचे यास्यामि हिमवद्गिरौ।
अन्यासक्तो नैष्यसि त्वमिति तं नान्वमंस्त सा॥ २२॥
गोघातपातकेनाहं स्पृश्ये नायामि चेत्प्रिये।
इत्युक्तशपथं भूयश्चटकं चटकाऽब्रवीत्॥ २३॥
ऋषेरस्यैनसा स्पृश्ये शपेथा इति चेत्प्रिय।
विसृजामि तदैव त्वां पन्थानः सन्तु ते शिवाः॥ २४॥
इत्याकर्ण्य वचः क्रुद्धो जमदग्निमुनिस्ततः।
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामुभौ जग्राह पक्षिणौ॥ २५॥
आचचक्षे ततो हन्त कुर्वाणे दुष्करं तपः।
उष्णरश्माविव ध्वान्तमाः पापं मयि कीदृशम्॥ २६॥
अथर्षिं चटकोवाच मा कुपस्ते मुधा तपः।
अपुत्रस्य गतिर्नास्तीत्यश्रौषीस्त्वं न किं श्रुतिम्॥ २७॥
तत्तथा मन्यमानोऽयं मुनिरेवमचिन्तयत्।
ममाकलत्रपुत्रस्य प्रवाहे सूत्रितं तपः॥ २८॥
क्षुभितं तं परिज्ञाय धिग् भ्रान्तस्तापसैरिति।
जज्ञे धन्वन्तरिः श्राद्धः प्रत्येति प्रत्ययान्न कः॥ २९॥
बभूवतुरदृश्यौ च तावपि त्रिदशौ तदा।
जमदग्निश्च सम्प्राप पुरं नेमिककोष्टकम्॥ ३०॥

जितशत्रुमहीपालं तत्र भूयिष्ठकन्यकम् ।
स प्रेप्सुः कन्यकामेकां दर्श इव इवागमत् ॥ ३१ ॥
कृत्वाभ्युत्थानमुर्वीशः प्राञ्जलिस्तमभाषत ।
किमर्थमागता यूयं ब्रूत किं करवाण्यहम् ॥ ३२ ॥
कन्यार्थमागतोऽस्मीति मुनिनोक्ते नृपोऽब्रवीत् ।
मध्ये शतस्य कन्यानां त्वां येच्छति गृहाण ताम् ॥ ३३ ॥
स कन्यान्तःपुरं गत्वा जगाद नृपकन्यकाः ।
धर्मपत्नी मम काचिद्भवतीभ्यो भवत्विति ॥ ३४ ॥
जटिलः पलितः क्षामो भिक्षाजीवी वदन्निदम् ।
न लज्जसे त्वमिति ताः कृतथूत्कारमूचिरे ॥ ३५ ॥
समीरण इव क्रुद्धो जमदग्निमुनिस्ततः ।
अधिज्येष्वाम्रयष्ट्याभाः कन्याः कुब्जीचकार ताः ॥ ३६ ॥
अथाङ्गणे रेणुपुञ्जे रममाणां नृपात्मजाम् ।
एकामालोकयामास रेणुकेत्यब्रवीच्च ताम् ॥ ३७ ॥
स तस्या इच्छसीत्युक्त्वा मातुलिङ्गमदर्शयत् ।
तया प्रसारितः पाणिः पाणिग्रहणसूचकः ॥ ३८ ॥
तां मुनिः परिजग्राह रोरो धनमिवोरसा ।
सार्द्धं गवादिभिस्तस्मै ददौ च विधिवन्नृपः ॥ ३९ ॥
स श्यालीस्नेहसम्बन्धादेकोनं कन्यकाशतम् ।
सज्जीचक्रे तपःशक्त्या धिग्मूढानां तपोव्ययः ॥ ४० ॥
नीत्वाश्रमपदं तां च स मुग्धमधुराकृतिम् ।
हरिणीमिव लीलाक्षीं प्रेम्णा मुनिरवर्धयत् ॥ ४१ ॥

अङ्गुलीभिर्गणयतो दिनान्यस्य तपस्विनः ।
यौवनं चारुकन्दर्पलीलावनमवाप सा ॥ ४२ ॥
साक्षीकृतज्वलदग्निर्जमदग्निमुनिस्ततः ।
यथावदुपयेमे तां भूतेश इव पार्वतीम् ॥ ४३ ॥
ऋतुकाले स ऊचे तां चरुं ते साधयाम्यहम् ।
यथा ब्राह्मणमूर्द्धन्यो धन्य उत्पद्यते सुतः ॥ ४४ ॥
सोवाच हस्तिनपुरेऽनन्तवीर्यस्य भूपतेः ।
पत्न्यस्ति मत्स्वसा तस्यै चरुः क्षात्रोऽपि साध्यताम् ॥ ४५ ॥
ब्राह्मं सधर्मचारिण्यै क्षात्रं तज्जामयेऽपरम् ।
स चरुं साधयामास पुत्रीयमुपजीवितुम् ॥ ४६ ॥
साचिन्तयदहं तावदभूवमटवीमृगी ।
माभून्मादृक् सुतोऽपीति क्षात्रं चरुमभक्षयत् ॥ ४७ ॥
सादाद्ब्राह्मं चरुं स्वस्रे जातौ च तनयौ तयोः ।
तत्र रामो रेणुकायाः कृतवीर्यश्च तत्स्वसुः ॥ ४८ ॥
क्रमेण ववृधे राम ऋषित्वे पैतृकेऽपि सः ।
क्षात्रं प्रदर्शयंस्तेजो हुताशनमिवाम्भसि ॥ ४९ ॥
विद्याधरोऽन्यदा तत्र कोऽप्यागादतिसारकी ।
विद्या तस्यातिसारार्त्ता विस्मृताकाशगामिनी ॥ ५० ॥
रामेण प्रतिचरितो भेषजाद्यैः स बन्धुवत् ।
रामाय सेवमानाय विद्यां पारशवीं ददौ ॥ ५१ ॥
मध्येशरवणं गत्वा तां च विद्यामसाधयत् ।
रामः परशुरामोऽभूत्ततः प्रभृति विश्रुतः ॥ ५२ ॥

अन्येद्युः पतिमापृच्छ्य रेणुकोत्कण्ठिता स्वसुः ।
जगाम हस्तिनपुरे प्रेम्णो दूरे न किञ्चन ॥ ५३ ॥
श्यालीति लालयन् लोललोचनां तत्र रेणुकाम् ।
अनन्तवीर्योऽरमयत्कामः कामं निरङ्कुशः ॥ ५४ ॥
ऋषिपत्न्या तया राजाहल्ययेव पुरन्दरः ।
अन्वभूच्च यथाकामं सम्भोगसुखसम्पदम् ॥ ५५ ॥
अनन्तवीर्यात्तनयो रेणुकायामजायत ।
ममतायामिवोतथ्यः सधर्मिण्यां बृहस्पतेः ॥ ५६ ॥
तेनापि सह पुत्रेण रेणुकामानयन्मुनिः ।
स्त्रीणां लुब्धो जनः प्रायो दोषं न खलु वीक्षते ॥ ५७ ॥
तां पुत्रसहितां वल्लीमकालफलितामिव ।
सञ्जातकोपः परशुरामः परशुनाऽच्छिनत् ॥ ५८ ॥
तद्भगिन्या स वृत्तान्तोऽनन्तवीर्यस्य शंसितः ।
कोपमुद्दीपयामास कृशानुमिव मारुतः ॥ ५९ ॥
ततश्चावार्यदोर्वीर्योऽनन्तवीर्यो महीपतिः ।
जमदग्न्याश्रमं गत्वाभाङ्क्षीन्मत्त इव द्विपः ॥ ६० ॥
तापसानां कृतत्रासः समादाय गवादि सः ।
मन्दं मन्दं परिक्रामन् केसरीव न्यवर्त्तत ॥ ६१ ॥
तस्यत्तपस्वितुमुलं श्रुत्वा ज्ञात्वा च तां कथाम् ।
क्रुद्धः परशुरामोऽथाधावत्साक्षादिवान्तकः ॥ ६२ ॥
सुभटग्रामसंग्रामकौतुकी जमदग्निजः ।
परशुना खण्डशश्चक्रे दारुवद्दारुणेन तम् ॥ ६३ ॥

राज्ये निवेशयाञ्चक्रे तस्य प्रकृतिपूरुषैः ।
कृतवीर्यो महावीर्यः स एव तु वयोलघुः ॥ ६४ ॥
स तु मातृमुखाच्छ्रुत्वा मृत्युव्यतिकरं पितुः ।
आदिष्टाहिरिवागत्य जमदग्निममारयत् ॥ ६५ ॥
रामः पितृवधक्रुद्धो द्रागगत्वा हस्तिनापुरे ।
अमारयत्कृतवीर्यं किं यमस्य दवीयसि ॥ ६६ ॥
जामदग्न्यस्ततस्तस्य राज्ये न्यविशत स्वयम् ।
राज्यं हि विक्रमाधीनं न प्रमाणं क्रमाक्रमौ ॥ ६७ ॥
रामाक्रान्तपुराद्राज्ञी कृतवीर्यस्य गुर्विणी ।
व्याघ्राघ्रातवनादेणीवागमत्तापसाश्रमम् ॥ ६८ ॥
कृपाधनैर्भूगृहान्तः सा निधाय निधानवत् ।
तपस्विभिर्गोप्यते स्म क्रूरात्परशुरामतः ॥ ६९ ॥
चतुर्दशमहास्वप्नसूचितोऽस्याः सुतोऽजनि ।
गृह्णन् भूमिं सुखेनाभूत्सुभूमो नामतस्ततः ॥ ७० ॥
क्षत्रियो यत्र यत्रासीत्तत्र तत्राप्यदीप्यत ।
पर्शुः परशुरामस्य कोपाग्निरिव मूर्त्तिमान् ॥ ७१ ॥
रामोऽगादन्यदा तत्राश्रमे पर्शुश्च सोऽज्वलत् ।
क्षत्रं चासूचयद्धूम इव धूमध्वजं तदा ॥ ७२ ॥
किमत्र क्षत्रियोऽस्तीति पृष्टास्तेन तपस्विनः ।
इत्यूचुस्तापसीभूताः क्षत्रिया वयमास्महे ॥ ७३ ॥
रामोऽप्यमर्षाग्निःक्षत्त्रां सप्तकृत्वो वसुन्धराम् ।
निर्ममे निस्तृणां शैलतटीमिव दवानलः ॥ ७४ ॥

क्षुत्क्षत्रियदंष्ट्राभी रामः स्थालमपूरयत् ।
यमस्य पूर्णकामस्य पूर्णपात्रश्रियं दधत् ॥ ७५ ॥
रामः पप्रच्छ [1]नैमित्तानन्येद्युर्मे कुतो वधः ।
[2]सदा वैरायमाणा हि शङ्कन्ते परतो मृतिम् ॥ ७६ ॥
यो दंष्ट्राः पायसीभूताः सिंहासन इह स्थितः ।
भोक्ष्यतेऽमूस्ततस्त्वस्ते वधो भावीति तेऽब्रुवन् ॥ ७७ ॥
रामोऽथ कारयामास सत्रागारमवारितम् ।
धुरि सिंहासनं तत्रास्थापयत्स्थालमग्रतः ॥ ७८ ॥
अथाश्रमे प्रतिदिनं लालयद्भिस्तपस्विभिः ।
निन्येऽङ्कणद्रुम इव सुभूमो वृद्धिमङ्गुताम् ॥ ७९ ॥
विद्याधरो मेघनादोऽन्येद्युर्नैमित्तिकानिति ।
परिपप्रच्छ पद्मश्रीः कन्या मे कस्य दीयताम् ॥ ८० ॥
तस्या वरं वरीयांसं सुभूमं तेऽप्युपादिशन् ।
दत्त्वा कन्यां ततस्तस्मै तस्यैवाभूत्स सेवकः ॥ ८१ ॥
कूपभेक इवानन्यगोऽथ पप्रच्छ मातरम् ।
सुभूमः किमियानेव लोकोऽयमधिकोऽपि किम् ॥ ८२ ॥
माताप्यचीकथदथो लोकोऽनन्तो हि वत्सक ।
मक्षिकापदमात्रं हि लोकमध्येऽयमाश्रमः ॥ ८३ ॥
अस्मिन् लोकेऽस्ति विख्यातं नगरं हस्तिनापुरम् ।
पिता ते कृतवीर्योऽभूत्तत्र राजा महाभुजः ॥ ८४ ॥

---

(१) च ड नैमित्तानथान्येद्युः कुतो मम । (२) च ड वधो ।

हत्वा ते पितरं रामो राज्यं स्वयमशिश्रियत् ।
क्षितिं निःक्षत्रियां चक्रे तिष्ठामस्तद्भयादिह ॥ ८५ ॥
तत्कालं हास्तिनपुरे सुभूमो भौमवज्ज्वलन् ।
जगाम वैरिणि क्रुद्धः क्षात्रं तेजो हि दुर्द्धरम् ॥ ८६ ॥
तत्र सत्रे ययौ सिंह इव सिंहासनेऽविशत् ।
दंष्ट्रास्ताः पायसीभूताः सुभुजो बुभुजे च सः ॥ ८७ ॥
उत्तिष्ठमाना युद्धाय ब्राह्मणास्तत्र रक्षकाः ।
जघ्निरे मेघनादेन व्याघ्रेण हरिणा इव ॥ ८८ ॥
प्रस्फुरद्दंष्ट्रिकाकेशो दशनैरधरं दशन् ।
ततो रामः क्रुधा कालपाशाकृष्ट इवाययौ ॥ ८९ ॥
रामेण मुमुचे रोषात्सुभूमाय परश्वधः ।
विध्यातस्तत्क्षणं तस्मिन् स्फुलिङ्ग इव वारिणि ॥ ९० ॥
अस्त्राभावात्सुभूमोऽपि दंष्ट्रास्थालमुदक्षिपत् ।
चक्रीबभूव तत्सद्यः किं न स्यात्पुण्यसम्पदा ॥ ९१ ॥
चक्रवर्त्त्यष्टमः सोऽथ तेन चक्रेण भास्वता ।
शिरः परशुरामस्य पङ्कजच्छेदमच्छिदत् ॥ ९२ ॥
क्षमां निःक्षत्रियां रामः सप्तकृत्वो यथा व्यधात् ।
एकविंशतिकृत्वस्तां तथा निर्ब्राह्मणामसौ ॥ ९३ ॥
सुसक्षितिपहस्त्यश्वपदातिव्यूहलोहितैः ।
वाहयन् वाहिनीर्नव्याः स प्राक् प्राचीमसाधयत् ॥ ९४ ॥
स च्छिन्नानेकसुभटमुण्डमण्डितभूतलः ।
दक्षिणाशां दक्षिणाशापतिरन्य इवाजयत् ॥ ९५ ॥

भटास्थिभिर्दन्तुरयन् शुक्तिशङ्खैरिवाभितः ।
रोधो नीरनिधेः सोऽथ प्रतीचीमजयद्दिशम् ॥ ९६ ॥
हेलोद्घाटितवैताढ्यकन्दरः स्थाममन्दरः ।
म्लेच्छान्विजेतुं भरतोत्तरखण्डं विवेश सः ॥ ९७ ॥
उच्छलच्छोणितरसच्छटाच्छुरितभूतलः ।
म्लेच्छांस्तत्राथ सोऽभाङ्क्षीदिक्षूनिव मत्ताकरी ॥ ९८ ॥
एवं चतुर्दिशं भ्राम्यन् घरट्टखण्डकानिव ।
दलयन् सुभटानुर्वीं स षट्खण्डामसाधयत् ॥ ९९ ॥

उल्लासयन्नसुमतामिति नित्यरौद्र-
ध्यानानलेन सततं ज्वलदन्तरात्मा ।
आसाद्य कालपरिणामवशेन मृत्युं
तां सप्तमीं नरकभूमिमगात्सुभूमः ॥ १०० ॥

इति सुभूमचक्रवर्त्तीकथानकम् ॥

अथ ब्रह्मदत्तकथा—

साकेतनगरे चन्द्रावतंसस्य सुतः पुरा ।
नामतो मुनिचन्द्रोऽभूच्चन्द्रवन्मधुराकृतिः ॥ १ ॥
निर्विण्णः कामभोगेभ्यो भारेभ्य इव भारिकः ।
मुनेः सागरचन्द्रस्य पार्श्वे जग्राह स व्रतम् ॥ २ ॥
प्रव्रज्यां जगतः पूज्यां पालयन्नयमन्यदा ।
देशान्तरे विहाराय चचाल गुरुणा सह ॥ ३ ॥
स तु भिक्षानिमित्तेन पथि ग्रामं प्रविष्टवान् ।
सार्थाद्भ्रष्टोऽटवीमाट यथच्युत इवैणकः ॥ ४ ॥

स तत्र क्षुत्पिपासाभ्यामाक्रान्तो ग्लानिमागतः ।
चतुर्भिः प्रतिचरितो वल्लवैर्बान्धवैरिव ॥ ५ ॥
स तेषामुपकाराय निर्ममे धर्मदेशनाम् ।
अपकारिष्वपि कृपा सतां किं नोपकारिषु ॥ ६ ॥
प्रवव्रजुस्ते तत्पार्श्वे चत्वारः शमशालिनः ।
चतुर्विधस्य धर्मस्य चतस्र इव मूर्त्तयः ॥ ७ ॥
व्रतं तेऽपालयन् सम्यक् किन्तु द्वौ तत्र चक्रतुः ।
धर्मे जुगुप्सां चित्रा हि चित्तवृत्तिः शरीरिणाम् ॥ ८ ॥
जग्मतुस्तपसा तौ द्यां जुगुप्साकारिणावपि ।
स्वर्गाय जायतेऽवश्यमप्येकाहःकृतं तपः ॥ ९ ॥
च्युत्वा ततो दशपुरे शाण्डिल्यब्राह्मणादुभौ ।
युग्मरूपौ सुतौ दास्यां जयवत्यां बभूवतुः ॥ १० ॥
तौ क्रमाद्यौवनं प्राप्तौ पित्रादिष्टौ च जग्मतुः ।
रक्षितुं क्षेत्रमीदृग् हि दासेराणां नियोजनम् ॥ ११ ॥
तयोः शयितयोर्नक्तं निःसृत्य वटकोटरात् ।
एकः कृष्णाहिना दष्टः कृतान्तस्येव बन्धुना ॥ १२ ॥
ततः सर्पोपलम्भाय द्वितीयोऽपि परिभ्रमन् ।
वैरादिवाशु तेनैव दष्टो दुष्टेन भोगिना ॥ १३ ॥
तावनाप्तप्रतीकारौ वराकौ मृत्युमापतुः ।
यथाऽऽयातौ तथा यातौ निष्फलं जन्म धिक्तयोः ॥ १४ ॥
कालिञ्जरगिरिप्रस्थे मृग्या यमलरूपिणौ ।
मृगावजनिषातां तौ वद्धधाते सहैव च ॥ १५ ॥

प्रीत्या सह चरन्तौ तौ मृगौ मृगयुणा हतौ ।
बाणेनैकेनैककालं कालधर्ममुपेयतुः ॥ १६ ॥
ततोऽपि मृतगङ्गायां राजहंस्या उभावपि ।
अजायेतां सुतौ युग्मरूपिणौ पूर्वजन्मवत् ॥ १७ ॥
क्रीडन्तावेकदेशस्थौ धृत्वा जालेन जालिकः ।
ग्रीवां भंक्त्वा ऽवधीदुच्चैर्हीनानां हीदृशी गतिः ॥ १८ ॥
वाराणस्यां ततोऽभूतां भूतदत्ताभिधस्य तौ ।
महाधनसमृद्धस्य मातङ्गाधिपतेः सुतौ ॥ १९ ॥
चित्रसम्भूतनामानौ तौ मिथः स्नेहशालिनौ ।
न कदापि व्ययुज्येतां सम्बद्धौ नखमांसवत् ॥ २० ॥
वाराणस्यां तदा चाभूच्छङ्ख इत्यवनीपतिः ।
आसीच्च सचिवस्तस्य नमुचिर्नाम विश्रुतः ॥ २१ ॥
अपरेद्युः सोऽपराधे महीयसि महीभुजा ।
अर्पितो भूतदत्तस्य प्रच्छन्नवधहेतवे ॥ २२ ॥
तेनोचे नमुचिश्छन्नं त्वां रक्षामि निजात्मवत् ।
पाठयस्यात्मजौ मे त्वं यदि भूमिगृहस्थितः ॥ २३ ॥
प्रतिपन्नं नमुचिना तन्मातङ्गपतेर्वचः ।
जनो हि जीवितव्यार्थी तन्नास्ति न करोति यत् ॥ २४ ॥
विचित्राश्चित्रसम्भूतौ स तथाऽध्यापयत् कलाः ।
रेमेऽनुरक्तया सार्द्धं मातङ्गपतिभार्यया ॥ २५ ॥
ज्ञात्वा तद्भूतदत्तेनारेभे मारयितुं स तु ।
सहते कः स्वदारेषु पारदारिकविप्लवम् ॥ २६ ॥

ज्ञात्वा मातङ्गपुत्राभ्यां स दूरेणापसारित: ।
सैवास्मै दक्षिणा दत्ता प्राणरक्षणलक्षणा ॥ २७ ॥
ततो नि:सृत्य नमुचिर्गतवान् हस्तिनापुरे ।
चक्रे सनत्कुमारेण सचिवश्चक्रिणा निज: ॥ २८ ॥
इतश्च चित्रसम्भूतौ बभतुर्नवयौवनौ ।
कुतोऽपि हेतोरायातौ पृथिव्यामाश्विनाविव ॥ २९ ॥
तौ स्वादु जगतुर्गीतं हाहाहूहूपहासिनौ ।
वादयामासतुर्वीणामतितुम्बुरुनारदौ ॥ ३० ॥
गीतप्रबन्धानुगतै: सुव्यक्तै: सप्तभि: स्वरै: ।
तयोर्वादयतोर्वेणुं किं करन्ति स्म किन्नरा: ॥ ३१ ॥
मुरजं धीरघोषं तौ वादयन्तौ च चक्रतु: ।
गृहीतमुरकं कालातोद्यक्षणविडम्बनाम् ॥ ३२ ॥
शिव: शिवोर्वशीरम्भामुञ्जकेशीतिलोत्तमा: ।
यन्नाट्यं न विदाञ्चक्रुस्तौ तदप्यभिनिन्यतु: ॥ ३३ ॥
सर्वगान्धर्वसर्वस्वमपूर्वं विश्वकार्म्मणम् ।
प्रकाशयद्भ्यामेताभ्यां न जह्रे कस्य मानसम् ॥ ३४ ॥
तस्यां पुरि प्रववृत्ते कदाचिन्मदनोत्सव: ।
निरीयु: पौरचर्चर्य्यस्तत्र संगीतपेशला: ॥ ३५ ॥
चर्चरी निर्ययौ तत्र चित्रसम्भूतयोरपि ।
जग्मुस्तत्रैव तद्गीताकृष्टा: पौरा मृगा इव ॥ ३६ ॥
राज्ञो व्यज्ञपि केनापि मातङ्गाभ्यां पुरीजन: ।
गीतेनाकृष्य सर्वोऽयमात्मवन्मलिन: कृत: ॥ ३७ ॥

चमापेनापि पुराध्यचः साचेपमिदमाश्रपि ।
न प्रवेशः प्रदातव्यो नगर्यामनयोः क्वचित् ॥ ३८ ॥
ततःप्रभृति तौ वाराणस्या दूरेण तस्थतुः ।
प्रवृत्तश्चैकदा तत्र कौमुदीपरमोत्सवः ॥ ३९ ॥
राजशासनमुल्लङ्घ्य लोलेन्द्रियतया च तौ ।
प्रविष्टौ नगरीं भृङ्गौ गजगण्डतटीमिव ॥ ४० ॥
उत्सवं प्रेचमाणौ तौ सर्वाङ्गीणावगुण्ठनौ ।
दस्युवन्नगरीमध्ये छन्नं छन्नं विचेरतुः ॥ ४१ ॥
क्रोष्टुवत्क्रोष्टुशब्देन पौरगीतेन तौ ततः ।
अगायतां तारतारमलङ्घ्या भवितव्यता ॥ ४२ ॥
आकर्ण्य कर्णमधुरं तद्गीतं युवनागरैः ।
मधुवन्मचिकाभिस्तौ मातङ्गौ परिवारितौ ॥ ४३ ॥
कावेताविति विज्ञातुं लोकैः क्रष्टावगुण्ठनौ ।
अरे तावेव मातङ्गावित्याचेपेण भाषितौ ॥ ४४ ॥
नागरैः कुट्यमानौ तौ यष्टिभिर्लोष्टुभिस्ततः ।
श्वानाविव गृहात्पुर्यां नतग्रीवौ निरीयतुः ॥ ४५ ॥
तौ सैन्यशशवल्लोकैर्हन्यमानौ पदे पदे ।
स्खलत्पादौ कथमपि गम्भीरोद्यानमीयतुः ॥ ४६ ॥
तावचिन्तयतामेवं धिग् नौ [1]दुर्ज्ञातिदूषितम् ।
कलाकौशलरूपादि पयोश्वातमिवाहिना ॥ ४७ ॥

---

(१) ख ग च ङ दुर्जाति- ।

उपकारो गुणैरास्तामपकारोऽयमावयोः ।
तदिदं क्रियमाणायाः शान्तेर्वेताल उत्थितः ॥ ४८ ॥
कलालावण्यरूपाणि स्यूतानि वपुषा सह ।
तदेवानर्थसदनं त्वण्वत्त्यज्यतां चणात् ॥ ४९ ॥
इति निश्चित्य तौ प्राणपरिहारपरायणौ ।
मृत्युं साचादिव द्रष्टुं चेलतुर्दचिणामभि ॥ ५० ॥
ततो दूरं प्रयातौ तौ गिरिमेकमपश्यताम् ।
यत्रारूढैर्भुवीच्यन्ते करिणः किरिपोतवत् ॥ ५१ ॥
भृगुपातेच्छया ताभ्यामारोहद्भ्यां महामुनिः ।
ददृशे पर्वते तस्मिन् जङ्गमो गुणपर्वतः ॥ ५२ ॥
प्रावृषेण्यामिवाम्भोदं मुनिं गिरिशिरःस्थितम् ।
दृष्ट्वा प्रनष्टसन्तापप्रसरौ तौ बभूवतुः ॥ ५३ ॥
तौ प्राग्दुःखमिवोज्झन्तावानन्दाश्रुजलच्छलात् ।
तत्पादपद्मयोर्भृङ्गाविव सद्यो निपेततुः ॥ ५४ ॥
समाप्य मुनिना ध्यानं कौ युवां किमिहागतौ ।
इति पृष्टौ स्ववृत्तान्तं तावशेषमशंसताम् ॥ ५५ ॥
स ऊचे भृगुपातेन वपुरेव हि शीर्यते ।
शीर्यते नाशुभं कर्म जन्मान्तरशतार्जितम् ॥ ५६ ॥
त्याज्यं वपुरिदं वाञ्छेद् गृह्यतां वपुषः फलम् ।
तच्चापवर्गस्वर्गादिकारणं परमं तपः ॥ ५७ ॥
इत्यादि देशनावाक्यसुधानिर्धौतमानसौ ।
तस्य पार्श्वे जगृहतुर्यतिधर्ममुभावपि ॥ ५८ ॥

अधीयानौ क्रमेणाथ तौ गीतार्थौ बभूवतुः ।
आदरेण गृहीतं हि किंवा न स्यान्मनस्विनाम् ॥ ५९ ॥
षष्ठाष्टमप्रभृतिभिस्तौ तपोभिः सुदुस्तपैः ।
कशयामासतुर्देहं प्राक्तनैः कर्मभिः सह ॥ ६० ॥
ततो विहरमाणौ तौ ग्रामाद्ग्रामं पुरात्पुरम् ।
कदाचित्प्रतिपेदाते नगरं हस्तिनापुरम् ॥ ६१ ॥
तौ तत्र रुचिरोद्याने चेरतुर्दुश्चरं तपः ।
सम्भोगभूमयोऽपि स्युस्तपसे शान्तचेतसाम् ॥ ६२ ॥
सम्भूतमुनिरन्येद्युर्मासक्षपणपारणे ।
पुरे प्रविष्टो भिक्षार्थं यतिधर्मोऽङ्गवानिव ॥ ६३ ॥
गेहाद्गेहं परिभ्राम्यन्नीर्यासमितिपूर्वकम् ।
स राजमार्गापतितो दृष्टो नमुचिमन्त्रिणा ॥ ६४ ॥
मातङ्गदारकः सोऽयं मद्वृत्तं ख्यापयिष्यति ।
मन्त्रीति चिन्तयामास पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥ ६५ ॥
यावन्मन्मर्म कस्यापि प्रकाशयति न ह्यसौ ।
तावन्निर्वासयाम्येनमिति पत्तीन्नयुङ्क्त सः ॥ ६६ ॥
स ताडयितुमारेभे तेन पूर्वोपकार्यपि ।
क्षीरपानमिवाहीनामुपकारोऽसतां यतः ॥ ६७ ॥
लकुटैः कुट्यमानोऽसौ सस्यबीजमिवोल्कटैः ।
स्थानात्ततोऽपचक्राम त्वरितं त्वरितं मुनिः ॥ ६८ ॥
अमुच्यमानः कुट्टाकैर्निर्यन्नपि मुनिस्तदा ।
शान्तोऽप्यकुप्यदापोऽपि तप्यन्ते वह्नितापतः ॥ ६९ ॥

निर्जगाम मुखात्तस्य बाष्पो नीलः समन्ततः ।
अकालोपस्थिताम्भोदविभ्रमं बिभ्रदम्बरे ॥ ७० ॥
तेजोलेश्योल्ललासाथ ज्वालापटलमालिनी ।
तडिन्मण्डलसङ्कीर्णामिव द्यामभितन्वती ॥ ७१ ॥
प्रतिविष्णुकुमारं तं तेजोलेश्याधरं ततः ।
प्रसादयितुमाजग्मुः पौराः सभयकौतुकाः ॥ ७२ ॥
राजा सनत्कुमारोऽपि ज्ञात्वा तत्र समाययौ ।
उत्तिष्ठति यतो वह्निस्तद्धि विध्यापयेत्सुधीः ॥ ७३ ॥
नत्वोचे तं नृपः किं वो युज्यते भगवन्निदम् ।
चन्द्राश्मार्कांशुतप्तोऽपि नार्चिर्मुञ्चति जातुचित् ॥ ७४ ॥
एभिरत्यपराद्धं यत्कोपोऽयं भवतामतः ।
क्षीराब्धेर्मथ्यमानस्य कालकूटमभून्न किम् ॥ ७५ ॥
न स्यात्स्याच्चेच्चिरं न स्याच्चिरं चेत्तत्फलेऽन्यथा ।
खलस्नेह इव क्रोधः सतां तद्भूमहेऽत्र किम् ॥ ७६ ॥
तथापि नाथ नाथामि कोपं मुञ्चेतरोचितम् ।
भवादृशाः समदृशो ह्यपकार्युपकारिषु ॥ ७७ ॥
चित्रोऽप्यत्रान्तरे ज्ञात्वा सम्भूतमुनिमभ्यगात् ।
सान्त्वयितुं भद्रमिव द्विपं मधुरभाषितैः ॥ ७८ ॥
तस्य कोप उपाशाम्यच्चित्रवाक्यैः श्रुतानुगैः ।
पयोवाहपयःपूरैर्गिरेरिव दवानलः ॥ ७९ ॥
[1]महाकोपतमोमुक्तः शशाङ्क इव पार्वणः ।

(१) ग घ ङ तीव्रकोप- ।

क्षणादासादयामास प्रसादं स महामुनिः ॥ ८० ॥
वन्दित्वा क्षमयित्वा च लोकस्तस्मान्न्यवर्त्तत ।
सम्भूतश्चित्रमुनिना तदुद्यानमनीयत ॥ ८१ ॥
पश्चात्तापं चक्रतुस्तौ पर्यटद्भिर्गृहे गृहे ।
आहारमात्रकाकृते प्राप्यते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
शरीरं गत्वरमिदं ह्याहारेणापि पोषितम् ।
किमनेन शरीरेण किंवाहारेण योगिनाम् ॥ ८३ ॥
चेतसीति विनिश्चित्य कृतसंलेखनौ पुरा ।
उभौ चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं प्रचक्रतुः ॥ ८४ ॥
कः पराभूतवान्साधुं वसुधाम्शाति मय्यपि ।
इति जिज्ञासतो राज्ञो मन्त्री व्यज्ञपि केनचित् ॥ ८५ ॥
अर्च्यान्नार्चति यः सोऽपि पापः किमुत हन्ति यः ।
इत्यानाययदुर्वीशो दस्युवत्संयमय्य तम् ॥ ८६ ॥
अन्योऽपि साधुविध्वंसं माविधादिति शुद्धधीः ।
तं बद्धं पुरमध्येन सोऽनैषीत्साधुसन्निधौ ॥ ८७ ॥
नमन्नृपशिरोरत्नभाभिरम्भोमयीमिव ।
कुर्व्वन्नुर्वीं स उर्व्वीशपुङ्गवस्ताववन्दत ॥ ८८ ॥
सव्यपाणिगृहीतास्यवस्त्रिकापिहितानतौ ।
उद्दक्षिणकरौ तौ तमाशशंसतुराशिषा ॥ ८९ ॥
यो वोपराधवान् सोऽस्तु [1]स्वकर्मफलभाजनम् ।
राज्ञा सनत्कुमारेणेत्यदर्शि नमुचिस्तयोः ॥ ९० ॥

(१) क ख स्वकर्मफलभागसौ ।

अमोचि नमुचिः प्राप्तः पञ्चत्वोचितभूमिकाम् ।
सनत्कुमारतस्ताभ्यामुरगो गरुडादिव ॥ ८१ ॥
निर्वास्य कर्मचण्डालश्चण्डाल इव पत्तनात् ।
वध्योऽप्यमोच्यसौ राज्ञा मान्यं हि गुरुशासनम् ॥ ८२ ॥
सपत्नीभिश्चतुःषष्टिसहस्रैः परिवारिता ।
वन्दितुं तौ सुनन्दागात् स्त्रीरत्नमथ चक्रिणः ॥ ८३ ॥
सा सम्भूतमुनेः पादपद्मयोर्लुलितालका ।
पपातास्येन कुर्वाणा भुवमिन्दुमतीमिव ॥ ८४ ॥
तस्याश्चालकसंस्पर्शं सम्भूतमुनिरन्वभूत् ।
रोमाञ्चितश्च सद्योऽभूच्छलान्वेषी हि मन्मथः ॥ ८५ ॥
अथ सान्तःपुरे राज्ञि तावनुज्ञाप्य जग्मुषि ।
रागाभिभूतः सम्भूतो निदानमिति निर्ममे ॥ ८६ ॥
दुष्करस्य मदीयस्य यद्यस्ति तपसःफलम् ।
तत्स्त्रीरत्नपतिरहं भूयासं भाविजन्मनि ॥ ८७ ॥
चित्रोऽप्यूचे काङ्क्षसीदं मोक्षदात्तपसः फलम् ।
मौलियोग्येन रत्नेन पादपीठं करोषि किम् ॥ ८८ ॥
मोहात्कृतं तन्निदानमिदानीमपि मुच्यताम् ।
मिथ्यादुष्कृतमस्यास्तु मुह्यन्ति न भवादृशाः ॥ ८९ ॥
एवं निवार्यमाणोऽपि सम्भूतश्चित्रसाधुना ।
निदानं नामुचद्दहो विषयेच्छा बलीयसी ॥ १०० ॥
निर्व्यूढानशनौ तौ तु प्राप्तायुःकर्मसंक्षयौ ।
सौधर्मे समजायेतां विमाने सुन्दरे सुरौ ॥ १ ॥

च्युत्वा जीवोऽथ चित्रस्य प्रथमस्वर्गलोकतः ।
पुरे पुरिमतालाख्ये महेभ्यतनयोऽभवत् ॥ २ ॥
च्युत्वा सम्भूतजीवोऽपि काम्पिल्ये ब्रह्मभूपतेः ।
भार्यायाश्चुलनीदेव्याः कुक्षौ समवतीर्णवान् ॥ ३ ॥
चतुर्दशमहास्वप्नसूचितागामिवैभवः ।
अथ जज्ञे सुतस्तस्याः प्राच्या इव दिवाकरः ॥ ४ ॥
ब्रह्ममग्न इवानन्दाद् ब्रह्मभूपतिरस्य च ।
ब्रह्माण्डविश्रुतां ब्रह्मदत्त इत्यभिधां व्यधात् ॥ ५ ॥
ववृधे स जगन्नेत्रकुमुदानां मुदं दिशन् ।
पुष्यन् कलाकलापेन कलानिधिरिवामलः ॥ ६ ॥
वक्त्राणि ब्रह्मण इव चत्वारि ब्रह्मणोऽभवन् ।
प्रियमित्राणि तत्रैकः कटकः काशिभूपतिः ॥ ७ ॥
कणेरुदत्तसंज्ञोऽन्यो हस्तिनापुरनायकः ।
दीर्घश्च कोशलाधीशश्चम्पेशः पुष्पचूलकः ॥ ८ ॥
ते स्नेहाद्वर्षमेकैकमेकैकस्य पुरं युताः ।
पञ्चाप्यधिवसन्ति स्म स्वर्द्रुमा इव नन्दनम् ॥ ९ ॥
ब्रह्मणो नगरेऽन्येद्युस्ते यथायोगमाययुः ।
तत्र च क्रीडतां तेषां ययौ कालः कियानपि ॥ १० ॥
ब्रह्मदत्तस्य पूर्णेषु वर्षेषु द्वादशेष्वथ ।
परलोकगतिं भेजे ब्रह्मराजः शिरोरुजा ॥ ११ ॥
कृत्वौर्ध्वदेहिकं ब्रह्मभूपतेः कटकादयः ।
उपाया इव मूर्त्तास्ते चत्वारोऽमन्त्रयन्निति ॥ १२ ॥

ब्रह्मदत्तः शिशुर्यावदेकैकस्तावदत्र नः ।
तस्य प्राहरिक इव वर्षे वर्षेऽस्तु रक्षकः ॥ १३ ॥
दीर्घस्तातुं सुहृद्राज्यं तैः संयुज्य न्ययुज्यत ।
ततः स्थानाद्यथास्थानमथ जग्मुस्त्रयोऽपि ते ॥ १४ ॥
अदीर्घबुद्धिर्दीर्घोऽपि ब्रह्मणो राज्यसम्पदम् ।
उपवाररक्षकं क्षेत्रं स्वच्छन्दं बुभुजे ततः ॥ १५ ॥
निरङ्कुशतया कोशं चिरगूढं स मूढधीः ।
सर्वमन्वेषयामास परमर्मेव दुर्जनः ॥ १६ ॥
स प्राक् परिचयादन्तरन्तःपुरमनर्गलः ।
सञ्चाराधिपत्यं हि प्रायोऽनर्थं कारणं नृणाम् ॥ १७ ॥
एकान्ते चुलनीदेव्या सोऽतिमात्रममन्त्रयत् ।
वचोभिर्नर्मनिपुणैर्नुदन् स्मरशरैरिव ॥ १८ ॥
आचारं ब्रह्मसुकृतं लोकं चावगणय्य सः ।
संप्रसक्तश्चुलन्याभूद्दुर्वाराणीन्द्रियाणि हि ॥ १९ ॥
ब्रह्मराजे पतिप्रेममित्रस्नेहं च तावुभौ ।
जहतुश्चुलनीदीर्घावहो सर्वङ्कषः स्मरः ॥ २० ॥
सुखं विलसतोरेवं यथाकामीनयोस्तयोः ।
बहवो व्यतियान्ति स्म मुहूर्त्तमिव वासराः ॥ २१ ॥
ब्रह्मराजस्य हृदयं द्वैतीयकमिव स्थितम् ।
मन्त्र्यासीद्धनुरिदं स्पष्टं दुश्चेष्टितं तयोः ॥ २२ ॥
सचिवोऽचिन्तयच्चेदं चुलनी स्त्रीस्वभावतः ।
अकार्यमाचरत्येषा सत्यो हि विरलाः स्त्रियः ॥ २३ ॥

सकोशान्तःपुरं राज्यं न्यासे विश्वासतोऽर्पितम् ।
यद्विद्रवति दीर्घस्तदकार्यं नास्य किञ्चन ॥ २४ ॥
तदसावाचरेत्किञ्चित्कुमारस्यापि विप्रियम् ।
पोषकस्यापि नात्मीयो मार्जार इव दुर्जनः ॥ २५ ॥
विमृश्येति वरधनुसंज्ञं स्वसुतमादिशत् ।
तत्तत् ज्ञापयितुं नित्यं ब्रह्मदत्तं च सेवितुम् ॥ २६ ॥
विज्ञाते मन्त्रिपुत्रेण वृत्तान्ते ब्रह्मनन्दनः ।
शनैः प्राकाशयत्कोपं नवोद्भिन्न इव द्विपः ॥ २७ ॥
ब्रह्मदत्तोऽसहिष्णुस्तन्मातृदुश्चरितं ततः ।
मध्ये शुद्धान्तमगमद्गृहीत्वा काककोकिले ॥ २८ ॥
वर्णसङ्करतो वध्यावेतावन्यमपीदृशम् ।
निश्चितं निग्रहीष्यामि तत्रेत्युच्चैरुवाच सः ॥ २९ ॥
काकोऽहं त्वं पिकीत्यावां निजिघृक्षत्यसाविति ।
दीर्घेणोक्तेऽवदद्देवी माभैषीर्बालभाषितात् ॥ ३० ॥
एकदा भद्रवशया सह नीत्वा मृगद्विपम् ।
साक्षेपं तद्देवोचे कुमारो मारसूचकम् ॥ ३१ ॥
इति श्रुत्वाऽवदद्दीर्घः साकूतं बालभाषितम् ।
ततश्चुलन्युवाचेति यद्यस्त्वेवं ततोऽपि किम् ॥ ३२ ॥
हंस्याऽन्येद्युर्बकं बद्धाभ्यधत्त ब्रह्मसूरिति ।
अनया रमते योऽपि सहे कस्यापि नेदृशम् ॥ ३३ ॥
दीर्घोऽवादीदिदं देवी स्वपुत्रस्य शिशोः शृणु ।
मत्सरच्छिन्नरोषाग्निधूमोद्गारोपमा गिरः ॥ ३४ ॥

वर्द्धमानः कुमारोऽयं तदवश्यं भविष्यति ।
आवयोरतिविघ्नाय करेणोरिव केसरी ॥ ३५ ॥
न यावत्कवचहरः कुमारो हन्त जायते ।
तावद्विषद्रुम इव बालोऽप्युन्मूल्यतामसौ ॥ ३६ ॥
चुलन्यूचे कथं राज्यधरः पुत्रो विहन्यते ।
तिरश्चोऽपि हि रक्षन्ति पुत्रान् प्राणानिवात्मनः ॥ ३७ ॥
दीर्घोऽब्रवीत्पुत्रमूर्त्या तव कालोऽयमागतः ।
मामुद्धरस्त्वं मयि सति सुतास्तव न दुर्लभाः ॥ ३८ ॥
विमुच्यापत्यवात्सल्यं शाकिनीव चुलन्यथ ।
रतस्नेहपरवशा प्रतिशुश्राव तत्तथा ॥ ३९ ॥
सामन्त्रयद्विनाश्योऽयं रक्ष्या च वचनीयता ।
यद्वदाम्नवर्णं सेक्यं कार्यं च पितृतर्पणम् ॥ ४० ॥
क उपायोऽथवास्त्वेष विवाह्यो ब्रह्मसूरसौ ।
वासागारमिषात्तस्य कार्यं जतुगृहं ततः ॥ ४१ ॥
गूढप्रवेशनिःसारे तत्रोद्वाहादनन्तरम् ।
सुषुप्ते सस्नुषेऽप्यस्मिन् ज्वाल्यो निशि हुताशनः ॥ ४२ ॥
उभाभ्यां मन्त्रयित्वैवं पुष्पचूलस्य कन्यका ।
वृता वैवाहिकोत्सवसामग्री चोपचक्रमे ॥ ४३ ॥
तयोश्च क्रूरमाकूतं विज्ञाय सचिवो धनुः ।
इति विज्ञपयामास दीर्घराजं कृताञ्जलिः ॥ ४४ ॥
कलाविनीतिकुशलः सूनुर्वरधनुर्मम ।
वहं लिहयुवेवास्तु त्वदाज्ञारथधूर्वहः ॥ ४५ ॥

अरण्ड्व इवाहं तु यातायातेषु निःस्पृहः ।
गत्वा क्वचिदनुष्ठानं करोमि त्वदनुज्ञया ॥ ४६ ॥
कमप्यनर्थं कुर्वीत मायाव्येष गतोऽन्यतः ।
आशङ्कतेति तं दीर्घो धीमङ्गः को न शङ्कते ॥ ४७ ॥
मायाकृतावहित्थोऽथ दीर्घः सचिवमूचिवान् ।
राज्येन त्वां विना नः किं यामिन्येव विना विधुम् ॥ ४८ ॥
धर्मं सत्रादिनाऽत्रैव कुरु मागास्त्वमन्यतः ।
राज्यं भवादृशैर्भाति सद्वृक्षैरिव काननम् ॥ ४९ ॥
ततो भागीरथीतीरे सद्भिर्विदधे धनुः ।
धर्मस्येव महाच्छत्रं पवित्रं सत्रमण्डपम् ॥ ५० ॥
सत्रं च पान्थसार्थानामन्नपानादिना ततः ।
प्रवाहमिव गाङ्गं सो ऽनवच्छिन्नमवाहयत् ॥ ५१ ॥
दानमानोपकारास्तैः स प्रत्ययितपूरुषैः ।
चक्रे सुरङ्गां द्विक्रोशां ततो जतुगृहावधि ॥ ५२ ॥
इतः प्रच्छन्नलेखेन सौहार्दद्रुमवारिणा ।
[1]इमं व्यतिकरं पुष्पचूलमज्ञापयद्धनुः ॥ ५३ ॥
ज्ञात्वा तत्पुष्पचूलोऽपि सुधीः स्वदुहितुः पदे ।
प्रेषयामास दासेरीं हंसीस्थाने बकीमिव ॥ ५४ ॥
पित्तले च स्वर्णमिति पौष्पचूलीति सा जनैः ।
लक्षिता भूषणमणिद्योतिताशाविशत्पुरीम् ॥ ५५ ॥

---

(१) च छ इति ।

मूर्च्छद्गीतिध्वनितूर्यपूर्यमाणे नभस्तले ।
मुदा तां चुलनी ब्रह्मसूनुना पर्यणाययत् ॥ ५६ ॥
चुलन्यप्यखिलं लोकं विसृज्य रजनीमुखे ।
कुमारं सस्नुषं प्रैषीज्जातुषे वासवेश्मनि ॥ ५७ ॥
सवधूकः कुमारोऽपि विसृष्टान्यपरिच्छदः ।
तत्रागाद्वरधनुना च्छाययेव स्वया सह ॥ ५८ ॥
वार्त्ताभिर्मन्त्रिपुत्रेण ब्रह्मदत्तस्य जाग्रतः ।
निशार्द्धं व्यतिचक्राम कुतो निद्रा महात्मनाम् ॥ ५९ ॥
चुलन्यादिष्टपुरुषैः फूत्कर्तुं नमिताननैः ।
ज्वलेति प्रेरित इव वासगृहेऽज्वलच्छिखी ॥ ६० ॥
धूमस्तोमस्ततो विष्वक् पूरयामास रोदसीम् ।
चुलनीदीर्घदुष्कृत्यदुष्कीर्त्तिप्रसरोपमः ॥ ६१ ॥
सप्तजिह्वोऽप्यभूत्कोटिजिह्वो ज्वालाकदम्बकैः ।
तत्सर्वं कवलीकर्तुं बुभुक्षित इवानलः ॥ ६२ ॥
किमेतदिति संपृष्टो ब्रह्मदत्तेन मन्त्रिसूः ।
संक्षेपादाचचक्षे ऽदश्चुलनीदुष्टचेष्टितम् ॥ ६३ ॥
आक्रष्टुं त्वामितः स्थानाद्रूपं करिकरादिव ।
अस्ति तातेन दत्तेह सुरङ्गा सत्रगामिनी ॥ ६४ ॥
अत्र पार्ष्णिप्रहारेण प्रकाशीकृत्य तत्क्षणात् ।
योगीव विवरद्वारं तद्द्वारं प्रविशाधुना ॥ ६५ ॥
आतोद्यपुटवत्सोऽथ पार्ष्णिनाऽऽस्फोट्य भूपुटम् ।
सुरङ्गया समित्रोऽगाद्ब्रह्मरन्ध्रेण सूत्रवत् ॥ ६६ ॥

सुरङ्गान्ते धनुष्मतौ तुरङ्गावध्यरोहताम् ।
राजमन्त्रिकुमारौ तौ रैवन्तश्रीविडम्बकौ ॥ ६७ ॥
पञ्चाशद्योजनीं क्रोशमिव पञ्चमधारया ।
अश्वौ जग्मतुरुच्छ्वासौ ततः पञ्चत्वमापतुः ॥ ६८ ॥
ततस्तौ पादचारेण प्राणत्राणपरायणौ ।
जग्मतुर्निकषा ग्रामं क्रोष्टकनामकम् ॥ ६९ ॥
प्रोवाच ब्रह्मदत्तोऽथ सखे वरधनोऽधुना ।
स्पर्द्धमाने इवान्योऽन्यं बाधेते क्षुत्तृषा च माम् ॥ ७० ॥
क्षणमत्र प्रतीक्षस्वेत्युक्त्वा तं मन्त्रिनन्दनः ।
ग्रामादाकारयामास नापितं वपनेच्छया ॥ ७१ ॥
मन्त्रिपुत्रस्य मन्त्रेण तत्रैव ब्रह्मनन्दनः ।
वपनं कारयामास चूलामात्रमधारयत् ॥ ७२ ॥
तथा कषायवस्त्राणि पवित्राणि स धारयन् ।
सन्ध्याभ्रच्छन्नबालांशुमालिलीलामधारयत् ॥ ७३ ॥
कण्ठे वरधनुन्यस्तं ब्रह्मसूत्रमधत्त च ।
ब्रह्मपुत्रो ब्रह्मपुत्रसादृश्यमुदुवाह च ॥ ७४ ॥
मन्त्रिसूर्ब्रह्मदत्तस्य वक्षःश्रीवत्सलाञ्छितम् ।
पट्टेन पिदधे प्रावृट् पयोदेनेव भास्करम् ॥ ७५ ॥
एवं वेषपरावर्त्तं ब्रह्मसूः सूत्रधारवत् ।
पारिपार्श्विकवन्मन्त्रिपुत्रोऽपि विदधे तथा ॥ ७६ ॥
ततः प्रविष्टौ ग्रामे तौ पार्वणाविन्दुभास्करौ ।
केनापि द्विजवर्येण भोजनाय निमन्त्रितौ ॥ ७७ ॥

सोऽथ तौ भोजयामास भक्त्या राजानुरूपया ।
प्रायस्तेजोऽनुमानेन जायन्ते प्रतिपत्तयः ॥ ७८ ॥
कुमारस्याक्षताम्मूर्द्ध्नि क्षिपन्ती विप्रगेहिनी ।
श्वेतवस्त्रयुगं कन्यां चोपनिन्येऽप्सरःसमाम् ॥ ७९ ॥
ऊचे ततो वरधनुर्बटोरस्याकलापटोः ।
कण्ठे बध्नासि किमिमां मूढे प्रच्छस्य गामिव ॥ ८० ॥
ततो द्विजवरेणोचे ममेयं गुणबन्धुरा ।
कन्या बन्धुमती नास्या विनामुमपरो वरः ॥ ८१ ॥
षट्खण्डपृथिवीपाता पतिरस्या भविष्यति ।
इत्याख्यायि निमित्तज्ञैर्निश्चितं चायमेव सः ॥ ८२ ॥
तैरेवाख्यायि मे पट्टच्छन्नश्रीवत्सलाञ्छनः ।
भोक्ष्यते यस्त्वद्गृहे तस्मै देया स्वकन्यका ॥ ८३ ॥
जज्ञे च ब्रह्मदत्तस्योद्वाहः सह तया तदा ।
भोगिनामुपतिष्ठन्ते भोगाः काममचिन्तिताः ॥ ८४ ॥
तामुषित्वा निशां बन्धुमतीमाश्वास्य चान्यतः ।
ययौ कुमार एकत्रावस्थानं सद्विषां कुतः ॥ ८५ ॥
प्रातर्ग्रामं प्रापतुस्तौ तत्र चाशृणुतामिदम् ।
पन्थानोऽधिब्रह्मदत्तं सर्वे दीर्घेण रोधिताः ॥ ८६ ॥
प्रस्थितावुत्पथेनाथ पेततुस्तौ महाटवीम् ।
निरुद्धां श्वापदैर्दीर्घपुरुषैरिव दारुणैः ॥ ८७ ॥
ततः कुमारं तृषितं मुक्त्वा वटतरोरधः ।
वारिणेऽगाद्वरधनुर्मनस्तुल्येन रंहसा ॥ ८८ ॥

ततो वरधनुः सोऽयमुपलक्ष्य न्यरुध्यत ।
रुषितैर्दीर्घपुरुषैः पोत्रिपोत इव श्वभिः ॥ ८९ ॥
गृह्यतां गृह्यतामेष वध्यतां वध्यतामिति ।
भीषणं भाषमाणैस्तैर्जगृहे ववधे च सः ॥ ९० ॥
संज्ञामधिब्रह्मदत्तं पलायस्वेति सोऽकृत ।
पलायिष्ट कुमारोऽपि समये खलु पौरुषम् ॥ ९१ ॥
ततस्तस्या महाटव्या महाटव्यन्तरं जवात् ।
ब्रह्मसूराश्रमीवागादाश्रमादाश्रमान्तरम् ॥ ९२ ॥
स तु तत्र कृताहारो विरसैररसैः फलैः
तृतीये दिवसे ऽपश्यदेकं तापसमग्रतः ॥ ९३ ॥
कुत्राश्रमो वो भगवन्निति पृष्टस्तपस्विना ।
स स्वाश्रमपदं निन्ये तापसा ह्यतिथिप्रियाः ॥ ९४ ॥
सोऽथापश्यत्कुलपतिं ववन्दे पितृवन् मुदा ।
प्रमाणमन्तःकरणमविज्ञातेऽपि वस्तुनि ॥ ९५ ॥
ऊचे कुलपतिर्वत्स तवातिमधुराकृतेः ।
को हेतुरत्रागमने मरौ सुरतरोरिव ॥ ९६ ॥
ततो महात्मनस्तस्य विश्वस्तो ब्रह्मसूर्निजम् ।
वृत्तान्तमाख्यत्प्रायेण गोप्यं न खलु तादृशम् ॥ ९७ ॥
हृष्टस्ततः कुलपतिर्व्याहरद्ब्रह्मदात्परम् ।
द्विधास्थित इवात्मैको भ्राताहं त्वत्पितुर्लघुः ॥ ९८ ॥
ततो निजगृहं प्राप्तस्तिष्ठ वत्स यथासुखम् ।
अस्मत्तपोभिर्वर्द्धस्व सहैवास्मन्मनोरथैः ॥ ९९ ॥

कुर्वन् जनदृगानन्दममन्दं विश्ववल्लभः ।
असौ तत्राश्रमे तस्थौ प्रावृट्कालोऽप्युपस्थितः ॥ २०० ॥
तत्राऽसौ निवसंस्तेन बलेनेव जनार्दनः ।
शास्त्राणि शस्त्राण्यस्त्राणि सर्वाण्यध्याप्यते स्म च ॥ १ ॥
वर्षात्यये समायाते सारसालापबन्धुरे ।
बन्धाविव फलाद्यर्थं प्रचेलुस्तापसा वनम् ॥ २ ॥
सादरं कुलपतिना वार्यमाणोऽप्यगाद्वनम् ।
तैः सह ब्रह्मदत्तोऽपि कलभः कलभैरिव ॥ ३ ॥
भ्रमंस्ततोऽपश्यद्विण्मूत्रं तत्र दन्तिनः ।
प्रत्यग्रमिति सोऽमंस्त हस्ती कोऽप्यस्ति दूरतः ॥ ४ ॥
तापसैर्वार्यमाणोऽपि ततः सोऽनुपदं व्रजन् ।
योजनपञ्चकस्यान्ते नागं नगमिवैक्षत ॥ ५ ॥
निःशङ्कं बद्धपर्यङ्कः कुर्वन् गर्जितमूर्जितम् ।
मल्लो मल्ल इवाह्वास्त नृहस्तौ मत्तहस्तिनम् ॥ ६ ॥
क्रुद्धोद्धुषितसर्वाङ्गो व्याकुञ्चितकरः करी ।
निष्कम्पकर्णस्तब्धास्यः कुमारं प्रत्यधावत ॥ ७ ॥
इभोऽभ्यर्णेऽभ्यगाद्यावत् कुमारस्तावदन्तरे ।
उत्तरीयं प्रचिक्षेप तं वञ्चयितुमर्भवत् ॥ ८ ॥
अभ्रखण्डमिव भ्रश्यदन्तरिक्षात्तदंशुकम् ।
दशनाभ्यां प्रतीयेष क्षणादेषोऽत्यमर्षणः ॥ ९ ॥
एवंविधाभिश्चेष्टाभिः कुमारस्तं मतङ्गजम् ।
लीलया खेलयामासाहितुण्डिक इवोरगम् ॥ १० ॥

सखेव ब्रह्मदत्तस्यात्रान्तरे कृतडम्बरः ।
धाराधरोऽम्बुधाराभिरुपदुद्राव तं गजम् ॥ ११ ॥
ततो रसित्वा विरसं मृगनाशं ननाश सः ।
कुमारोऽपि भ्रमन्नद्रिदिग्मूढः प्राप निम्नगाम् ॥ १२ ॥
उत्ततार कुमारस्तां नदीं मूर्त्तामिवापदम् ।
ददर्श च तटे तस्याः पुराणं पुरमुद्वसम् ॥ १३ ॥
कुमारः प्रविशंस्तस्मिन्नपश्यद्वंशजालिकाम् ।
तत्रासिवसुनन्दौ चोत्पातकेतुविधू इव ॥ १४ ॥
तौ गृहीत्वा कृपाणेन कुमारः शस्त्रकौतुकी ।
चिच्छेद कदलीच्छेदं तां महावंशजालिकाम् ॥ १५ ॥
वंशजालान्तरे चासौ स्फुरदोष्ठदलं शिरः ।
ददर्श पतितं पृथ्व्यां स्थलपद्ममिवाग्रतः ॥ १६ ॥
सम्यक् पश्यन्नपश्यच्च ब्रह्मसूस्तत्र कस्यचित् ।
वल्गुलीकरणस्थस्य कबन्धं धूमपायिनः ॥ १७ ॥
हा विद्यासाधनधनो निधनं प्रापितो मया ।
कोऽप्येषोऽनपराधो धिग् मामिति स्वं निनिन्द सः ॥१८॥
अग्रतः स ययौ यावत्तावदुद्यानमैक्षत ।
सुरलोकादवतीर्णमवन्यामिव नन्दनम् ॥ १९ ॥
स तत्र प्रविशन्नग्रे प्रासादं सप्तभूमिकम् ।
अदर्शत्सप्तलोकश्रीरहस्यमिव मूर्च्छितम् ॥ २० ॥
आरूढेऽभ्रंलिहे तस्मिन्निषण्णां खेचरीमिव ।
हस्तविन्यस्तवदनां नारीमेकां स ऐक्षत ॥ २१ ॥

उपसृत्य कुमारस्तां पप्रच्छ स्वच्छया गिरा ।
का त्वमेकाकिनी किंवा किं वा शोकस्य कारणम् ॥ २२ ॥
अथ सा साध्वसाक्रान्ता जगादेति सगद्गदम् ।
महान् व्यतिकरो मेऽस्ति ब्रूहि कस्त्वं किमागतः ॥ २३ ॥
ब्रह्मदत्तोऽस्मि पञ्चालभूपतेर्ब्रह्मणः सुतः ।
इति सोऽचीकथद्यावन्मुदा सा तावदुत्थिता ॥ २४ ॥
आनन्दबाष्पसलिलैर्लोचनाञ्जलिविच्युतैः ।
सा कुर्वती पाद्यमिव पपातामुष्य पादयोः ॥ २५ ॥
कुमाराशरणाया मे शरणं त्वमुपागतः ।
मज्जतो नौरिवाम्भोधौ वदन्तीति रुरोद सा ॥ २६ ॥
तेन पृष्टा च साप्यूचे त्वन्मातृभ्रातुरस्म्यहम् ।
नाम्ना पुष्पवती पुष्पचूलस्याङ्गपतेः सुता ॥ २७ ॥
कन्यास्मि भवते दत्ता विवाहदिवसोन्मुखी ।
हंसीव रन्तुमुद्याने दीर्घिकापुलिनेऽगमम् ॥ २८ ॥
दुष्टविद्याधरेणाहं नाट्योन्मत्ताभिधेन तु ।
अत्रापहृत्यानीतास्मि रावणेनेव जानकी ॥ २९ ॥
दृष्टिं सोऽसहमानो मे विद्यासाधनहेतवे ।
सूर्पणखासूनुरिव प्राविशद्वंशजालिकाम् ॥ ३० ॥
धूमपस्योर्ध्वपादस्य तस्य विद्याद्य सेत्स्यति ।
शक्तिमान् सिद्धविद्यः स किल मां परिणेष्यति ॥ ३१ ॥
ततस्तद्वधवृत्तान्तं कुमारोऽस्यै न्यवेदयत् ।
हर्षस्योपरि हर्षोऽभूत्प्रियाशा विप्रियच्छिदा ॥ ३२ ॥

तयोरथ विवाहोऽभूद्गान्धर्वोऽन्योऽन्यरक्तयोः ।
श्रेष्ठो हि क्षत्रियेष्वेव निर्मन्त्रोऽपि सकामयोः ॥ ३३ ॥
रममाणस्तया सार्द्धं विचित्रालापपेशलम् ।
स एकयाममिव तां त्रियामामत्यवाहयत् ॥ ३४ ॥
ततः प्रभातसमये ब्रह्मदत्तेन शुश्रुवे ।
आकाशे खेचरस्त्रीणां कुररीणामिव ध्वनिः ॥ ३५ ॥
अकस्माज्जायते कोऽयं खे शब्दो नष्टदृष्टिवत् ।
तेनेति पृष्टा संभ्रान्ता पुष्पवत्येवमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
भगिन्यौ त्वद्द्विषो नाट्योन्मत्तस्येमे समागते ।
नाम्ना खण्डा विशाखा च विद्याधरकुमारिके ॥ ३७ ॥
तन्निमित्तं विवाहोपस्करपाणी इमे मुधा ।
अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवं घटयतेऽन्यथा ॥ ३८ ॥
अपसर्प क्षणं तावद्यावत्त्वद्गुणकीर्त्तनैः ।
लभेऽहमनयोर्भावं त्वयि रागविरागयोः ॥ ३९ ॥
रागे रक्तां प्रेरयिष्ये पताकां तत्त्वमापतेः ।
विरागे चलयिष्यामि श्वेतां गच्छेस्तदाऽन्यतः ॥ ४० ॥
ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीन्माभैषीर्भीरु न त्वहम् ।
ब्रह्मसूनुः किमिते मे तुष्टे रुष्टे करिष्यतः ॥ ४१ ॥
उवाच पुष्पवत्येवं नैताभ्यां वच्मि ते भयम् ।
एतत्सम्बन्धिनः किन्तु मा विरौत्सुर्नभश्चराः ॥ ४२ ॥
तस्याश्चित्तानुवृत्त्या तु तत्रैवास्थात् स एकतः ।
अथ पुष्पवती श्वेतां पताकां पर्यचीचलत् ॥ ४३ ॥

ततः कुमारस्तां दृष्ट्वा तत्प्रदेशाच्छनैः शनैः ।
प्रियानुरोधादगमन्नहि भीस्तादृशां नृणाम् ॥ ४४ ॥
आकाशमिव दुर्ग्राह्यमरण्यमवगाह्य सः ।
दिनान्तेऽर्क इवाम्भोधिं प्रापदेकं महासरः ॥ ४५ ॥
ततः प्रविश्य तत्रासौ सुरेभ इव मानसे ।
स्नात्वा स्वच्छन्दमत्यच्छाः सुधा इव पपावपः ॥ ४६ ॥
निःसृत्य ब्रह्मसूनुर्नीरात्तीरमुत्तरपश्चिमम् ।
लताक्वणदलिस्वानैः सौस्नातिकमिवाभ्यगात् ॥ ४७ ॥
तत्र तेन द्रुमलताकुञ्जे पुष्पाणि चिन्वती ।
वनाधिदेवता साक्षादिव काप्यैक्षि सुन्दरी ॥ ४८ ॥
दध्याविति कुमारोऽपि जन्मप्रभृतिवेधसः ।
रूपाण्यभ्यस्यतोऽमुष्यां सञ्जातं रूपकौशलम् ॥ ४९ ॥
सा दास्या सह जल्पन्ती कटाक्षैः कुन्दसोदरैः ।
कण्ठे मालामिवास्यन्ती तं पश्यन्त्यन्यतो ययौ ॥ ५० ॥
पश्यन् कुमारस्तामेव प्रस्थितो यावदन्यतः ।
वस्त्रभूषणताम्बूलभृद्दासी तावदाययौ ॥ ५१ ॥
सा वस्त्राद्यर्पयित्वोचे या त्वया ददृशेऽत्र सा ।
सत्यङ्कारमिव स्वार्थसिद्धेः प्रैषीदिदं त्वयि ॥ ५२ ॥
आदिष्टा चास्मि यदमुं मन्दिरे तातमन्त्रिणः ।
नयातिथ्याय तथ्याय स हि वेत्ति यथोचितम् ॥ ५३ ॥
सोऽगात् सह तया वेश्म नागदेवस्य मन्त्रिणः ।
अमात्योऽप्यभ्युदस्थात्तमाकृष्ट इव तद्गुणैः ॥ ५४ ॥

श्रीकान्तया राजपुत्र्या वासाय तव वेश्मनि ।
प्रेषितोऽसौ महाभागः सन्दिश्यैति जगाम सा ॥ ५५ ॥
उपास्यमानः स्वामीव विविधं तेन मन्त्रिणा ।
क्षणदां क्षपयामास क्षणमेकमिवैष ताम् ॥ ५६ ॥
मन्त्री राजकुलेऽनैषीत्कुमारं क्षणदात्यये ।
अर्घादिनोपतस्थेऽमुं बालार्कमिव भूपतिः ॥ ५७ ॥
वंशाद्यपृष्ट्वापि नृपः कुमाराय सुतां ददौ ।
आकृत्यैव हि तत्सर्वं विदन्ति न(ञ्ञ) तद्विदः ॥ ५८ ॥
उपायंस्त कुमारस्तां हस्तं हस्तेन पीडयन् ।
अन्योऽन्यं संक्रमयितुमनुरागमिवाभितः ॥ ५९ ॥
ब्रह्मदत्तोऽन्यदा क्रीडन् रहः पप्रच्छ तामिति ।
एकस्याज्ञातवंशादेः पित्रा दत्तासि मे कथम् ॥ ६० ॥
श्रीकान्ता कान्तदन्तांशुधौताधरदलाऽब्रवीत् ।
राजा शबरसेनोऽभूद्वसन्तपुरपत्तने ॥ ६१ ॥
तत्सूनुर्मे पिता राज्ये निषण्णः क्रूरगोत्रिभिः ।
पर्यस्तोऽश्रिश्रियदिमां पल्लीं सबलवाहनः ॥ ६२ ॥
भिल्लानुपनमय्यात्र वार्वेग इव वेतसान् ।
ग्रामघातादिना तातः पुष्णाति स्वं परिग्रहम् ॥ ६३ ॥
जातास्मि चाहं तनया तातस्यात्यन्तवल्लभा ।
(१)स्वामिन् सम्पदिवोपायांश्चतुरस्तनयाननु ॥ ६४ ॥

(१) ख ग च उपायानां श्रीरिवानु चतुर्णां तनुजन्मनाम् ।
घ ङ श्रीवत्सस्यादुपायानां चतुर्णां तनुजन्मनाम् ।

स मामुद्यौवनामूचे सर्वे मे द्वेषिणो नृपाः ।
त्वयेह स्थितया वीच्य शंस्यो यस्ते मतो वरः ॥ ६५ ॥
तस्थुषी चक्रवाकीव सरस्तीरे निरन्तरम् ।
ततःप्रभृति पश्यामि सर्वानेकैकशोऽध्वगान् ॥ ६६ ॥
मनोरथानामगतिः स्वप्नेऽप्यत्यन्तदुर्लभः ।
आर्यपुत्रागतोऽसि त्वं मङ्गाग्योपचयादिह ॥ ६७ ॥
स पल्लीपतिरन्येद्युर्ग्रामघातकृते ययौ ।
कुमारोऽपि समं तेन चत्रियाणां क्रमो ह्यसौ ॥ ६८ ॥
लुण्ट्यमाने ततो ग्रामे कुमारस्य सरस्तटे ।
पादाब्जयोर्वरधनुरेत्य हंस इवापतत् ॥ ६९ ॥
कुमारकण्ठमालम्ब्य मुक्तकण्ठं करोद च[1] ।
नवीभवन्ति दुःखानि सञ्जाते ह्यष्टदर्शने ॥ ७० ॥
ततः पीयूषगण्डूषैरिवालापैः सुपेशलैः ।
आश्वास्य पृष्टस्तेनोचे स्ववृत्तमिति मन्त्रिसूः ॥ ७१ ॥
वटेऽधस्त्वां तदा मुक्त्वा गतोऽहं नाथ पाथसे ।
सुधाकुण्डमिवापश्यं किञ्चिदग्रे महासरः ॥ ७२ ॥
तुभ्यमम्भोजिनीपत्रपुटेनादाय वार्यहम् ।
यमदूतैरिवागच्छन् रुद्धः संवर्मितैर्भटैः ॥ ७३ ॥
अरे वरधनो ब्रूहि ब्रह्मदत्तः क्व विद्यते ।
इति तैः पृच्छ्यमानः सम्भवेप्मोत्यहमब्रुवम् ॥ ७४ ॥

---

(१) ग च छ सः ।

तस्करैरिव निःशङ्कं ताड्यमानोऽथ तैरहम् ।
इत्यवोचं यथाब्रह्मदत्तो व्याघ्रेण भक्षितः ॥ ७५ ॥
तं देशं दर्शयेत्युक्तो माययेतस्ततो भ्रमन् ।
त्वद्दर्शनपथेऽभ्येत्याकार्षं संज्ञां पलायने ॥ ७६ ॥
परिव्राड्दत्तगुटिकां मुखेऽहं क्षिप्तवांस्ततः ।
तत्प्रभावेन निःसंज्ञो मृत इत्युज्झितोऽस्मि तैः ॥ ७७ ॥
चिरं गतेषु तेष्वास्यादाकृष्य गुटिकामहम् ।
त्वां नष्टार्थमिवान्वेष्टुं भ्रमन् ग्राममकमप्यगाम् ॥ ७८ ॥
तत्रैककोऽपि ददृशे परिव्राजकपुङ्गवः ।
साक्षादिव तपोराशिर्नमश्चक्रे मया ततः ॥ ७९ ॥
सोऽवदन् मां वरधनो मित्रमस्मि धनोरहम् ।
वसुभागो महाभागो ब्रह्मदत्तः क्व वर्त्तते ॥ ८० ॥
आचचक्षे मयाप्यस्य विश्वं विश्वस्य सूनृतम् ।
स च मे दुष्कथाधूमैर्म्लानास्यः पुनरभ्यधात् ॥ ८१ ॥
तदा जतुगृहे दग्धे दीर्घः प्रातरुदैक्षत ।
करङ्कमेकं निर्दग्धं करङ्कत्रितयं न हि ॥ ८२ ॥
सुरङ्गां तत्र चापश्यत्तदन्तेऽश्वपदानि च ।
धनोर्बुद्ध्या प्रनष्टौ वां ज्ञात्वा तस्मै चुकोप सः ॥ ८३ ॥
बद्ध्वा युवां समानेतुं प्रत्याशं साधनानि सः ।
अस्खलद्गमनान्यक्षैमहांसीवादिदेश च ॥ ८४ ॥
पलायितो धनुर्मन्त्री जनयित्री तु सा तव ।
दीर्घेण नरक इव क्षिप्ता मातङ्गपाटके ॥ ८५ ॥

गण्डोपरिष्टात्पिटकेनैवार्त्तो वार्त्तया तया ।
दुःखोपर्य्युद्भवद्दुःखः काम्मील्यं गतवानहम् ॥ ८६ ॥
छद्मकापालिकीभूय तत्र मातङ्गपाटके ।
वेश्म वेश्मानुप्रवेशमस्थां शश इवानिशम् ॥ ८७ ॥
पृच्छ्यमानश्च लोकेन तत्र भ्रमणकारणम् ।
अवोचमिति मातङ्ग्या विद्याया: कल्प एष मे ॥ ८८ ॥
तत्रैवं भ्राम्यता मैत्री मया विश्वासभाजनम् ।
अजायतारक्षकस्य मायया किं न साध्यते ॥ ८९ ॥
अन्येद्युस्तन्मुखेनाम्बामवोचं यत्करोत्यसौ ।
त्वत्पुत्रमित्रकौण्डिन्यो महाव्रत्यभिवादनम् ॥ ९० ॥
द्वितीयेऽह्नि स्वयं गत्वा जनन्या बीजपूरकम् ।
अदां सगुटिकं जग्धेनासंज्ञा तेन साऽभवत् ॥ ९१ ॥
मृतेति तां पुराध्यक्षो गत्वा राज्ञे व्यजिज्ञपत् ।
राज्ञादिष्टा: स्वपुरुषास्तस्या: संस्कारहेतवे ॥ ९२ ॥
तत्रायाता मयोक्तास्ते संस्कारोऽस्या: क्षणेऽत्र चेत् ।
महाननर्थो वो राज्ञश्चेति जग्मुः स्वधाम ते ॥ ९३ ॥
आरक्षं चावदं त्वं चेत् सहाय: साधयाम्यहम् ।
सर्वलक्षणभाजोऽस्या मन्त्रमेकं शवेन तत् ॥ ९४ ॥
आरक्ष: प्रतिपेदे तत्तेनैव सहितस्तत: ।
सायमादाय जननीं श्मशानेऽगां दवीयसि ॥ ९५ ॥
स्थण्डिले मण्डलादीनि मया निर्माय मायया ।
पूर्देवीनां बलिं दातुमारक्ष: प्रेषितस्तत: ॥ ९६ ॥

गते तस्मिन्नहं मातुरपरां गुटिकामदाम् ।
निद्राच्छेद इवोजृम्भा सोदस्थाज्जातचेतना ॥ ६७ ॥
स्वं ज्ञापयित्वा रुदतीं निवार्य स्म नयामि ताम् ।
कच्छग्रामे गृहे तातसुहृदो देवशर्म्मणः ॥ ६८ ॥
इतस्ततो भ्रमन्नेषोऽन्वेषयंस्त्वामिहागमम् ।
दिष्ट्या दृष्टोऽधुना साक्षात्पुण्यराशिरिवासि मे ॥ ६९ ॥
ततः परं कथं नाथ प्रस्थितोऽसि स्थितोऽसि च ।
तेनेति पृष्टः स्वं वृत्तं कुमारोऽपि न्यवेदयत् ॥ ३०० ॥
अथ कोऽप्येत्य तावूचे ग्रामे दीर्घभटाः पटम् ।
युष्मत्तुल्यद्विरूपाङ्कं दर्शयन्तो वदन्त्यदः ॥ १ ॥
ईदृग्नरौ किमायातावत्रेत्याकर्ण्य गां मया ।
दृष्टाविह युवां यद्वा 'रुचितं कुरु तं हि तत् ॥ २ ॥
ततस्तस्मिन् गतेऽरण्यमध्येन कलभाविव ।
पलायमानौ कौशाम्बीं प्रापतुस्तौ पुरीं क्रमात् ॥ ३ ॥
तत्र सागरदत्तस्य श्रेष्ठिनो बुद्धिलस्य च ।
उद्यानेऽपश्यतां लक्षपणं तौ कुक्कुटाहवम् ॥ ४ ॥
उत्पत्योत्पत्य नखरैः प्राणाकर्षाङ्कुटैरिव ।
युयुधाते ताम्रचूडौ चञ्चाचञ्चविवोद्धकैः ॥ ५ ॥
तत्र सागरदत्तस्य जात्यं शक्तं च कुक्कुटम् ।
भद्रेभमिव मिश्रेभोऽभाङ्क्षीद्बुद्धिलकुक्कुटः ॥ ६ ॥

---

(१) क ख रुचिरं ।

ततो वरधनुः स्माह कथं जात्योऽपि कुक्कुटः।
भग्नस्ते सागरानेन पश्याम्येनं यदीच्छसि ॥ ७ ॥
सागराऽनुज्ञया सोऽप्यपश्यत् बुद्धिलकुक्कुटम्।
तत्पादयोरयःसूचीर्यमदूतीरिवैक्षत ॥ ८ ॥
लक्षयन् बुद्धिलोऽप्यस्य लक्षार्द्धं छन्नमिष्टवान्।
सोऽप्याख्यत्तं व्यतिकरं कुमारस्य जनान्तिके ॥ ९ ॥
ब्रह्मदत्तोऽप्ययःसूचीः कृष्ट्वा बुद्धिलकुक्कुटम्।
भूयोऽपि सागरश्रेष्ठिकुक्कुटेनाभ्ययोजयत् ॥ १० ॥
असूचिकः कुक्कुटेन तेन बुद्धिलकुक्कुटः।
क्षणादभञ्जि निम्नानां छद्म वाह्यं कुतो जयः ॥ ११ ॥
हृष्टः सागरदत्तस्तावारोप्य स्यन्दनं स्वकम्।
जयदानेकसुहृदौ निनाय निलये निजे ॥ १२ ॥
स्वधामनीव तत्राम्नि तयोर्निवसतोरथ।
किमप्याख्यद्वरधनोरेत्य बुद्धिलकिङ्करः ॥ १३ ॥
तस्मिन् गते वरधनुः कुमारमिदमभ्यधात्।
यद्बुद्धिलेन लक्षार्द्धं दित्सितं मेऽद्य पश्य तत् ॥ १४ ॥
सोऽदर्शयत्ततो हारं निर्मलस्थूलवर्त्तुलैः।
कुर्वाणं मौक्तिकैः शुक्रमण्डलस्य विडम्बनाम् ॥ १५ ॥
हारे बद्धं स्वनामाङ्कं ब्रह्मसूर्लेखमैक्षत।
आगाश्च वाचिकमिव मूर्त्तं वत्साख्यतापसी ॥ १६ ॥
अक्षतानि तयोर्मूर्द्धि क्षिप्त्वाशीर्वादपूर्वकम्।
नीत्वान्यतो वरधनुं किञ्चिदाख्याय सा ययौ ॥ १७ ॥

तद्व्याख्यातुं समारेभे मन्त्रिसूर्ब्रह्मसूनवे ।
प्रतिलेखं हारवद्धलेखस्येयमयाचत ॥ १८ ॥
श्रीब्रह्मदत्तनामाङ्को लेखोऽयं प्रथयस्व तत् ।
को ब्रह्मदत्त इति सा मया पृष्टेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥
अस्ति श्रेष्ठिसुता रत्नवती नामेह पत्तने ।
रूपान्तरेण कन्यात्वं प्रपन्नेव रतिर्भुवि ॥ २० ॥
भ्रातुः सागरदत्तस्य बुद्धिलस्य च तद्दिने ।
कुक्कुटायोधनेऽपश्यद्ब्रह्मदत्तमिमं हि सा ॥ २१ ॥
ततःप्रभृति ताम्यन्ती कामार्त्ता सा न शाम्यति ।
शरणं ब्रह्मदत्तो मे स एवेत्याह चानिशम् ॥ २२ ॥
स्वयं लिखित्वा चान्येद्युर्लेखं हारेण संयुतम् ।
अर्प्यतां ब्रह्मदत्तस्येत्युदित्वा सा ममार्पयत् ॥ २३ ॥
दासहस्ते मया लेखः प्रैषीत्युक्त्वा स्थिता सती ।
मयापि प्रतिलेखं तेऽर्प्पयित्वा सा व्यसृज्यत ॥ २४ ॥
दुर्वारमारसन्तापः कुमारोऽपि ततो दिनात् ।
[1]मध्याह्नार्ककरोत्तप्तः करीव न सुखं स्थितः ॥ २५ ॥
कौशाम्बीस्वामिनोऽन्येद्युर्दीर्घेण प्रहिता नराः ।
नष्टशल्यवदङ्गे तौ तत्रान्वेष्टुं समाययुः ॥ २६ ॥

---

(१) ङ मध्याह्नार्ककरैस्तप्तः ।

चाज्ञादेशेन कौशाम्ब्यां प्रवृत्तेऽन्वेषणे तयोः ।
सागरो भूगृहे क्षिप्त्वा तौ जुगोप निधानवत् ॥ २७ ॥
निशि तौ निर्ययासन्तौ रथमारोप्य सागरः ।
कियन्तमपि पन्थानं निनाय ववले ततः ॥ २८ ॥
तौ गच्छन्तौ पुरो नारीमुद्याने समपश्यताम् ।
अस्त्रपूर्णरथारूढाममरीमिव नन्दने ॥ २९ ॥
लग्ना किमियती वेला युवयोरिति सादरम् ।
तयोक्तौ तौ बभाषाते कावावां वेत्सि वा कथम् ॥ ३० ॥
अथाभाषत सा पुर्यामस्यां श्रेष्ठी महाधनः ।
धनप्रवर इत्यासीद्धनदस्येव सोदरः ॥ ३१ ॥
श्रेष्ठिश्रेष्ठस्य तस्याहमष्टानां तनुजन्मनाम् ।
उपरिष्टाद्विवेकश्रीर्धीगुणानामिवाभवम् ॥ ३२ ॥
उद्यौवनास्मिन्नुद्याने यक्षमाराधयं बहु ।
अत्युत्तमवरप्राप्त्यै स्त्रीणां नाऽन्यो मनोरथः ॥ ३३ ॥
तुष्टो भक्त्यैष मे यक्षः वरो वरमिदं ददौ ।
ब्रह्मदत्तश्चक्रवर्ती तव भर्त्ता भविष्यति ॥ ३४ ॥
सागरबुद्धिलश्रेष्ठिकुक्कुटाजौ य एष्यति ।
श्रीवत्सो ससखा तुल्यरूपो ज्ञेयः स तु त्वया ॥ ३५ ॥
मदायतनवर्त्तिन्याः प्रथमस्ते भविष्यति ।
मेलको ब्रह्मदत्तेन तज्जाने सोऽसि सुन्दर ॥ ३६ ॥
एह्येहि तन्मां विरहदहनार्तां चिरादिह ।
विध्यापय पयःपूरेणेव सङ्गेन सम्प्रति ॥ ३७ ॥

तथेति प्रतिपद्यास्या अनुरागमिवालघुम् ।
सोऽधितष्ठौ रथं तां च गन्तव्यं क्वेति पृष्टवान् ॥ ३८ ॥
सेत्यूचे मगधपुरे मत्पितृव्यो धनावहः ।
अस्ति श्रेष्ठ्यावयोर्वार्त्तां प्रतिपत्तिं स दास्यति ॥ ३९ ॥
तदितस्तत्र गन्तव्यमिति रत्नवतीगिरा ।
ब्रह्मसूर्मन्त्रिपुत्रेण सूतेनाश्वाननोदयत् ॥ ४० ॥
कौशाम्बीदेशमुल्लङ्घ्य क्षणेन ब्रह्मनन्दनः ।
क्रीडास्थानं यमस्येव प्राप भीमां महाटवीम् ॥ ४१ ॥
सुकण्टकः कण्टकश्च तत्र चौरचमूपती ।
ब्रह्मदत्तं रुरुधतुः श्वानाविव महाकिरिम् ॥ ४२ ॥
ससैन्यौ युगपत् कालरात्रिपुत्राविवोत्कटौ ।
शरैर्नभो मण्डपवच्छादयामासतुश्च तौ ॥ ४३ ॥
आत्तधन्वा कुमारोऽपि गर्जंश्चौरवरूथिनीम् ।
निषिषेधेषुभिर्धारासारैर्दवमिवाम्बुदः ॥ ४४ ॥
कुमारे वर्षति शरान् ससैन्यौ तौ प्रणेशतुः ।
हन्त प्रहारिणि हरौ हरिणानां कुतः स्थितिः ॥ ४५ ॥
कुमारं मन्त्रिसूरेवमूचे श्रान्तोऽसि सङ्गरात् ।
मुहूर्त्तं स्वपिहि स्वामिंस्तदिहैव रथे स्थितः ॥ ४६ ॥
स्यन्दने ब्रह्मदत्तोऽपि रत्नवत्या समन्वितः ।
सुष्वाप गिरिनितम्बे करिण्येव करी युवा ॥ ४७ ॥
विभातायां विभावर्य्यां प्राप्यैकामथ निम्नगाम् ।
तस्थुः श्रान्तास्तुरङ्गाश्च कुमारश्च व्यबुध्यत ॥ ४८ ॥

विबुद्धस्तु स नापश्यत्स्यन्दने मन्त्रिनन्दनम् ।
पयसे किं गतः स्यादित्यसकृद्व्याजहार तम् ॥ ४९ ॥
सोऽलब्धप्रतिवाग् दृष्ट्वा रथाग्रं रक्तपङ्किलम् ।
विलपन् हा हतोऽस्मीति मूर्च्छितो न्यपतद्रथे ॥ ५० ॥
उत्थितो लब्धसंज्ञः सन् हाहा वरधनो सखे ।
क्वासीति लोकवत् क्रन्दन् रत्नवत्येत्यबोधि सः ॥ ५१ ॥
विपन्नो ज्ञायते नैव स तावद्भवतः सखा ।
तस्य वाचाप्यमाङ्गल्यं नाथ कर्त्तुं न युज्यते ॥ ५२ ॥
त्वत्कार्याय गतः क्वापि स भविष्यत्यसंशयम् ।
यान्ति नाथमपृष्ट्वापि नाथकार्याय मन्त्रिणः ॥ ५३ ॥
स तवोपरि भक्त्यैव रक्षितो नूनमेष्यति ।
स्वामिभक्तिप्रभावो हि भृत्यानां कवचायते ॥ ५४ ॥
स्थाने प्राप्ताः करिष्यामो नरैस्तस्य गवेषणम् ।
युज्यते नेह तु स्थातुमन्तकोपवने वने ॥ ५५ ॥
तद्वाचा सोऽनुदद्रथ्यान् प्रपेदे मगधक्षितेः ।
सीमग्रामं दविष्ठं हि वाजिनां मरुतां च किम् ॥ ५६ ॥
ग्रामेशेन सदःस्थेन दृष्ट्वा निन्ये स्ववेश्म सः ।
अज्ञाता अपि पूज्यन्ते महान्तो मूर्त्तिदर्शनात् ॥ ५७ ॥
शोकाक्रान्त इवासीति पृष्टो ग्रामाधिपेन सः ।
इत्यूचे मत्सखा चौरैर्युध्यमानो गतः क्वचित् ॥ ५८ ॥
तस्य प्रवृत्तिमानेष्ये सीताया इव मारुतिः ।
इत्युक्त्वा ग्रामणीः सर्वां तां जगाहे महाटवीम् ॥ ५९ ॥

अथैत्य ग्रामणीरूचे दृष्टः कोऽपि वने नहि ।
प्रहारपतितः किन्तु प्राप्त 'एष शरो मया ॥ ६० ॥
हतो वरधनुर्नूनमिति चिन्तयतस्ततः ।
ब्रह्मसूनोः शोक इव तमोभूरभवन्निशि ॥ ६१ ॥
यामे तुरीये यामिन्यास्तत्र चौराः समापतन् ।
ते तु भग्नाः कुमारेण मारेणेव प्रवासिनः ॥ ६२ ॥
ततोऽनुयातो ग्रामण्या ययौ राजगृहं क्रमात् ।
स चामुचद्रत्नवतीं तद्बहिस्तापसाश्रमे ॥ ६३ ॥
विशन् पुरं स ऐचिष्ट हर्म्यवातायनस्थिते ।
साक्षादिव रतिप्रीतौ कामिन्यौ नवयौवने ॥ ६४ ॥
ताभ्यां सोऽभिदधे प्रेमभाजं त्यक्त्वा जनं ननु ।
यत्तदा गतवान् युक्तं तत् किं ते प्रलभाषत ॥ ६५ ॥
व्याजहार कुमारोऽपि प्रेमभाग् वत को जनः ।
स कदा च मया त्यक्तः कोऽहं के वा युवामिति ॥ ६६ ॥
प्रसीदागच्छ विश्राम्य नाथेत्यालापनिष्ठयोः ।
प्राविशद्ब्रह्मदत्तोऽपि मनसेव तयोर्गृहे ॥ ६७ ॥
तिष्ठमाने कृतस्नानाशनाय ब्रह्मसूनवे ।
कथयामासतुस्ते स्वां कथामवितथामिति ॥ ६८ ॥
अस्ति विद्याधरावासः कलधौतशिलामयः ।
मेदिन्यास्तिलक इव वैताढ्यो नाम पर्वतः ॥ ६९ ॥

---

(१) ङ एकः ।

अमुष्य दक्षिणश्रेण्यां नगरे शिवमन्दिरे ।
राजास्ति ज्वलनशिखोऽलकायामिव गुह्यकः ॥ ७० ॥
विद्याधरपतेस्तस्य द्युतिद्योतितदिङ्मुखा ।
प्रिया विद्युच्छिखेत्यस्ति विद्युदम्भोमुचो यथा ॥ ७१ ॥
तयोः प्राणप्रिये नाव्योन्मत्ताभिधसुतानुजे ।
नाम्ना खण्डा विशाखा च पुत्र्यावावां बभूविव ॥ ७२ ॥
तातः सौधेऽन्यदा सख्याग्निशिखेन सहालपन् ।
गच्छतोऽष्टापदगिरिं गीर्वाणान् खे निरैक्षत ॥ ७३ ॥
ततः स तीर्थयात्रार्थं चलितोऽचालयच्च नौ ।
सुहृदं चाग्निशिखं तं धर्मेणेष्टं हि योजयेत् ॥ ७४ ॥
प्राप्ता अष्टापदं तत्रापश्याम मणिनिर्मिताः ।
प्रतिमास्तीर्थनाथानां मानवर्णसमन्विताः ॥ ७५ ॥
स्नानं विलेपनं पूजां विरचय्य यथाविधि ।
तास्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्यावन्दामहि समाहिताः ॥ ७६ ॥
प्रासादान्निःसृतैर्दृष्टौ रक्ताशोकतरोरधः ।
चारणश्रमणौ मूर्त्तिमन्ताविव तपःशमौ ॥ ७७ ॥
तौ प्रणम्योपविश्याग्रे शुश्रुम श्रद्धया वयम् ।
अज्ञानतिमिरच्छेदकौमुदीं धर्मदेशनाम् ॥ ७८ ॥
पप्रच्छाग्निशिखः कः स्यात्कन्ययोरनयोः पतिः ।
तावूचतुर्यो ह्यनयोर्भ्रातरं मारयिष्यति ॥ ७९ ॥
हिमेनेव शशी म्लानो जातस्तातस्तया गिरा ।
आवामपीत्यवोचाव वाचा वैराग्यगर्भया ॥ ८० ॥

संसारासारतासारा देशनाद्येव शुश्रुवे ।
तद्विषादनिषादेन किं तात परिभूयसे ॥ ८१ ॥
अलमस्माकमप्येवं विधैर्विषयजैः सुखैः ।
प्रवृत्ते तत्प्रभृत्यावां त्रातुं निजसहोदरम् ॥ ८२ ॥
भ्राम्यन्नपश्यन्मे भ्राताऽन्यदा पुष्पवतीमसौ ।
मातुलस्य त्वदीयस्य पुष्पचूलस्य कन्यकाम् ॥ ८३ ॥
रूपेणाद्भुतलावण्यपुण्येन हृतमानसः ।
तां जहार स दुर्बुद्धिः बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ८४ ॥
सोऽसहिष्णुर्दृशं तस्या विद्यां साधयितुं ययौ ।
स्वयं संविद्रुते सम्यग् भवन्तस्तु ततः परम् ॥ ८५ ॥
तदा च पुष्पवत्याख्यदावयोर्भ्रातृसङ्क्षयम् ।
शोकं धर्माक्षरैः शोकापनोद इव चानुदत् ॥ ८६ ॥
अन्यच्च पुष्पवत्यूचेऽभ्यगम्योऽयमिहागतः ।
ब्रह्मदत्तोऽस्तु वां भर्त्ता नान्यथा हि मुनेर्गिरः ॥ ८७ ॥
स्वीकृतं च यदावाभ्यां तया च रभसावशात् ।
पताकाचालि धवला त्यक्तावां त्वं गतस्ततः ॥ ८८ ॥
यदास्मद्भाग्यवैगुण्यान्नागतोऽसि न चेक्षितः ।
भ्रान्त्वा सर्वत्र निर्विण्णे आवामिह तदागते ॥ ८९ ॥
पुण्यैरसि समायातः पुरा पुष्पवतीगिरा ।
वृतोऽसि वरयावां तद्गतिरेकस्त्वमावयोः ॥ ९० ॥
गान्धर्वेण विवाहेन स उपायंस्त ते अपि ।
भोगी हि भाजनं स्त्रीणां सरितामिव सागरः ॥ ९१ ॥

रममाणः समं ताभ्यां गङ्गोमाभ्यामिवेश्वरः ।
तत्रातिवाहयामास तां निशां ब्रह्मनन्दनः ॥ ९२ ॥
यावन्मे राज्यलाभः स्यात्पृथवत्याः समीपतः ।
तावद्युवाभ्यां स्थातव्यमित्युक्त्वा व्यसृजच्च ते ॥ ९३ ॥
तथेत्यादृतवत्यौ ते सलोकस्तच्च मन्दिरम् ।
गन्धर्वनगरमिव ततः सर्वं तिरोदधे ॥ ९४ ॥
अथाश्रमे रत्नवतीमन्वेष्टुं ब्रह्मसूरगात् ।
अपश्यंस्तत्र पप्रच्छ नरमेकं शुभाकृतिम् ॥ ९५ ॥
दिव्याम्बरधरा नारी रत्नाभरणभूषिता ।
कापि दृष्टा महाभाग त्वयातीतदिनेऽद्य वा ॥ ९६ ॥
स ऊचे नाथ नाथेति रुदती श्लोमयेक्षिता ।
प्रत्यभिज्ञाय नप्त्रीति तत्पितृव्याय चार्पिता ॥ ९७ ॥
तद्वरोऽसीति तेनोक्तस्तथेति ब्रह्मसूर्वदन् ।
निन्ये तेन प्रहृष्टेन तत्पितृव्यनिकेतनम् ॥ ९८ ॥
रत्नवत्या पितृव्योऽपि ब्रह्मदत्तं व्यवाहयत् ।
ऋद्ध्या महत्या धनिनां सर्वमोषत्करं यतः ॥ ९९ ॥
तया विषयसौख्यानि समं सोऽनुभवत्तथा ।
मृतकार्थं वरधनोरपरेद्युः प्रचक्रमे ॥ ४०० ॥
साक्षादिव परे तेषु भुञ्जानेषु द्विजन्मसु ।
विप्रवेषो वरधनुस्तत्रागत्याब्रवीदिति ॥ १ ॥
मम चेद्भोजनं दत्थ साक्षाद्वरधनोर्हि तत् ।
इति श्रुतिसुधेवास्य श्रुता वाग् ब्रह्मसूनुना ॥ २ ॥

स तं दृष्ट्वा परिष्वज्याङ्कीकुर्वन्निवात्मना ।
व्यपयन्निव हर्षास्रैर्निनायान्तर्गृहं ततः ॥ ३ ॥
ऊचे पृष्टः कुमारेण स्ववृत्तं सोऽकथयत्तदा ।
सुप्ते त्वयि निरुद्धोऽहं चौरैः दीर्घभटैर्यथा ॥ ४ ॥
वृक्षान्तरस्थितेनैकदस्युनैकेन पत्रिणा ।
हतोऽहं पतितः पृथ्व्यां तिरोऽधां च लतान्तरे ॥ ५ ॥
गतेषु तेषु चौरेषु मध्येवृक्षं तिरीभवन् ।
आतिरन्तर्जलमिव क्रमेण ग्राममाप्नुवम् ॥ ६ ॥
भवत्प्रवृत्तिं ग्रामेशाद्विज्ञायाहमिहागमम् ।
दिष्ट्याऽपश्यं भवन्तं च कलापीव पयोमुचम् ॥ ७ ॥
अथोचे ब्रह्मदत्तस्तमस्माभिः स्थास्यते ननु ।
विना पुरुषकारेण क्लीबैरिव कियच्चिरम् ॥ ८ ॥
अत्रान्तरे च सम्प्राप्तसाम्राज्यमकरध्वजः ।
मधुवन्मदको यूनां प्रादुरासीन्मधूत्सवः ॥ ९ ॥
तदा च राज्ञो मत्तेभः स्तम्भं भङ्क्त्वाऽपश्रृङ्खलः ।
निर्ययौ त्रासिताशेषमर्त्यो मृत्योरिवानुजः ॥ १० ॥
ततो नितम्बभारार्त्तां काञ्चित् कन्यां स्खलद्गतिम् ।
करी करेण जग्राहाकृष्य पुष्करिणीमिव ॥ ११ ॥
तस्यां च शरणार्थिन्यां क्रन्दन्त्यां दीनचक्षुषि ।
जज्ञे हाहारवो विश्वदुःखबीजाङ्कुरोपमः ॥ १२ ॥
रे मातङ्गासि मातङ्गः स्त्रियं गृह्णन्न लज्जसे ।
इत्युक्तः स कुमारेण तां विमुच्य तमभ्यगात् ॥ १३ ॥

उत्प्लुत्य दन्तसोपाने पादं विन्यस्य हेलया ।
आरुरोह कुमारस्तमश्विश्रयदथासनम् ॥ १४ ॥
वाक्पादाङ्कुशयोगेन स्वं योगेनेव योगवित् ।
वशीचकार तं नागं कुमारस्तरसा ततः ॥ १५ ॥
साधुसाध्वित्युच्यमानो जनैर्जयजयेति च ।
कुमारः करिणं स्तम्भे नीत्वाबध्नादृशामिव ॥ १६ ॥
ततो नरेन्द्रस्तत्रागात्तं च दृष्ट्वा विसिस्मिये ।
आकृतिर्विक्रमश्चास्य कस्य चित्रीयते नवा ॥ १७ ॥
कोऽयं कुतो वा च्छन्नात्मा किं सूर्यो वासवोऽथवा ।
राज्ञेत्युक्ते रत्नवत्याः पितृव्यस्तमचीकथत् ॥ १८ ॥
ततो विशाम्पतिः कन्याः पुष्यमानोकृतोत्सवः ।
दश: कृपाकरायेव ब्रह्मदत्ताय दत्तवान् ॥ १९ ॥
परिणीय स तास्तत्र सुखं तिष्ठन्नथाऽन्यदा ।
जरत्यैत्यैकयेत्यूचे भ्रमयित्वांशुकाञ्चलम् ॥ २० ॥
इह वैश्रवणोऽस्त्याढ्यः श्रिया वैश्रवणोऽपरः ।
तस्य च श्रीमतिर्नाम सुता श्रीरिव वारिधेः ॥ २१ ॥
मोचिता भवता व्यालाद्राहोरिन्दुकलेव या ।
सा [१]त्वामेव पतीयन्ती ततःप्रभृति ताम्यति ॥ २२ ॥
यथा गजात्त्वया त्राता तथा त्रायस्व तां स्मरात् ।
गृहाण पाणिं त्वं तस्या यथा हृदयमग्रहीः ॥ २३ ॥

---

(१) ख ङ त्वामेवाभिलषन्ती ।

उपयेमे कुमारस्तां विविधोद्वाहमङ्गलैः ।
सुबुद्धिमन्त्रिणः कन्यां नन्दां वरधनुः पुनः ॥ २४ ॥
पप्रथाते पृथिव्यां तौ तिष्ठन्तौ तत्र शङ्कितः ।
साभियोगौ प्रतस्थाते ततो वाराणसीं प्रति ॥ २५ ॥
श्रुत्वायान्तं ब्रह्मदत्तं ब्रह्माणमिव गौरवात् ।
अभ्येत्य संमुखं वाराणसीशः स्वगृहेऽनयत् ॥ २६ ॥
कटकः कटकवतीं नाम पुत्रीं निजां ददौ ।
चतुरङ्गचमूं चास्मै मूर्त्तामिव जयश्रियम् ॥ २७ ॥
कणेरुदत्तश्चम्पेशो धनुर्मन्त्री तथाऽपरे ।
भगदत्तादयोऽप्येयुर्नृपाः श्रुत्वा तदागमम् ॥ २८ ॥
कृत्वा वरधनुं सेनान्यं सुषेणमिवार्षभिः ।
दीर्घं दीर्घपथे नेतुं प्रतस्थे ब्रह्मनन्दनः ॥ २९ ॥
दीर्घस्य दूतः कटकराजमित्येवमूचिवान् ।
दीर्घेण सममाबाल्यमैत्री त्यक्तुं न युज्यते ॥ ३० ॥
ततः कटक दृत्यूचे ब्रह्मणा सहिताः पुरा ।
सोदर्या इव [1]पञ्चाप्यभवाम सुहृदो वयम् ॥ ३१ ॥
स्वर्जुषोब्रह्मणः पुत्रे राज्ये च त्रातुमर्पिते ।
दीर्घेण धिक्कृतं नाऽस्ति याकिन्यपि समर्पितम् ॥ ३२ ॥
ब्रह्मणः पुत्रभाण्डे यद्दीर्घोऽदीर्घमचिन्तयत् ।
आचचारातिपापं तच्छ्वपचोऽपि किमाचरेत् ॥ ३३ ॥

---

(१) ख ग च पञ्चापि सञ्जाताः ।

तद्गच्छ शंस दीर्घाय ब्रह्मदत्तोऽभ्युपेत्यसौ ।
युद्धास्व यदि वा नश्येत्युक्त्वा दूतं व्यसर्जयत् ॥ ३४ ॥
ततः प्रयाणैरच्छिन्नैः काम्पील्यं ब्रह्मसूर्ययौ ।
सदीर्घमप्यरौत्सोत्तनभः सार्कमिवाम्बुदः ॥ ३५ ॥
दीर्घः सर्वाभिसारेण रणसारेण पत्तनात् ।
दण्डाक्रान्तो निरसरद्विलादिव महोरगः ॥ ३६ ॥
चुलन्यपि तदात्यन्तवैराग्यादाददे व्रतम् ।
पार्श्वे पूर्णाप्रवर्त्तिन्याः क्रमान्निर्वृतिमाप च ॥ ३७ ॥
पुरोगा दीर्घराजस्य पुरोगैर्ब्रह्मजन्मनः ।
नदीयादांस्यकूपारयादोभिरिव जघ्निरे ॥ ३८ ॥
दीर्घोऽप्यमर्षादुन्नामिदंष्ट्रिकाविकटाननः ।
वराह इव धावित्वा हन्तुं प्रववृते परान् ॥ ३९ ॥
ब्रह्मदत्तस्य पादातरथसाधादिकं बलम् ।
पर्यास्यत नदीपूरेणेव दीर्घेण वेगिना ॥ ४० ॥
ब्रह्मदत्तस्ततः क्रोधारुणाक्षो युयुधे स्वयम् ।
गर्जता दीर्घराजेन गर्जन् दन्तीव दन्तिना ॥ ४१ ॥
उभावपि बलिष्ठौ तावस्त्राण्यस्त्रैर्निरासतुः ।
कल्लोलैरिव कल्लोलान् युगान्तोद्भ्रान्तवारिधी ॥ ४२ ॥
ज्ञात्वाऽथ सेवक इवावसरं प्रसरद्द्युति ।
ढुढौके ब्रह्मदत्तस्य चक्रं दिक्चक्रजित्वरम् ॥ ४३ ॥
ततो जहार दीर्घस्य तेनाशु ब्रह्मसूरसून् ।
विमर्दो विद्युतः को वा गोधानिधनसाधने ॥ ४४ ॥

जयतादेष चक्रीति भाषिणो मागधा इव ।
ब्रह्मदत्तोपरि सुराः पुष्पवृष्टिं वितेनिरे ॥ ४५ ॥
पौरैः पितेव मातेव देवतेव स वीक्षितः ।
पुरं विवेश काम्पील्यं सुत्रामेवामरावतीम् ॥ ४६ ॥
विभिन्नस्वामिनोद्भूतसीमनिर्मूलनादसौ ।
षट्खण्डां साधयित्वोर्वीमेकखण्डां विनिर्ममे ॥ ४७ ॥
संवत्सरैर्द्वादशभिरुपेत्योपेत्य सर्वतः ।
तस्याभिषेको विदधे भरतस्येव राजभिः ॥ ४८ ॥
चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरस्त्रीपरिवारितः ।
स राज्यसौख्यं बुभुजे प्राक्तपोभूरुहः फलम् ॥ ४९ ॥
अन्येद्युर्नाट्यसङ्गीते तस्य दास्या समर्पितः ।
स्रवर्धूगुम्फितइव विचित्रः पुष्पगेन्दुकः ॥ ५० ॥
ब्रह्मदत्तस्तु तं दृष्ट्वा दृष्टपूर्वो मयेदृशः ।
कुत्रापीति व्यधादन्तरूहापोहं मुहुर्मुहुः ॥ ५१ ॥
प्राक्पञ्चजन्मस्मरणोत्पत्तेस्तत्कालमेव च ।
[1]सौधर्मे दृष्टवानेतदित्यज्ञासीन्महीपतिः ॥ ५२ ॥
स सिक्तश्चन्दनाम्भोभिः स्वस्थीभूयेत्यचिन्तयत् ।
कथं मेलिष्यति स मे पूर्वजन्मसहोदरः ॥ ५३ ॥
तं ज्ञातुकामः श्लोकार्द्धसमस्यामेवमार्पयत् ।
आस्व दासौ मृगौ हंसौ मातङ्गावमरौ तथा ॥ ५४ ॥

---

(१) क ख घ ङ मूर्च्छित्वा ज्ञातवानेतं सौधर्मे दृष्टवानिति ।

अर्द्धश्लोकसमस्यां मे य इमां पूरयिष्यति ।
राज्यार्द्धं तस्य दास्यामीत्यसावघोषयत्पुरे ॥ ५५ ॥
श्लोकार्द्धं तत्तु सर्वोऽपि कण्ठस्थं निजनामवत् ।
पठन्नकार्षीत्पश्चार्द्धं न चापूरिष्ट कश्चन ॥ ५६ ॥
तदा च पुरिमतालाच्चित्रजीवो महेभ्यसूः ।
जातिस्मृतिः प्रव्रजितो विहरन्नेकदा ययौ ॥ ५७ ॥
[२]तत्र कस्मिंश्चिदुद्याने प्रासुकस्थण्डिलस्थितः ।
श्लोकार्द्धं तत्तु पठतः सोऽश्रौषीदारघट्टिकात् ॥ ५८ ॥
एषा नौ षष्टिका जातिरन्योऽन्याभ्यां वियुक्तयोः ।
श्लोकापरार्द्धमेवं स सम्पूर्य्य तमपाठयत् ॥ ५९ ॥
श्लोकापरार्द्धं तद्राज्ञः पुरस्तादारघट्टिकः ।
पपाठ कः कविरिति तत्पृष्टस्तं मुनिं जगौ ॥ ६० ॥
स पारितोषिकं तस्मै वितीर्य्योत्कण्ठया ययौ ।
तत्रोद्याने मुनिं द्रष्टुं धर्मद्रुममिवोन्नतम् ॥ ६१ ॥
वन्दित्वा तं मुनिं तत्र बाष्पपूर्णविलोचनः ।
निषसादान्तिके राजा सस्नेहः पूर्वजन्मवत् ॥ ६२ ॥
आशीर्वादं मुनिर्दत्त्वा कृपारसमहोदधिः ।
अनुग्रहार्थं भूपस्य प्रारेभे धर्मदेशनाम् ॥ ६३ ॥
राजन्नसारे संसारे सारमन्यन्न किञ्चन ।
सारोऽस्ति धर्म्म एवैकः सरोजमिव कर्द्दमे ॥ ६४ ॥

---

(२) च ड तस्मिन् ।

शरीरं यौवनं लक्ष्मीः स्वाम्यं मित्राणि बान्धवः ।
सर्वमप्यनिलोद्धूतपताकाञ्चलचञ्चलम् ॥ ६५ ॥
बहिरङ्गान् द्विषोऽजैषीर्य्यथा साधयितुं महीम् ।
अन्तरङ्गान् जय तथा मोक्षसाधनहेतवे ॥ ६६ ॥
गृहाण यतिधर्मं तत्पृथक्कृत्य त्यजापरम् ।
राजहंसो हि गृह्णाति विभज्य क्षीरमम्भसः ॥ ६७ ॥
ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीद् दिष्ट्या दृष्टोऽसि बान्धव ।
इयं तवैव राज्यश्रीर्भुङ्क्ष्व भोगान् यथारुचि ॥ ६८ ॥
तपसो हि फलं भोगाः सन्ति ते किं तपस्यसि ।
उपक्रमेत को नाम स्वतः सिद्धे प्रयोजने ॥ ६९ ॥
मुनिरूचे ममाप्यासन् धनदस्येव सम्पदः ।
मया तास्तृणवत्त्यक्ता भवभ्रमणभीरुणा ॥ ७० ॥
सौधर्मात्क्षीणपुण्योऽस्मिन्नागतोऽसि महीतले ।
इतोऽपि क्षीणपुण्यः सन् राजन्मा गा अधोगतिम् ॥ ७१ ॥
आर्य्ये देशे कुले श्रेष्ठे मानुष्यं प्राप्य मोक्षदम् ।
साधयस्यमुना भोगान् सुधया पायुशौचवत् ॥ ७२ ॥
स्वर्गाच्च्युत्वा क्षीणपुण्यौ भ्रान्तावावां कुयोनिषु ।
यथा तथा स्मरन् राजन् किं बाल इव मुह्यसि ॥ ७३ ॥
तेनैवं बोध्यमानोऽपि नाबुद्ध वसुधाधवः ।
कुतः कृतनिदानानां बोधिबीजसमागमः ॥ ७४ ॥
तमबोध्यतमं बुद्ध्वा जगाम मुनिरन्यतः ।
कालादिष्टाहिना दष्टे कियत्तिष्ठन्ति मान्त्रिकाः ॥ ७५ ॥

घातिकर्म्मक्षयात्प्राप्य केवलज्ञानमुत्तमम् ।
भवोपग्राहिकर्माणि हत्वा प्राप परं पदम् ॥ ७६ ॥
ब्रह्मदत्तोऽपि संसारसुखानुभवलालसः ।
सप्तातिवाहयामास शतानि शरदां क्रमात् ॥ ७७ ॥
कदाचित्प्राक्परिचितो द्विजः कश्चिज्जगाद तम् ।
चक्रवर्त्तिन् स्वयं भुङ्क्ते यत्तन्मे देहि भोजनम् ॥ ७८ ॥
ब्रह्मदत्तोऽप्यवोचत्तं मदन्नं द्विज दुर्जरम् ।
चिरेण जीर्य्यमाणं तु महोन्मादाय जायते ॥ ७९ ॥
कदर्योऽस्यन्नदानेऽपि धिक्त्वामिति वदन् द्विजः ।
अभोजि सकुटुम्बोऽपि भूभुजा भोजनं निजम् ॥ ८० ॥
निशायामथ विप्रस्य बीजादिव तदोदनात् ।
शतशाखः स्मरोन्मादतरुः प्रादुरभूद्भृशम् ॥ ८१ ॥
अज्ञातजननीजामिस्नुषाव्यतिकरं मिथः ।
पशुवत्सहपुत्रोऽपि विप्रः प्रववृते रते ॥ ८२ ॥
ततो विरामे यामिन्या द्विजो गृहजनश्च सः ।
ह्रिया दर्शयितुं स्वास्यमन्योऽन्यमपि नाशकत् ॥ ८३ ॥
क्रूरेणानेन राज्ञाऽस्मि सकुटुम्बो विडम्बितः ।
चिन्तयन्नित्यमर्षेण नगरान्निरगाद्द्विजः ॥ ८४ ॥
दूरादश्वत्थपत्राणि काणयन् शर्कराकणैः ।
तेन कश्चिदजापालो ददृशे भ्रमता बहिः ॥ ८५ ॥
मद्वैरसाधनायालमसाविति विमृश्य सः ।
तं मूल्येनेव सत्कारेणादायैवमवोचत ॥ ८६ ॥

राजमार्गे गजारूढो यः श्वेतच्छत्रचामरः ।
याति क्षिप्ते दृशौ तस्य त्वया प्रक्षिप्य गोलिके ॥ ८७ ॥
विप्रवाचमजापालः प्रतिपेदे तथैव ताम् ।
पशुवत्पशुपाला हि न विमृश्य विधायिनः ॥ ८८ ॥
सोऽथ कुड्यान्तरे स्थित्वा समं प्रक्षिप्य गोलिके ।
[1]आस्फोटयद् दृशौ राज्ञो नाम्ना लङ्घ्या विधेः खलु ॥ ८९ ॥
सोऽङ्गरक्षैरजापालः प्राप्त[2]श्येनैरिव द्विकः ।
हन्यमानस्तमेवाख्यद्विप्रं विप्रियकारकम् ॥ ९० ॥
तच्छ्रुत्वा पार्थिवोऽवोचद्धिग् धिग् जातिर्द्विजन्मनाम् ।
यत्रैते भुञ्जते पापास्तत्र भञ्जन्ति भाजनम् ॥ ९१ ॥
यः स्वामीयति दातारं दत्तं तस्मै वरं शुने ।
न जातु दातुमुचितं कृतघ्नानां द्विजन्मनाम् ॥ ९२ ॥
वञ्चकानां नृशंसानां श्वापदानां पलादिनाम् ।
सृष्टिं द्विजानां योऽकार्षीन्निग्राह्यः प्रथमं हि सः ॥ ९३ ॥
इति जल्पन्ननल्पक्रुत् पृथ्वीपतिरघातयत् ।
सपुत्रबन्धुमित्रं तं विप्रं मशकमुष्टिवत् ॥ ९४ ॥
दृशोरन्धीकृतस्तेन हृदयेऽन्धीकृतः क्रुधा ।
विप्रान् सोऽघातयत् सर्वान् पुरोधःप्रभृतीनपि ॥ ९५ ॥

---

(१) ख च छ अस्फोटयत् ।
(२) ख च ड प्राप्तः ।

सोऽमात्यमादिदेशैवं नेत्रैरेषां द्विजन्मनाम् ।
विशालं स्थालमापूर्य्य निधेहि पुरतो मम ॥ ४९६ ॥
रौद्रमध्यवसायं तं राज्ञो विज्ञाय मन्त्र्यपि ।
श्लेष्मातकफलैः स्थालं पूरयित्वा पुरो न्यधात् ॥ ४९७ ॥
मुमुदे ब्रह्मदत्तोऽपि पाणिना संस्पृशन्मुहुः ।
विप्राणां लोचनैः स्थालं साधु पूर्णमिति ब्रुवन् ॥ ४९८ ॥
स्पर्शे स्त्रीरत्नरूपायाः पुष्पवत्यास्तथा नहि ।
यथाऽऽसीद्ब्रह्मदत्तस्य तत्स्थालस्पर्शने रतिः ॥ ४९९ ॥
न कदाचन स स्थालमपसारयदग्रतः ।
दुर्म्मदो मदिरापात्रमिव दुर्गतिकारणम् ॥ ५०० ॥
विप्रनेत्रधियाऽमृद्नात् श्लेष्मातकफलानि सः ।
फलाभिमुखपापद्रोः सञ्जयन्निव दोहदम् ॥ १ ॥
तस्यानिवर्त्तको रौद्राध्यवसायोऽत्यवर्द्धत ।
अशुभं वा शुभं वाऽपि सर्वं हि महतां महत् ॥ २ ॥
तस्यैवं वसुधेशस्य रौद्रध्यानानुबन्धिनः ।
पापपङ्कवराहस्य ययुर्वर्षाणि षोडश ॥ ३ ॥
यातेषु षोडशयुतेषु समाशतेषु
सप्तस्वसौ क्षितिपतिः परिपूरितायुः ।
हिंसाऽनुबन्धिपरिणामफलानुरूपां
तां सप्तमीं नरकलोकभुवं जगाम ॥ ५०४ ॥ २७ ॥

॥ इति ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्तिकथानकम् ॥

पुनरपि हिंसकान्निन्दति ।

कुणिर्वरं वरं पङ्गुरशरीरी वरं पुमान् ।
अपि सम्पूर्णसर्वाङ्गो न तु हिंसापरायणः ॥ २८ ॥

कुणिर्विकलपाणिः वरमिति मनागिष्टे मन्त्रमव्ययं पङ्गुः पादविकलः कुत्सितं शरीरमशरीरं नञः कुत्सार्थत्वात् तद्विद्यते यस्य सोऽशरीरी कुष्ठी विकलाङ्गः कुणिपङ्गुकुष्ठिनस्ते हि विकलाङ्गत्वादेव हिंसामकुर्वन्तो मनाक् श्रेष्ठाः सम्पूर्णसर्वाङ्गोऽपि कृतपरिकरबन्धं हिंसापरायणः पुमान्नतु श्रेष्ठः । ननु रौद्रध्यानपरायणस्य या हिंसा सा नरकहेतुत्वान्निन्द्याऽस्तु या तु शान्तिकनिमित्तं प्रायश्चित्तभूता हिंसा या वा कुलक्रमायाता मत्स्यबन्धानामिव सा रौद्रध्यानरहितत्वान्न दोषायेत्याह ॥ २८ ॥

हिंसा विघ्नाय जायेत विघ्नशान्त्यै कृताऽपि हि ।
कुलाचारधियाऽप्येषा कृता कुलविनाशनी ॥ २९ ॥

रौद्रध्यानमन्तरेणाप्यविवेकाल्लोभाद्वा या शान्तिनिमित्तं कुलक्रमाद्वा हिंसा सा न केवलं पापहेतुः प्रत्युत विघ्नशान्तिनिमित्तं क्रियमाणा समरादित्यकथोक्तस्य यशोधरजीवस्य सुरेन्द्रदत्तस्येव पिष्टमयकुक्कुटवधरूपा विघ्नाय जायेत कल्पेत अस्मत्कुलाचारोऽयमिति बुद्ध्याऽपि कृता हिंसा कुलमेव विनाशयति ॥ २९ ॥

इदानीं कुलक्रमायातामपि हिंसां परिहरन् पुमान् प्रशस्य एवेत्याह ।

अपि वंशक्रमायातां यस्तु हिंसां परित्यजेत् ।
स श्रेष्ठः सुलस इव कालसौकरिकात्मजः ॥ ३० ॥

वंशः कुलं कुलक्रमायातामपि हिंसां यः [1]परिहरेत् स श्रेष्ठः प्रशस्यतमः सुलस इव तस्य विशेषणं कालसौकरिकात्मजः कालसौकरिको नाम सौनिकस्तस्यात्मजः पुत्रः ।

यदाह—

[2]अवि इच्छन्ति य मरणं न य परपीडं कुणन्ति मणसा वि ।
जे सुविइअसुगइपहा सोयरिअसुओ जहा सुलसो ॥

सुलसकथानकं सम्प्रदायगम्यम् ।

सचायं—

महर्द्धि मगधेष्वस्ति पुरं राजगृहाभिधम् ।
तत्र श्रीवीरपादाब्जभृङ्गोऽभूच्छ्रेणिको नृपः ॥ १ ॥
तस्य प्रियतमे नन्दाचिल्लणे शीलभूषणे ।
अभूतां देवकीरोहिण्याविवानकदुन्दुभेः ॥ २ ॥
नन्दायां नन्दनो विश्वकुमुदानन्दचन्द्रमाः ।
नाम्नाऽभयकुमारोऽभूदुभयान्वयभूषणः ॥ ३ ॥

---

(१) ख परित्यजेत् ।
(२) अपि इच्छन्ति च मरणं न च परपीडां कुर्वन्ति मनसापि ।
ये सुविदितसुगतिपथाः शौकरिक सुतो यथा सुलसः ॥ १ ॥

राजा तस्य परिज्ञाय प्रकृष्टं बुद्धिकौशलम् ।
ददौ सर्वाधिकारित्वं गुणा हि गरिमास्पदम् ॥ ४ ॥
अन्यदा श्रीमहावीरो विहरन् परमेश्वरः ।
जगत्पूज्यः पुरे तस्मिन्नागत्य समवासरत् ॥ ५ ॥
श्रुत्वा स्वामिनमायातं जङ्गमं कल्पपादपम् ।
कृतार्थमानी तत्रागान्मुदितः श्रेणिको नृपः ॥ ६ ॥
यथास्थानं निषस्रेषु देवादिषु जगद्गुरुः ।
प्रारेभे दुरितध्वंस[1]देशनीं धर्म्मदेशनाम् ॥ ७ ॥
तदा कुष्ठगलत्कायः कश्चिदेत्य प्रणम्य च ।
निषसादोपतीर्थेशमलर्क इव कुट्टिमे ॥ ८ ॥
ततो भगवतः पादौ निजपूयरसेन सः ।
निःशङ्कश्चन्दनेनेव चर्चयामास भूयसा ॥ ९ ॥
तद्वीक्ष्य श्रेणिकः क्रुद्धो दध्यौ वध्योऽयमुत्थितः ।
पापीयान् यज्जगद्भर्त्तर्य्येवमाशातनापरः ॥ १० ॥
अत्रान्तरे जिनेन्द्रेण क्षुते प्रोवाच कुष्ठिकः ।
म्रियस्वेत्यथ जीवेति श्रेणिकेन क्षुते सति ॥ ११ ॥
क्षुतेऽभयकुमारेण जीव वा त्वं म्रियस्व वा ।
कालसौकरिकेणापि क्षुते मा जीव मा मृथाः ॥ १२ ॥
जिनं प्रति म्रियस्वेति वचसा रुषितो नृपः ।
इतः स्थानादुत्थितोऽसौ ग्राह्य इत्यादिशद्भटान् ॥ १३ ॥

---

(१) क ग छ प्रत्यादेशनीं ।

देशनान्ते महावीरं नत्वा कुष्ठी समुत्थितः ।
रुरुधे श्रेणिकभटैः किरातैरिव शूकरः ॥ १४ ॥
स तेषां पश्यतामेव दिव्यरूपधरः क्षणात् ।
उत्पपाताम्बरे कुर्वन्नर्कबिम्बविडम्बनाम् ॥ १५ ॥
पत्तिभिः कथिते राज्ञा क एष इति विस्मयात् ।
विज्ञप्तो भगवानस्मै देवोऽसावित्यचीकथत् ॥ १६ ॥
पुनर्विज्ञपयामास सर्वज्ञमिति भूपतिः ।
देवः कथमभूदेष कुष्ठी वा केन हेतुना ॥ १७ ॥
अथोचे भगवानेवमस्ति वत्सेषु विश्रुता ।
कौशाम्बी नाम पूस्तस्यां शतानीकोऽभवन्नृपः ॥ १८ ॥
तस्यां नगर्य्यामेकोऽभून्नामतः सेडुको द्विजः ।
सीमा सदा दरिद्राणां मूर्खाणामवधिः परः ॥ १९ ॥
गर्भिण्याऽभाणि सोऽन्येद्युर्ब्राह्मण्या सूतिकर्म्मणि ।
भट्टानय घृतं मह्यं सह्या नह्यन्यथा व्यथा ॥ २० ॥
सोऽप्यूचे तां प्रिये नास्ति मम कुत्रापि कौशलम् ।
येन किञ्चिल्लभे क्वापि कलाग्राह्या यदीश्वराः ॥ २१ ॥
उवाच सा च तं भट्टं गच्छ सेवस्व पार्थिवम् ।
पृथिव्यां पार्थिवादन्यो न कश्चित्कल्पपादपः ॥ २२ ॥
तथेति प्रतिपद्यासौ नृपं पुष्पफलादिना ।
प्रवृत्तः सेवितुं विप्रो रत्नेच्छुरिव सागरम् ॥ २३ ॥

---

(१) ख विज्ञापयामास ।

कदाचिदथ कौशाम्बी चम्पेशेनामितैर्बलैः ।
घनर्तुनेव मेघौघैरुरुध्यत समन्ततः ॥ २४ ॥
सानीकोऽपि शतानीको मध्येकौशाम्बि तस्थिवान् ।
प्रतीक्षमाणः समयमन्तर्बिलमिवोरगः ॥ २५ ॥
चम्पाधिपोऽपि कालेन बहुना सन्नसैनिकः ।
प्रावृषि स्वाश्रयं यातुं प्रवृत्तो राजहंसवत् ॥ २६ ॥
तदा पुष्पार्थमुद्याने गतः सेडुक ऐक्षत ।
तं क्षीणसैन्यं प्रत्यूषे निष्प्रभोडुमिवोडुपम् ॥ २७ ॥
तूर्णमेत्य शतानीकं व्यजिज्ञपदसाविदम् ।
याति क्षीणबलस्तेऽरिर्भग्नदंष्ट्र इवोरगः ॥ २८ ॥
यद्यद्योत्तिष्ठसे तस्मै तदा ग्राह्यः सुखेन सः ।
बलीयानपि खिन्नः सन्नखिन्नेनाभिभूयते ॥ २९ ॥
तद्वचः साधु मन्वानो राजा सर्वाभिसारतः ।
निःससार शरासारसारनासीरदारुणः ॥ ३० ॥
ततः पश्चादपश्यन्तो नेशुश्चम्पेशसैनिकाः ।
अचिन्तिततडित्पाते को वीक्षितुमपि क्षमः ॥ ३१ ॥
चम्पाधिपतिरेकाङ्गः कान्दिशीकः पलायितः ।
तस्य हस्त्यश्वकोशादि कौशाम्बीपतिरग्रहीत् ॥ ३२ ॥
हृष्टः प्रविष्टः कौशाम्बीं शतानीको महामनाः ।
उवाच सेडुकं विप्रं ब्रूहि तुभ्यं ददामि किम् ॥ ३३ ॥
विप्रस्तमूचे याचिष्ये पृष्ट्वा निजकुटुम्बिनीम् ।
पर्यालोचपदं नान्यो गृहिणां गृहिणीं विना ॥ ३४ ॥

भट्टः प्रहृष्टो भट्टिन्ये तदशेषं शशंस सः ।
चेतसा चिन्तयामास सा चैवं बुद्धिशालिनी ॥ ३५ ॥
यद्यमुना ग्राहयिष्ये नृपाद्ग्रामादिकं तदा ।
करिष्यत्यपरान्दारान्मदाय विभवः खलु ॥ ३६ ॥
दिनं प्रत्येक आलोच्य[1]स्तथाग्रासनभोजनम् ।
दीनारो दक्षिणायां च याच्य इत्यन्वशात्पतिम् ॥ ३७ ॥
ययाचे तत्तथा विप्रो राजाऽदात्तद्ददन्निदम् ।
करङ्कोऽब्धिमपि प्राप्य गृह्णात्यात्मोचितं पयः ॥ ३८ ॥
प्रत्यहं तत्तथा लेभे प्राप्य सम्भावनां च सः ।
पुंसां राजप्रसादो हि वितनोति महार्घताम् ॥ ३९ ॥
राजमान्योऽयमित्येष नित्यं लोकैर्न्यमन्त्र्यत ।
यस्य प्रसन्नो नृपतिस्तस्य कः स्यान्न सेवकः ॥ ४० ॥
अग्रे भुक्तं चालयित्वा बुभुजेऽनेकशोऽप्यसौ ।
प्रत्यहं दक्षिणालोभाद्विग्धिग्लोभो द्विजन्मनाम् ॥ ४१ ॥
उपाचीयत विप्रोऽसौ विविधैर्दक्षिणाधनैः ।
प्रासरत्युत्रपौत्रैश्च पादैरिव वटद्रुमः ॥ ४२ ॥
स तु नित्यमजीर्णान्नवमनादुद्गैरसैः ।
आमैरभूद्दूषितत्वगश्वत्थ इव लाक्षया ॥ ४३ ॥
कुष्ठी क्रमेण सञ्जज्ञे शीर्णघ्राणांघ्रिपाणिकः ।
तथैवाभुङ्क्त राजाग्रे सोऽतृप्तो हव्यवाडिव ॥ ४४ ॥

---

(१) ख ग ङ आलोच्यः ।

एकदा मन्त्रिभिर्भूपो विज्ञप्तो देव कुष्ठ्यसौ ।
सञ्चरिष्णुः कुष्ठरोगो नास्य योग्यमिहाशनम् ॥ ४५ ॥
सन्त्यस्य नीरुजः पुत्रास्तेभ्यः कोऽप्यत्र भोज्यताम् ।
[1]व्यङ्गितप्रतिमायां हि स्थाप्यते प्रतिमान्तरम् ॥ ४६ ॥
एवमस्त्विति राज्ञोक्तेऽमात्यैर्विप्रस्तथोदितः ।
स्वस्थानेऽस्थापयत्पुत्रं गृहे तस्थौ स्वयं पुनः ॥ ४७ ॥
मधुमण्डकवत्क्षुद्रमक्षिकाजालमालितः ।
पुत्रैर्गृहादपि बहिः कुटीरेऽन्वेपि स द्विजः ॥ ४८ ॥
बहिःस्थितस्य तस्याज्ञां पुत्रा अपि न चक्रिरे ।
दारुपात्रे ददुः किन्तु शुनकस्येव भोजनम् ॥ ४९ ॥
जुगुप्समाना वध्वोऽपि तं भोजयितुमाययुः ।
त्रिष्ठिवुर्वलितग्रीवं मोटनोत्पुटनासिकाः ॥ ५० ॥
अथ सोऽचिन्तयद्विप्रः श्रीमन्तोऽमी मया कृताः ।
एभिर्मुक्तोऽस्म्यनादृत्य तीर्णाम्भोभिस्तरण्डवत् ॥ ५१ ॥
तोषयन्ति न वाचाऽपि रोषयन्त्येव माममी ।
कुष्ठी रुष्टो न सन्तुष्टोऽभव्य इत्यनुलापिनः ॥ ५२ ॥
जुगुप्सन्ते यथैते मां जुगुप्स्याः स्युरमी अपि ।
यथा तथा करिष्यामीत्यालोच्यावोचदात्मजान् ॥ ५३ ॥
उद्विग्नो जीवितस्याहं कुलाचारस्त्वसौ सुताः ।
मुमूर्षुभिः कुटुम्बस्य देयो मन्त्रोक्षितः पशुः ॥ ५४ ॥

---

(१) ख ग ङ न्यङ्गित- ।

पशुरानीयतामेक इत्याकर्ण्यानुमोदिनः।
आनिन्यिरे तेऽथ पशुं पशुवन्मन्दबुद्धयः॥ ५५॥
उदर्य्योदर्य्यं च स्वाङ्गमन्नेन व्याधिवर्त्तिकाः।
तेनाचारि पशुस्तावद्यावत् कुष्ठी बभूव सः॥ ५६॥
ददौ विप्रः स्वपुत्रेभ्यस्तं हत्वा पशुमन्यदा।
तदाशयमजानन्तो मुग्धा बुभुजिरे च ते॥ ५७॥
तीर्थे स्वार्थाय यास्यामीत्यापृच्छ्य तनयान् द्विजः।
ययावूर्द्धमुखोऽरण्यं शरण्यमिव चिन्तयन्॥ ५८॥
अत्यन्ततृषितः सोऽटन्नटव्यां पयसे चिरम्।
अपश्यत्सुहृदमिव देशे नानाद्रुमे ह्रदम्॥ ५९॥
नीरं तीरतरुस्रस्तपत्रपुष्पफलं द्विजः।
ग्रीष्ममध्यन्दिनार्कांशुक्वथितं क्वाथवत्पपौ॥ ६०॥
सोऽपाद्यथा यथा वारि भूयोभूयस्तृषातुरः।
तथा तथा विरेकोऽस्य बभूव कृमिभिः सह॥ ६१॥
स नीरुगासीत्कतिभिरप्यहोभिस्तदाम्भसा।
मनोज्ञसर्वावयवो वसन्तेनेव पादपः॥ ६२॥
आरोग्यहृष्टो ववले विप्रः क्षिप्रं स्ववेश्मने।
पुंसां वपुर्विशेषोत्थशृङ्गारो जन्मभूमिषु॥ ६३॥
स पुर्य्यां प्रविशन् पौरैर्ददृशे जातविस्मयैः।
देदीप्यमानो निर्मुक्तो निर्मोक इव पन्नगः॥ ६४॥
पौरैः पृष्टः पुनर्जात इवोल्लाघः कथं त्वसि।
देवताराधनादस्मीत्याचचक्षे स तु द्विजः॥ ६५॥

स गत्वा स्वगृहे ऽपश्यत्स्वपुत्रान् कुष्ठिनो मुदा ।
मयाऽवज्ञाफलं साधु दत्तमित्यवदच्च तान् ॥ ६६ ॥
सुतास्तमेवमूचुश्च भवता तात निर्घृणम् ।
विश्वस्तेषु किमस्मासु द्विषेवेदमनुष्ठितम् ॥ ६७ ॥
लोकैराक्रुश्यमानोऽसौ राजन्नागत्य ते पुरम् ।
आश्रयज्जीविकाद्वारं द्वारपालं निराश्रयः ॥ ६८ ॥
तदाऽत्र वयमायाता द्वास्थोऽस्मद्धर्मदेशनाम् ।
श्रोतुं प्रचलितोऽमुञ्चत्तं विप्रं निजकर्मणि ॥ ६९ ॥
द्वारोपविष्टः स द्वारदुर्गाणामग्रतो बलिम् ।
जन्मादृष्टमिवाभुङ्क्त यथेष्टं कष्टितः क्षुधा ॥ ७० ॥
आकण्ठं परिभुक्तान्नदोषाद्ग्रीष्मोष्मणा च सः ।
उत्पन्नया तृषाऽकारि मरुपान्थ इवाकुलः ॥ ७१ ॥
तत्तु द्वाःस्थभिया स्थानं त्यक्त्वा नागात्प्रपादिषु ।
असौ जलचरान् जीवान् धन्यान्मेने तृषातुरः ॥ ७२ ॥
आरटन् वारि वारीति स तृषार्त्तो व्यपद्यत ।
इहैव नगरद्वारवाप्यामजनि दर्दुरः ॥ ७३ ॥
विहरन्तो वयं भूयोऽप्यागमामेह पत्तने ।
लोकोऽस्मद्वन्दनार्थं च प्रचचाल ससम्भ्रमः ॥ ७४ ॥
अस्मदागमनोदन्तं श्रुत्वाऽम्भोहारिणीमुखात् ।
स भेकोऽचिन्तयदिदं क्वाप्येवं श्रुतपूर्व्यहम् ॥ ७५ ॥
ऊहापोहं ततस्तस्य कुर्वाणस्य मुहुर्मुहुः ।
स्वप्नस्मरणवज्जातिस्मरणं तत्क्षणादभूत् ॥ ७६ ॥

स दध्यौ दर्दुरश्चैवं द्वारे संस्थाप्य मां पुरा ।
द्वास्थो यं वन्दितुमगात्स आगाद्भगवानिह ॥ ७७ ॥
यथैते यान्ति तं द्रष्टुं लोका यास्याम्यहं तथा ।
सर्वसाधारणी गङ्गा नहि कस्यापि पैतृकी ॥ ७८ ॥
ततोऽस्मद्वन्दनाहेतोरुत्प्लुत्योत्प्लुत्य सोऽध्वनि ।
आयांस्तेऽश्वखुरक्षुण्णो भेकः पञ्चत्वमाप्तवान् ॥ ७९ ॥
दर्दुराङ्कोऽयमुत्पेदे देवोऽस्मद्भक्तिभावितः ।
भावना हि फलत्येव विनाऽनुष्ठानमप्यहो ॥ ८० ॥
इन्द्रः सदस्युवाचेदमुपश्रेणिकमार्हताः ।
अश्रद्दधानस्तदसौ तत्परीक्षार्थमागतः ॥ ८१ ॥
गोशीर्षचन्दनेनायमानर्च्च चरणौ मम ।
त्वद्दृष्टिमोहनायान्यत्सर्वं व्यधित वैक्रियम् ॥ ८२ ॥
अथोचे श्रेणिकः स्वामिन्नमङ्गल्यं प्रभोः क्षुते ।
एषोऽन्येषां तु मङ्गल्यामङ्गल्यानि जगाद किम् ॥ ८३ ॥
अथाचचक्षे भगवान् किं भवेऽद्यापि तिष्ठसि ।
शीघ्रं मोक्षं प्रयाहीति मां म्रियस्वेत्युवाच सः ॥ ८४ ॥
स त्वां जगाद जीवेति जीवतस्ते यतः सुखम् ।
नरके नरशार्दूल मृतस्य हि गतिस्तव ॥ ८५ ॥
जीवन् धर्म्मं विधत्ते स्याद्विमानेऽनुत्तरे मृतः ।
जीव म्रियस्व वेत्येवं तेनाभयमभाषत ॥ ८६ ॥
जीवन् पापपरो मृत्वा सप्तमं नरकं व्रजेत् ।
कालसौकरिकस्तेन प्रोचे मा जीव मा मृथाः ॥ ८७ ॥

तच्छ्रुत्वा श्रेणिको नत्वा भगवन्तं व्यजिज्ञपत् ।
त्वयि नाथे जगन्नाथ कथं मे नरके गतिः ॥ ८८ ॥
बभाषे भगवानेवं पुरा त्वमसि भूपते ।
बद्धायुर्नरके तेन तत्रावश्यं गमिष्यसि ॥ ८९ ॥
शुभानामशुभानां वा फलं प्राग् बद्धकर्मणाम् ।
भोक्तव्यं तद् द्वयमपि नान्यथा कर्त्तुमीश्महे ॥ ९० ॥
आद्यो भाविजिनचतुर्विंशतौ त्वं भविष्यसि ।
पद्मनाभाभिधो राजन् खेदं मा स्म कृथास्ततः ॥ ९१ ॥
श्रेणिकोऽथावदन्नाथ किमुपायोऽस्ति कोऽपि सः ।
नरकाद्येन रक्ष्येऽहमन्धकूपादिवान्धलः ॥ ९२ ॥
भगवान् व्याजहारेदं साधुभ्यो भक्तिपूर्वकम् ।
ब्राह्मण्या चेत्कपिलया भिक्षां दापयसे मुदा ॥ ९३ ॥
कालसौकरिकात्सूनां विमोचयसि वा यदि ।
तदा ते नरकान्मोक्षो राजन् जायेत नान्यथा ॥ ९४ ॥
सम्यगित्युपदेशं स हृदि हारमिवोद्वहन् ।
प्रणम्य श्रीमहावीरं चचाल स्वाश्रयं प्रति ॥ ९५ ॥
अत्रान्तरे परीक्षार्थं दर्दुराङ्केन भूपतेः ।
अकार्यं विदधत्साधुः कैवर्त्त इव दर्शितः ॥ ९६ ॥
तं दृष्ट्वा प्रवचनस्य मालिन्यं मा भवत्विति ।
निवार्याकार्यतः साम्ना स्वगृहं प्रत्यगान्नृपः ॥ ९७ ॥
स देवो दर्शयामास साध्वीमुदरिणीं पुनः ।
नृपः शासनभक्तस्तां जुगोप निजवेश्मनि ॥ ९८ ॥

प्रत्यक्षीभूय देवोऽपि तमूचे साधु साधु भोः ।
सम्यक्त्वाच्चाल्यसे नैव पर्वतः स्वपदादिव ॥ ९९ ॥
नृनाथ यादृशं शक्रः सदसि त्वामचीकथत् ।
दृष्टस्तादृश एवासि मिथ्यावाचो न तादृशाम् ॥ १०० ॥
दिवानिर्मितनक्षत्रश्रेणिकं [1]श्रेणिकाय सः ।
व्यश्राणयत्ततो हारं गोलकद्वितयं तथा ॥ १ ॥
योऽमुं सन्धास्यते हारं त्रुटितं स मरिष्यति ।
इत्युदीर्य्य तिरोधत्त स्वप्नदृष्ट इवामरः ॥ २ ॥
दिव्यं देव्यै ददौ हारं चेल्लणायै मनोहरम् ।
गोलकद्वितयं तत्तु नन्दायै नृपतिर्मुदा ॥ ३ ॥
दानस्यास्यास्मि योग्येति सेर्ष्यं नन्दा मनस्विनी ।
आस्फाल्य स्फोटयामास स्तम्भे तद्गोलकद्वयम् ॥ ४ ॥
एकस्मात्कुण्डलद्वन्द्वं चन्द्रद्वन्द्वमिवामलम् ।
देदीप्यमानमन्यस्मात्क्षौमयुग्मं च निःसृतम् ॥ ५ ॥
तानि दिव्यानि रत्नानि नन्दा सानन्दमग्रहीत् ।
अनभ्रवृष्टिवल्लाभो महतां स्यादचिन्तितः ॥ ६ ॥
राजा ययाचे कपिलां साधुभ्यः श्रद्धयाऽन्विता ।
भिक्षां प्रयच्छ निर्भिक्षां त्वां करिष्ये धनोच्चकैः ॥ ७ ॥
कपिलोचे विधत्से मां सर्वां स्वर्णमयीं यदि ।
छिनत्सि वा तथाऽप्येतदकृत्यं न करोम्यहम् ॥ ८ ॥

---

(१) च श्रेणिकं च सः ।

कालसौकरिकोऽप्यूचे राज्ञा सूनां विमुञ्चयन् ।
दास्येऽहमर्थमर्थस्य लोभात्त्वमसि सौनिकः ॥ ९ ॥
सूनायां ननु को दोषो यया जीवन्ति मानवाः ।
तां न जातु त्यजामीति कालसौकरिकोऽवदत् ॥ १० ॥
सूनाव्यापारमेषोऽत्र करिष्यति कथं न्विति ।
नृपः क्षिप्त्वाऽन्धकूपे तमहोरात्रमधारयत् ॥ ११ ॥
अथ विज्ञपयामास गत्वा भगवते नृपः ।
सोऽत्याजि सौनिकः सूनामहोरात्रमिदं विभो ॥ १२ ॥
सर्वज्ञोऽभिदधे राजन्नन्धकूपेऽपि सोऽवधीत् ।
शतानि पञ्च महिषान् स्वयं निर्माय मृन्मयान् ॥ १३ ॥
तद्गत्वा श्रेणिकोऽपश्यत् स्वयमुद्विविजे ततः ।
धिगहो मे पुरा कर्म्म नान्यथा भगवद्गिरः ॥ १४ ॥
पञ्च पञ्च शतान्यस्य महिषान्निघ्नतोऽन्वहम् ।
कालसौकरिकस्योच्चैः पापराशिरवर्द्धत ॥ १५ ॥
इहापि रोगास्तस्यासन्दारुणैरतिदारुणाः ।
पर्यन्तनरकप्राप्तेरुपर्युत्कलितैरघैः ॥ १६ ॥
हा तात हा मातरिति व्याधिबाधाकदर्थितः ।
वध्यमानः शूकरवत्कालसौकरिकोऽरटत् ॥ १७ ॥
सोऽङ्गनातूलिकापुष्पवीणाक्कणितमार्जिताः ।
दृष्टित्वग्नासिकाकर्णजिह्वाशूलान्यमन्यत ॥ १८ ॥
ततस्तस्य सुतस्तादृक् स्वरूपं सुलसोऽखिलम् ।
जगाद जगदाप्तायाभद्रायाभयदायिने ॥ १९ ॥

ऊचेऽभयस्त्वत्पिता यच्चक्रे तस्येदृशं फलम् ।
सत्यमत्युग्रपापानां फलमत्रैव लभ्यते ॥ २० ॥
तथाऽप्यस्य कुरु प्रीत्यै विपरीतेन्द्रियार्थताम् ।
अमेध्यगन्धविध्वंसे भवेन्न जलमौषधम् ॥ २१ ॥
अथैत्य सुलसस्तं तु कटुतिक्तान्यभोजयत् ।
अपाययदपोऽत्युष्णास्तप्तत्रपुसहोदराः ॥ २२ ॥
भूयिष्ठविष्ठया सुष्ठु सर्वाङ्गीणं व्यलेपयत् ।
अर्ककण्टकमय्यां च शय्यायां पर्य्यसूषुपत् ॥ २३ ॥
श्रावयामास चक्रीवत्क्रमेलकरवान् कटून् ।
रक्षोवेतालकङ्कालघोररूपाण्यदर्शयत् ॥ २४ ॥
तैः प्रीतः सोऽब्रवीत्पुत्रं चिरात्स्वाद्वद्य भोजनम् ।
शीतं वारि मृदुः शय्या सुगन्धि च विलेपनम् ॥ २५ ॥
शब्दः श्रुतिसुधाऽमूनि रूपाण्येकं सुखं दृशोः ।
भक्तेनापि त्वयाऽस्मात् किं वञ्चितोऽस्मि चिरं सुखात् ॥२६॥
तच्छ्रुत्वा सुलसो दध्याविदमत्रैव जन्मनि ।
अहो पापफलं घोरं नरके किं भविष्यति ॥ २७ ॥
सुलसे चिन्तयत्येवं स मृत्वा प्राप दारुणम् ।
सप्तमे नरके स्थानमप्रतिष्ठानसंज्ञितम् ॥ २८ ॥
कृतौर्द्ध्वदेहिकोऽभाणि सुलसः स्वजनैरिति ।
पितुः श्रय पदं स्याम सनाथा हि त्वया यथा ॥ २९ ॥
सुलसस्तानुवाचेदं करिष्ये कर्म नह्यदः ।
किञ्चिल्लेभे फलं पित्राऽप्यत्रैवामुष्य कर्मणः ॥ ३० ॥

यथा मम प्रिया प्राणास्तथाऽन्यप्राणिनामपि ।
स्वप्राणिताय धिगहो परप्राणप्रमारणम् ॥ ३१ ॥
हिंसाजीविकया जीवेत् कः प्रेत्य फलमीदृशम् ।
मरणैकफलं ज्ञात्वा किंपाकफलमत्ति कः ॥ ३२ ॥
अथ ते स्वजना प्रोचुः पापं प्राणिवधेऽत्र यत् ।
तद्विभज्य ग्रहीष्यामो हिरण्यमिव गोत्रिणः ॥ ३३ ॥
त्वमेकं महिषं हत्वा हनिष्यामोऽपरान् वयम् ।
अत्यल्पमेव ते पापं भविष्यति ततो ननु ॥ ३४ ॥
आदाय सुलसः पित्र्यं कुठारं पाणिना ततः ।
तेनाजघ्ने निजां जङ्घां मूर्छितो निपपात च ॥ ३५ ॥
लब्धसंज्ञस्ततोऽवादीत् [1]साक्रन्दः करुणस्वरम् ।
हा कुठारप्रहारेण कठोरेणास्मि पीडितः ॥ ३६ ॥
गृह्णीत बन्धवो यूयं विभज्य मम वेदनाम् ।
स्यामल्पवेदनो येन पीडितं पात पात माम् ॥ ३७ ॥
सुलसं खिन्नमनसस्ते च प्रतिबभाषिरे ।
पीडा कस्यापि केनापि ग्रहीतुं शक्यते किमु ॥ ३८ ॥
सुलसो व्याजहारेदं यद् व्यथामियतीमपि ।
न मे ग्रहीतुमीशिध्वे तत्कथं नरकव्यथाम् ॥ ३९ ॥
कृत्वा पापं कुटुम्बार्थे घोरां नरकवेदनाम् ।
एकोऽमुत्र सहिष्येऽहं स्यास्यन्त्यत्रैव बान्धवाः ॥ ४० ॥

---

(१) च स क्रन्दन् दारुणस्वरम् । ङ स क्रन्दन् क- ।

हिंसां तन्न करिष्यामि पैत्रिकीमपि सर्वथा ।
पिता भवति यद्यन्धः किमन्धः स्यात्सुतोऽपि हि ॥ ४१ ॥
एवं व्याहरमाणस्य सुलसस्यातिपीडया ।
प्रतिजागरणायागादभयः श्रेणिकात्मजः ॥ ४२ ॥
परिरभ्य बभाषे तमभयः साधु साधु भोः ।
सर्वं ते श्रुतमस्माभिः प्रमोदाद्वयमागताः ॥ ४३ ॥
पापात्पित्र्यादपक्रामन् कर्दमादिव दूरतः ।
त्वमेकः श्लाघ्यसे हन्त पक्षपाती गुणेषु नः ॥ ४४ ॥
सुलसं पेशलैरेवमालापैर्धर्मवत्सलः ।
अनुमोद्य निजं धाम स जगाम नृपात्मजः ॥ ४५ ॥
स्वाननादत्य सुलसो गृहीतद्वादशव्रतः ।
दौर्गत्यभीतोऽस्थाज्जैनधर्मे रोर इवेश्वरे ॥ ४६ ॥

कालसौकरिकसूनुरिवैवं यस्त्यजेत् कुलभवामपि हिंसाम् ।
स्वर्गसम्पददवीयसि तस्य श्रेयसामविषयो न हि किञ्चित् ॥१४७॥३०॥

अथ हिंसां कुर्वन्नपि दमादिभिः पुण्यमर्जयत्येव
पापं च विशोधयेदित्याह—

दमो देवगुरूपास्तिर्दानमध्ययनं तपः ।
सर्वमप्येतदफलं हिंसां चेन्न परित्यजेत् ॥ ३१ ॥

दम इन्द्रियजयः, देवगुरूपास्तिर्देवसेवा गुरुसेवा च, दानं पात्रेषु द्रव्यविश्राणनं, अध्ययनं धर्मशास्त्रादेः पठनं, तपः कृच्छ्र-चान्द्रायणादि, एतद्दमादि सर्वमपि न तु किञ्चिदेव, अफलं

पुण्यार्जनपापक्षयादिफलरहितं चेद्यदि हिंसां शान्तिकहेतुं कुलक्रमायातां वा न परित्यजेन्न परिहरेत् ॥ एवं तावन्मांसलुब्धानां शान्तिकार्थिनां कुलाचारमनुपालयतां च या हिंसा सा प्रतिषिद्धा ॥ ३१ ॥

इदानीं शास्त्रीयां हिंसां प्रतिषेधन् शास्त्रत्वेन वाऽऽक्षिपति—

विश्वस्तो मुग्धधीर्लोकः पात्यते नरकावनौ ।
अहो नृशंसैर्लोभान्धैर्हिंसाशास्त्रोपदेशकैः ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रं वक्ष्यमाणं तस्योपदेशका हिंसाशास्त्रोपदेशका मन्वादयस्तैः किं विशिष्टैर्नृशंसैर्निर्दयैः । दयावान् हि कथं हिंसाशास्त्रमुपदिशेत् । नृशंसत्वे हेतुमाह । लोभान्धैः मांसलोभान्धैः स्वाभाविकविवेकविवेकिसंसर्गचक्षूरहितैः ।

यदाह—

एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेक-
स्तद्वद्भिरेव सह संवसतिर्द्वितीयम् ।
एतद्द्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्ध-
स्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ॥ १ ॥

अहो इति निर्वेदे यतो विश्वस्तो विस्रब्धः विश्वस्तत्वे हेतुर्मुग्धधीः । चतुरबुद्धिर्हि कृत्याकृत्यं विवेचयन् न प्रतारकवचस्सु विश्वसिति लोकः प्राकृतो जनः पात्यते क्षिप्यते नरकावनौ नरकपृथ्व्याम् ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रमेव यदाहुरित्यनेन प्रस्तुत्य निर्दिशति—

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा।
यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः॥३३॥

यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं स्वयंभुवा प्रजापतिना पशवः सृष्टा उत्पादिताः स्वयमेवेत्यर्थवादः अस्य जगतो विश्वस्य यज्ञो ज्योतिष्टोमादिः भूत्यै भूतिर्विभवः तस्मात्तत्र यो वधः स न वधो विज्ञेयः हिंसाजन्यस्य पापस्यानुत्पत्तेः। एवमुच्यते। कथं पुनर्यज्ञे हिंसादोषो नास्ति। उच्यते। हिंसा हिंस्यमानस्य महानपकारः प्राणवियोगेन पुत्रदारधनादिवियोगेन वा सर्वानर्थोत्पत्तेर्दुष्कृतस्य वा नरकादिफलविपाकस्य प्रत्यासत्तेः। यज्ञे तु हतानामुपकारो नापकारः नरकादिफलानुत्पत्तेः॥ ३३॥

एतदेवाह—

औषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितिं पुनः॥३४॥

औषध्यो दर्भादयः पशवश्छागादयः वृक्षा यूपादयः तिर्यञ्चो गवाश्वादयः पक्षिणः कपिञ्जलादयः यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं निधनं विनाशं प्राप्ताः। यद्यपि केषाञ्चित्तत्र निधनं नास्ति तथापि या च यावती च पीडा विद्यत इति सा निधनशब्देन लक्ष्यते। प्राप्नुवन्ति यान्ति उच्छ्रितिमुत्कर्षं देवगन्धर्वयोनित्वमुत्तरकुर्वादिषु दीर्घायुष्कादि च॥ ३४॥

यावत्यः काश्चिच्छास्त्रे चोदिता हिंसास्ताः संक्षिप्य दर्शयति—

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ ३५ ॥

मधुपर्कः क्रियाविशेषः तत्र गोवधो विहितः यज्ञो ज्योतिष्टोमादिः तत्र पशुवधो विहितः पितरो दैवतानि यत्र कर्मण्यष्टकादौ तत्र श्राद्धं यद्वा पितॄणां दैवतानां च कर्म महायज्ञादि ॥ ३५ ॥

एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः ।
आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥३६॥

एतानर्थान् साधयितुं पशून् हिंसन् द्विज आत्मानं पशूंश्चोत्तमां गतिं स्वर्गापवर्गलक्षणां गमयति प्रापयति वेदतत्त्वार्थविदिति विदुषोऽधिकारित्वमाह ॥ ३६ ॥

हिंसाशास्त्रमनूद्य पुनस्तदुपदेशकानाक्षिपति—

ये चक्रुः क्रूरकर्माणः शास्त्रं हिंसोपदेशकम् ।
क्व ते यास्यन्ति नरके नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः ॥३७॥

ये मन्वादयः क्रूरं निर्घृणं कर्म येषां ते क्रूरकर्माणः शास्त्रं स्मृत्यादि हिंसाया उपदेशकं चक्रुः ते हिंसाशास्त्रकर्त्तारः क्व नरके यास्यन्तीति विस्मयः ते चास्तिकाभासा अपि नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः परमनास्तिका इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

उक्तं चेत्यनेन संवादश्लोकमुपदर्शयति—

वरं वराकश्चार्वाको योऽसौ प्रकटनास्तिकः ।
वेदोक्तितापसच्छद्मच्छन्नं रक्षो न जैमिनिः ॥ ३८ ॥

वरमिति मनागिष्टो जैमिन्यपेक्षया चार्वाको लौकायतिकः वराक इति दम्भरहितत्वादनुकम्प्यः । तदेवाह । योऽसौ प्रकटनास्तिकः । जैमिनिस्तु न वरं कुतः वेदोक्तितापसच्छद्म तापसवेषस्तेन छन्नं रक्षो राक्षसः अयं हि वेदोक्तिं मुखे कृत्वा सकलप्राणिवञ्चनात् मायावी राक्षस इव । यच्चोक्तम् । यज्ञार्थं पशवः सृष्टा इति तद्वाङ्मात्रं निजनिजकर्मनिर्माणमाहात्म्येन नानायोनिषु जन्तवः समुत्पद्यन्त इति व्यलीकः कस्यचित् सृष्टिवादः यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्येति त्वर्थवादः पक्षपातमात्रं वधोऽवधो इति तूपहासपात्रं[1] वचः यज्ञार्थं विनिहतानां चौषध्यादीनां पुनरुच्छ्रयप्राप्तिः अश्रद्धानभाषितं अकृतसुकृतानां यज्ञवधमात्रेणोच्छ्रितगतिप्राप्त्ययोगात् । अपिच । यज्ञहननमात्रेण यदि उच्छ्रितगतिप्राप्तिस्तर्हि मातापित्रादीनामपि यज्ञे वधः किं न क्रियते ।

यदाहुः—

नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया
सन्तुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव ।

---

(१) च छ -मात्रम् ।

स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो
यज्ञं किं न करोषि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥१॥

मधुपर्कादिषु च हिंसा श्रेयसे नान्यत्रेति स्वच्छन्दभाषितं, को हि विशेषो हिंसाया येनैका श्रेयस्करी नान्येति। पुण्यात्मानस्तु सर्वाऽपि हिंसा न कर्त्तव्येत्याहुः।

यथा—

[1]सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं।
तम्हा पाणिवहं घोरं निग्गंथा वज्जयंति णम् ॥ १ ॥

यत्तूक्तं—

आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिमिति।

तदतिमहासाहसिकादन्यः को वक्तुमर्हति। अपि नाम पशोरहिंसस्याकामनिर्जरयोत्तमगतिलाभः संभवेत् द्विजस्य तु निशातकृपाणिकाप्रहारपूर्वं सौनिकस्येव निर्दयस्य हिंसतः कथमुत्तमगतिसंभावनाऽपि स्यात् ॥ ३८ ॥

एतदेव विशेषाभिधानपूर्वकमुपसंहरन्नाह—

देवोपहारव्याजेन यज्ञव्याजेन येऽथवा।
घ्नन्ति जन्तून् गतघृणा घोरां ते यान्ति दुर्गतिम् ॥३९॥

देवा भैरवचण्डिकादयस्तेभ्यः उपहारो बलिः स एव व्याजं छद्म तेन महानवमीमाघाष्टमीचैत्राष्टमीनमसितकादिषु देवपूजाच्छद्म-

---

(१) सर्वे जीवा अपि इच्छन्ति जीवितुं न मर्तुम्।
तस्मात् प्राणिवधं घोरं निर्ग्रन्था वर्जयन्ति ॥ १ ॥

ना ये जन्तुघातं कुर्वन्ति ये च यज्ञव्याजेन गतघृणा निर्दयास्ते घोरां रौद्रां दुर्गतिं नरकादिलक्षणां यान्ति अत्र देवोपहारव्याजेनेति विशेषाभिधानं यज्ञव्याजेनेत्युपसंहारः अपि च निराबाधे धर्मसाधने स्वाधीने साबाधपराधीनधर्मसाधनपरिग्रहो न श्रेयान् ।

यदाहुः—

अक्के चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेदिति ॥ ३९ ॥

एतदेवाह—

शमशीलदयामूलं हित्वा धर्मं जगद्धितम् ।
अहो हिंसाऽपि धर्माय जगदे मन्दबुद्धिभिः ॥४०॥

शमः कषायेन्द्रियजयः शीलं सुस्वभावता दया भूतानुकम्पा एतानि मूलं कारणं यस्य स तथा धर्मोऽभ्युदयनिःश्रेयसकारणं तं किं विशिष्टं जगद्धितं, हित्वा उपेक्ष्य शमशीलादीनि धर्मसाधनान्युपेक्ष्येत्यर्थः, अहो इति विस्मये हिंसा अपि धर्मसाधनबहिर्भूता धर्मसाधनत्वेन मन्दबुद्धिभिरुक्ता सर्वजनप्रसिद्धानि शमशीलादीनि धर्मसाधनान्युपेक्ष्य अधर्मसाधनमपि हिंसां धर्मसाधनत्वेन प्रतिपादयतां परेषां व्यक्तैव मन्दबुद्धिता । एवं तावल्लोभमूला शान्त्यर्था कुलक्रमायाता यज्ञनिमित्ता देवोपहारहेतुका च हिंसा प्रतिषिद्धा ॥ ४० ॥

पितृनिमित्ता अवशिष्यते तां प्रति निषेधितुं परशास्त्रीयां षट्श्लोकीमनुवदति—

हविर्यच्चिररात्राय यच्चानन्त्याय कल्पते ।
पितृभ्यो विधिवद्दत्तं तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ४१ ॥

चिररात्रशब्दो दीर्घकालवचनः यच्चानन्त्याय केनचिद्धविषा दीर्घकालतृप्तिर्जायते केनचिदनन्तैव तदुभयं प्रवक्ष्यामि ॥ ४१ ॥

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
दत्तेन मासं प्रीयन्ते विधिवत्पितरो नृणाम् ॥४२॥

तिलादिग्रहणं नेतरपरिसंख्यानार्थमपि तूपात्तानां फलविशेषप्रदर्शनार्थम् । एतैर्विधिवद्दत्तैः पितरो मासं प्रीयन्ते ॥ ४२ ॥

द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हारिणेन तु ।
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥ ४३ ॥

मत्स्याः पाठीनकाद्याः, हरिणा मृगाः, औरभ्रा मेषाः, शकुनय आरण्यकुक्कुटाद्याः ॥ ४३ ॥

षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनेह सप्त वै ।
अष्टावैणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥ ४४ ॥

छागश्छगलः, पृषतैणरुरवो मृगजातिविशेषवचनाः ॥ ४४ ॥

दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोर्मांसेन मासानेकादशैव तु ॥ ४५ ॥

वराह आरण्यशूकरः ॥ ४५ ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन तु ।
वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ४६ ॥

श्रुतानुमितयोः श्रुतसंबन्धस्य बलीयस्त्वाद्गव्येन पयसा पायसेन च संबन्धो न मांसेन प्राकरणिकेन, अन्ये तु व्याख्यानयन्ति मांसेन गव्येन पयसा पायसेन वा पयसो विकारः पायसं दध्यादि पयःसंस्कृते त्वोदने प्रसिद्धिः वार्ध्रीणसो जरच्छागः यस्य पिबतो जलं त्रीणि स्पृशन्ति जिह्वा कर्णौ च ॥

यदाह—

त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् ।
वार्ध्रीणसं तु तं प्राहुर्याज्ञिकाः पितृकर्मसु ॥ १ ॥ ४६ ॥

पितृनिमित्तहिंसोपदेशकं शास्त्रमनूद्य तदुपदिष्टां हिंसां दूषयति—

इति स्मृत्यनुसारेण पितॄणां तर्पणाय या ।
मूढैर्विधीयते हिंसा साऽपि दुर्गतिहेतवे ॥ ४७ ॥

इति पूर्वोक्ता या स्मृतिर्धर्मसंहिता तस्या अनुसारेणालम्बनेन पितरः पितुर्वंश्याः ।

यच्छ्रुतिः—

पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय पिण्डं निर्वपेदिति ।

तेषां तर्पणाय तृप्तये मूढैरविचारकैर्या हिंसा विधीयते सापि न केवलं मांसलोभादिनिमित्ता दुर्गतिहेतवे नरकाय न हि स्वल्पाऽपि काचिद्धिंसा न नरकादिनिबन्धनं यत्तु पितृतृप्तिप्रपञ्चवर्णनं

तन्मुग्धबुद्धिप्रतारणमात्रं न हि तिलव्रीह्यादिभिर्मत्स्यमांसादिभिर्वा परासूनां पितृणां तृप्तिरुत्पद्यते ।

यदाह —

मृतानामपि जन्तूनां यदि तृप्तिर्भवेदिह ।
निर्वाणस्य प्रदीपस्य स्नेहः संवर्द्धयेच्छिखाम् ॥ १ ॥ इति

न केवलं हिंसा दुर्गतिहेतुरेव किं तु हिंस्यमानैर्जन्तुभिर्विरोधनिबन्धनत्वेन स्वस्यापि इहामुत्र च हिंसाहेतुतया भयहेतुः ॥४७॥

अहिंस्रस्य तु सर्वजीवाभयदानशौण्डस्य न कुतोऽपि भयमस्तीत्याह—

यो भूतेष्वभयं दद्याद्भूतेभ्यस्तस्य नो भयम् ।
यादृग्वितीर्यते दानं तादृगासाद्यते फलम् ॥ ४८ ॥

स्पष्टम् ॥ ४८ ॥

एवं तावद्धिंसापराणां मनुष्याणां नरकादि हिंसाफलमभिहितं सुराणामपि हिंसकानां जुगुप्सनीयचरितानां मूढजनप्रसिद्धं पूज्यत्वं परिदेवयते—

कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्तिधराः सुराः ।
हिंसका अपि हा कष्टं पूज्यन्ते देवताधिया ॥४९॥

हा कष्टमित्यतिशयनिर्वेदे हिंसका अपि रुद्रप्रभृतयः सुराः प्राकृतैर्जनैः पूज्यन्ते विविधपुष्पोपहारादिभिरर्च्यन्ते ते च यथाकथञ्चिदभ्यर्च्यतां नाम केवलं देवताबुद्धिस्तत्र विरुद्धा इत्याह देवताधिया हिंसकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमाह कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्ति-

धरा इति कोदण्डादिधरत्वाद्धिंसकाः हिंसकत्वमन्तरेण कोदण्डादीनां धारयितुमयुक्तत्वात् कोदण्डधरः शङ्करः दण्डधरो यमः चक्रासिधरो विष्णुः शूलधरो शिवो शक्तिधरः कुमारः उपलक्षणमन्येषां शस्त्राणां शस्त्रधराणां च ॥ ४९ ॥

एवं प्रपञ्चतो हिंसां प्रतिषिध्य तद्विपक्षभूतमहिंसाव्रतं श्लोकद्वयेन स्तौति—

मातेव सर्वभूतानामहिंसा हितकारिणी ।
अहिंसैव हि संसारमरावमृतसारणिः ॥ ५० ॥
अहिंसा दुःखदावाग्निप्रावृषेण्यघनावली ।
भवभ्रमिरुगार्त्तानामहिंसा परमौषधी ॥ ५१ ॥

स्पष्टम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥

अहिंसाव्रतस्य फलमाह—

दीर्घमायुः परं रूपमारोग्यं श्लाघनीयता ।
अहिंसायाः फलं सर्वं किमन्यत्कामदैव सा ॥५२॥

अहिंसापरो हि परेषामायुर्वर्द्धयन्ननुरूपमेव जन्मान्तरे दीर्घायुष्ट्वं लभते तथैव पररूपमविनाशयन् प्रकृष्टं रूपमाप्नोति तथैव चास्वास्थ्यहेतुं हिंसां परिहरन् परमस्वास्थ्यरूपमारोग्यं लभते सर्वभूताभयप्रदश्च तेभ्य आत्मनः श्लाघनीयतामश्नुते एतत्सर्वमहिंसायाः फलं कियद्वा शृङ्गग्राहिकया वक्तुं शक्यते । इत्याह किमन्यत्कामदैव सा यद्यत्कामयते तत्तस्मै ददाति उपलक्षणमेतदकामितस्यापि स्वर्गापवर्गादेः फलस्य दानात् ।

अत्रान्तरे श्लोकः—

हेमाद्रिः पर्वतानां हरिरमृतभुजां चक्रवर्त्ती नराणां
शीतांशुर्ज्योतिषां स्वस्तरुरवनिरुहां चण्डरोचिर्ग्रहाणाम् ।
सिन्धुस्तोयाशयानां जिनपतिरसुरामर्त्त्यमर्त्याधिपानां
यद्वत्तद्वद्व्रतानामधिपतिपदवीं यात्यहिंसा किमन्यत् ॥ १ ॥

उक्तमहिंसाव्रतम् ॥ ५२ ॥

अथ सूनृतव्रतस्यावसरस्तच्च नालीकविरतिव्रतमन्तरेणोपपद्यते, न च तत्फलमनुपदर्श्यालीकाद्विरतिं कारयितुं शक्यः पर इत्यलीकफलमुपदर्श्य तद्विरतिमुपदर्शयति—

मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं मुखरोगिताम् ।
वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥५३॥

मन एव मन्तृ यत्र तन्मन्मनं परस्याप्रतिपादकं वचनं तद्योगात्पुरुषोऽपि मन्मनस्तस्य भावो मन्मनत्वं १ काहलमव्यक्तवर्णं वचनं तद्योगात्पुरुषोऽपि काहलस्तस्य भावः काहलत्वं २ मूकोऽवाक् तस्य भावो मूकत्वं ३ मुखस्य रोगा उपजिह्वादयस्तेऽस्य सन्ति मुखरोगी तस्य भावो मुखरोगिता ४ एतत्सर्वमसत्यफलं वीक्ष्य शास्त्रबलेनोपलभ्यासत्यं स्थूलासत्यमुत्सृजेच्छ्रावकः ।

यदाह—

मूका जडाश्च विकला वाग्हीना वाग्जुगुप्सिताः ।
पूतिगन्धमुखाश्चैव जायन्तेऽनृतभाषिणः ॥ १ ॥ ५३ ॥

असत्यं च तच्च कन्यालीकादि वक्ष्यमाणम् तदेवाह—

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।
कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् ॥ ५४ ॥

कन्यालीकं १ गवालीकं २ भूम्यलीकं ३ न्यासापहरणं ४ कूटसाक्ष्यं च ५ एतानि पञ्च स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् जिनाः । तत्र कन्याविषयमलीकं कन्यालीकं भिन्नकन्यामभिन्नां विपर्ययं वा वदतो भवति; इदं च सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयस्यालीकस्योपलक्षणं १ गवालीकमल्पक्षीरां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदतः, इदमपि सर्वचतुष्पदविषयस्यालीकस्योपलक्षणं २ भूम्यलीकं परसत्कामप्यात्मादिसत्कां विपर्ययं वा वदतः, इदं च शेषपादपाद्यपदद्रव्यविषयालीकस्योपलक्षणं ३ अथ द्विपदचतुष्पदापदग्रहणमेव कस्मान्न कृतम् । उच्यते । कन्याद्यलीकानां लोके अतिगर्हितत्वेन रूढत्वादिति । न्यस्यते रक्षणायान्यस्मै समर्प्यत इति न्यासः सुवर्णादिः तस्यापहरणमपलापस्तद्वचनं स्थूलमृषावादः इदं चानेनैव विशेषेण पूर्वालीकेभ्यो भेदेनोपात्तं; कूटसाक्ष्यं प्रमाणीकृतस्य लञ्चामत्सरादिना कूटं वदतः, यथाहमत्र साक्षी अस्य च परकीयपापसमर्थकत्वलक्षणविशेषमाश्रित्य पूर्वेभ्यो भेदेनोपन्यासः, एतानि क्लिष्टाशयसमुत्थत्वात् स्थूलासत्यानि ॥ ५४ ॥

एतेषां स्थूलालीकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमुपन्यस्य प्रतिषेधमाह—

सर्वलोकविरुद्धं यद्यद्विश्वसितघातकम् ।
यद्विपक्षश्च पुण्यस्य न वदेत्तदसूनृतम् ॥ ५५ ॥

सर्वलोके विरुद्धत्वात् कन्यागोभूम्यलीकानि न वदेत् विश्वसितघातकत्वान्न्यासापलापं न वदेत् पुण्यस्य धर्मस्य विपक्षरूपोऽधर्मस्तं हि वदन् प्रमाणीकृतो विवादिभिरभ्यर्थ्यते धर्मं ब्रूयान्नाधर्ममिति। इति धर्मविपक्षत्वात्कूटसाक्ष्यं न वदेत् ॥ ५५ ॥

असत्यस्य फलविशेषमुपदर्शयंस्तत्परिहारमुपदिशति—

असत्यतो लघीयस्त्वमसत्याद्वचनीयता ।
अधोगतिरसत्याच्च तदसत्यं परित्यजेत् ॥ ५६ ॥

लघीयस्त्वं वचनीयता चासत्यस्यैहिकं फलं, अधोगतिरामुष्मिकम् ॥ ५६ ॥

अथ भवतु क्लिष्टाशयपूर्वस्यासत्यस्य निषेधः, प्रामादिकस्य तु का वार्त्तेत्याह—

असत्यवचनं प्राज्ञः प्रमादेनापि नो वदेत् ।
श्रेयांसि येन भज्यन्ते वात्ययेव महाद्रुमाः ॥ ५७ ॥

आस्तां क्लिष्टाशयपूर्वकमसत्यवचनं, प्रामादिकमप्यज्ञानसंशयादिजनितवचनं न वदेत् येन प्रामादिकेनासत्यवचनेन श्रेयांसि भङ्गमुपयान्ति वात्ययेव महाद्रुमा इति दृष्टान्तः ।

यदाहुर्महर्षयः—

'अइअम्मि य कालम्मि* पच्चुप्पन्नमणागए ।
जमट्ठं तु न जाणेज्जा एवमेअं ति णो वए ॥ १ ॥

(१) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।
यमर्थं तु न जानीयात् एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ १ ॥

* क ख ग ङ ड अइअम्मि ।

[1]अइअम्मि य कालम्मि* पच्चुप्पन्नमणागए ।
जत्थ संका भवे तं तु, एवमेअं ति णो वए ॥ २ ॥
[2]अइअम्मि य कालम्मि* पच्चुप्पन्नमणागए ।
निस्संकिअं भवे जं तु, एवमेअं तु निद्दिसे ॥ ३ ॥

एतच्चासत्यं चतुर्द्धा । भूतनिह्नवो, अभूतोद्भावनं, अर्थान्तरं, गर्हा च । भूतनिह्नवो यथा । नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, नास्ति पापं चेत्यादि । अभूतोद्भावनं यथा । सर्वगत आत्मा श्यामाकतन्दुलमात्रो वा । अर्थान्तरं यथा । गामश्वमभिदधतः । गर्हा तु त्रिधा । एका सावद्यव्यापारप्रवर्त्तनी ; यथा क्षेत्रं कृषेत्यादि । द्वितीया अप्रिया ; काणं काणमिति वदतः । तृतीया आक्रोशरूपा ; यथा अरे बान्धकिनेय इत्यादि ॥ ५७ ॥

अतिपरिहरणीयत्वमसत्यवचनस्य दर्शयन् पुनरप्यैहिकान् दोषानाह—

असत्यवचनाद्वैरविषादाप्रत्ययादयः ।
प्रादुःषन्ति न के दोषाः कुपथ्याद्व्याधयो यथा ॥५८॥

वैरं विरोधः, विषादः पश्चात्तापः, अप्रत्ययोऽविश्वासः । आदिग्रहणाद्राजावमानादयो गृह्यन्ते ॥ ५८ ॥

---

(१) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।
यत्र शङ्का भवेत्तत्तु एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ २ ॥

(२) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमनागते ।
निःशङ्कितं भवेत्तत्तु एवमेतत् तु निर्दिशेत् ॥ ३ ॥

* क ख ग क्ष ङ अइम्मि ।

आमुष्मिकं मृषावादस्य फलमाह—

निगोदेष्वथ तिर्यक्षु तथा नरकवासिषु ।
उत्पद्यन्ते मृषावादप्रसादेन शरीरिणः ॥ ५८ ॥

निगोदा अनन्तकायिका जीवास्तेषु, तिर्यक्षु गोबलीवर्दन्यायेन शेषतिर्यग्योनिषु, नरकवासिषु नैरयिकेषु ॥ ५८ ॥

इदानीं मृषावादपरिहारे अन्वयव्यतिरेकाभ्यां
कालिकाचार्यवसुराजौ दृष्टान्तावाह—

ब्रूयाद्भियोपरोधाद्वा नासत्यं कालिकार्यवत् ।
यस्तु ब्रूते स नरकं प्रयाति वसुराजवत् ॥ ६० ॥

भिया मरणादिभयेन, उपरोधाद्दाक्षिण्यादसत्यं न ब्रूयात् । यस्तु ब्रूते भियोपरोधाद्वा इत्यत्रापि संबन्धनीयं, दृष्टान्तौ संप्रदायगम्यौ ।

स चायम् ।

अस्ति भूरमणीमौलिमणिस्तुरमणी पुरी ।
यथार्थनामा तत्रासीज्जितशत्रुर्महीपतिः ॥ १ ॥
रुद्रेति नामधेयेन ब्राह्मणी तत्र विश्रुता ।
दत्त इत्यभिधानेन तस्याः पुत्रो बभूव च ॥ २ ॥
दत्तो नितान्तदुर्दान्तो द्यूतमद्यप्रियः सदा ।
सेवितुं तं महीपालं प्रवृत्तो वर्त्तनेच्छया ॥ ३ ॥
राज्ञा प्रधानीचक्रेऽसौ छायावत्पारिपार्श्वकः ।
आरोहायोपसर्पन्त्या विषवल्लेरपि द्रुमः ॥ ४ ॥

विभेद्य प्रकृतीरेष राजानं निरवासयत्।
पापात्मानः कपोताश्च स्वाश्रयोच्छेददायिनः॥ ५॥
तस्य राज्ञो दुरात्माऽसौ राज्ये स्वयमुपाविशत्।
क्षुद्रः पादान्तदानेऽपि क्रामत्युच्छीर्षकावधि॥ ६॥
पशुहिंसोत्कटान् यज्ञानज्ञो धर्मधिया व्यधात्।
धूमैर्मलिनयन् विश्वं समूर्त्तैरिव पातकैः॥ ७॥
विहरन् कालिकार्याख्यश्चाचार्यस्तस्य मातुलः।
तत्राजगाम भगवानङ्गवानिव संयमः॥ ८॥
तत्समीपमनापित्सुर्दत्तो मिथ्यात्वमोहितः।
अत्यर्थं प्रार्थितो मात्रा मातुलाभ्यर्णमाययौ॥ ९॥
मत्तोन्मत्तप्रमत्ताभो दत्तोऽप्टच्छत्तमुद्भटम्।
आचार्य यदि जानासि यज्ञानां ब्रूहि किं फलम्॥ १०॥
उवाच कालिकाचार्यो धर्मं पृच्छसि तच्छृणु।
तत्परस्य न कर्त्तव्यं यद्यद्विप्रियमात्मनः॥ ११॥
ननु यज्ञफलं पृच्छामीति दत्तोदिते पुनः।
सूरिरूचे न हिंसादि श्रेयसे किन्तु पाप्मने॥ १२॥
पुनस्तदेव साक्षेपं पृष्टो दत्तेन दुर्धिया।
ससौष्ठवमुवाचार्यो यज्ञानां नरकः फलम्॥ १३॥
दत्तः क्रुद्धोऽभ्यधादेवमिह कः प्रत्ययो वद।
आर्योऽप्यूचे श्वकुम्भ्यां त्वं पच्यसे सप्तमेऽहनि॥ १४॥
दत्तः कोपादुदस्तभ्रूरक्तीकृतलोचनः।
भूताविष्ट इवोवाच प्रत्ययोऽत्रापि को ननु॥ १५॥

अथोचे कालिकार्योऽपि श्वकुम्भीपचनात्पुर: ।
तस्मिन्नेवाह्नाकस्मात्ते मुखे विष्ठा प्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥
रोषाद्दत्तो जगादेदं तव मृत्यु: कुत: कदा ।
न कुतोऽपि स्वकाले द्यां यास्यामीत्यवदन्मुनि: ॥ १७ ॥
अमुं निरुन्ध दुर्बुद्धिमिति दत्तेन रोषत: ।
आदिष्टै: कालिकाचार्यो रुरुधे दण्डपूरुषै: ॥ १८ ॥
अथ दत्तात् समुद्विग्ना: सामन्ता: पापकर्मण: ।
आह्वन्नाद्यं नृपं तस्मै दत्तमर्पयितुं किल ॥ १९ ॥
दत्तोऽपि शङ्कितस्तस्थौ निलीनो निजवेश्मनि ।
कण्ठीरवरवत्रस्तो निकुञ्ज इव कुञ्जर: ॥ २० ॥
स विस्मृतदिनो दैवादागते सप्तमे दिने ।
बहिर्निर्गन्तुमारब्धे राजमार्गानरक्षयत् ॥ २१ ॥
तत्रैको मालिक: प्रातर्विशन् पुष्पकरण्डवान् ।
चक्रे वेगातुरो विष्ठां भीत: पुष्पै: प्यधत्त च ॥ २२ ॥
इहाह्नि हनिष्यामि पशुवन्मुनिपांसनम् ।
चिन्तयन्निति दत्तोऽपि निर्ययौ सादिभिर्वृत: ॥ २३ ॥
एकेन वल्गताऽश्वेन विष्ठोत्क्षिप्ता खुरेण सा ।
दत्तस्य प्राविशच्चास्ये नासत्या [1]यमिनां गिर: ॥ २४ ॥
शिलास्फालितवत्सद्य: श्लथाङ्गो विमनास्तत: ।
स सामन्ताननापृच्छ्य ववले स्वगृहं प्रति ॥ २५ ॥

---

(१) क ख ग क यतिनाम् ।

नाऽस्मन्मन्त्रोऽमुना ज्ञात इति प्रकृतिपूरुषैः ।
गृहमप्रविशन्नेव बद्ध्वा दध्रे स गौरिव ॥ २६ ॥
अथ प्रकाशयंस्तेजो निजं राजा चिरन्तनः ।
प्रादुरासीत्तदानीं स निशात्यय इवार्यमा ॥ २७ ॥
सोऽह्निः करण्डनिर्यात इव दूरं ज्वलन् क्रुधा ।
दत्तं स्वकुम्भ्यां नरककुम्भ्यामिव तदाऽक्षिपत् ॥ २८ ॥
अधस्तात्ताप्यमानायां कुम्भ्यां श्वानोऽन्तरा स्थिताः ।
दत्तं विददुः परमाधार्मिका इव नारकम् ॥ २९ ॥
निरस्तभूपालभयोपरोधः श्रीकालिकाचार्य इवैवमुच्चैः ।
सत्यव्रतत्राणकृतप्रतिज्ञो न जातु भाषेत मृषा मनीषी ॥३०॥

॥ इति कालिकाचार्यदत्तकथानकम् ॥

अस्ति चेदिषु विख्याता नाम्ना शुक्तिमती पुरी ।
शुक्तिमत्याख्यया नद्या नर्मसख्येव शोभिता ॥ १ ॥
पृथ्वीमुकुटकल्पायां तस्यां तेजोभिरद्भुतः ।
माणिक्यमिव पृथ्वीशोऽभिचन्द्रो नामतोऽभवत् ॥ २ ॥
सूनुः सूनृतवाक्तस्य वसुरित्यभिधानतः ।
अजायत महाबुद्धिः पाण्डोरिव युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥
पार्श्वे क्षीरकदम्बस्य गुरोः पर्वतकः सुतः ।
राजपुत्रो वसुश्छात्रो नारदश्चापठंस्त्रयः ॥ ४ ॥
सौधोपरि शयानेषु तेषु पाठश्रमान्निशि ।
चारणश्रमणौ व्योम्नि यान्तावित्यूचतुर्मिथः ॥ ५ ॥

एषामेकतमः स्वर्गं गमिष्यत्यपरौ पुनः ।
नरकं यास्यतस्तच्चाश्रौषीत्क्षीरकदम्बकः ॥ ६ ॥
तच्छ्रुत्वा चिन्तयामास खिन्नः क्षीरकदम्बकः ।
मय्यप्यध्यापके शिष्यौ यास्यतो नरकं हहा ॥ ७ ॥
एभ्यः को यास्यति स्वर्गं नरकं कौ च यास्यतः ।
जिज्ञासुरित्युपाध्यायस्तांस्त्रीन् युगपदाह्वत ॥ ८ ॥
याववपूर्णं समर्प्यैषामेकैकं पिष्टकुक्कुटम् ।
स ऊचेऽमी तत्र वध्या यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ ९ ॥
वसुपर्वतकौ तत्र गत्वा शून्यप्रदेशयोः ।
आत्मनोनां गतिमिव जघ्नतुः पिष्टकुक्कुटौ ॥ १० ॥
महात्मा नारदस्तत्र व्रजित्वा नगराद्बहिः ।
स्थित्वा च विजने देशे दिशः प्रेक्ष्य व्यतर्कयत् ॥ ११ ॥
गुरुपादैरदस्तावदादिष्टं वत्स यत्त्वया ।
वध्योऽयं कुक्कुटस्तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १२ ॥
असौ पश्यत्यहं पश्याम्यमी पश्यन्ति खेचराः ।
लोकपालाश्च पश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानिनोऽपि च ॥ १३ ॥
नास्त्येव स्थानमपि तद्यत्र कोऽपि न पश्यति ।
तात्पर्यं तद्गुरुगिरां न वध्यः खलु कुक्कुटः ॥ १४ ॥
गुरुपादा दयावन्तः सदा हिंसापराङ्मुखाः ।
अस्मत्प्रज्ञां परिज्ञातुमेतन्नियतमादिशन् ॥ १५ ॥
विमृश्यैवमहत्वैव कुक्कुटं स समाययौ ।
कुक्कुटाहनने हेतुं गुरोर्व्यज्ञपयच्च तम् ॥ १६ ॥

स्वर्गं यास्यत्यसौ तावदिति निश्चित्य सस्वजे ।
गुरुणा नारदः स्नेहात् साधु साध्विति भाषिणा ॥ १७ ॥
वसुपर्वतकौ पश्चादागत्यैवं शशंसतुः ।
निहतौ कुक्कुटौ तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १८ ॥
अपश्यतं युवामादावपश्यन् खेचरादयः ।
कथं हतौ कुक्कुटौ रे पापावित्यशपद्गुरुः ॥ १९ ॥
ततः खेदादुपाध्यायो दध्यौ विख्यातपाठधीः ।
मुधा मेऽध्यापनक्लेशो वसुपर्वतयोरभूत् ॥ २० ॥
गुरूपदेशो हि यथापात्रं परिणमेदिह ।
अभ्राम्भः स्थानभेदेन मुक्तालवणतां व्रजेत् ॥ २१ ॥
प्रियः पर्वतकः पुत्रः पुत्रादप्यधिको वसुः ।
नरकं यास्यतस्तस्माद्गृहवासेन किं मम ॥ २२ ॥
निर्वेदादित्युपाध्यायः प्रव्रज्यामग्रहीत्तदा ।
तत्पदं पर्वतोऽध्यास्त व्याख्याक्षणविचक्षणः ॥ २३ ॥
भूत्वा गुरोः प्रसादेन सर्वशास्त्रविशारदः ।
नारदः शारदाम्भोदशुद्धधीः स्वां भुवं ययौ ॥ २४ ॥
नृपचन्द्रोऽभिचन्द्रोऽपि जग्राह समये व्रतम् ।
ततश्चासीद्वसू राजा वासुदेवसमः श्रिया ॥ २५ ॥
सत्यवादीति स प्राप प्रसिद्धिं पृथिवीतले ।
तां प्रसिद्धिमपि त्रातुं सत्यमेव जगाद सः ॥ २६ ॥
अथैकदा मृगयुणा मृगाय मृगयाजुषा ।
चिक्षिपे विशिखो विन्ध्यनितम्बे सोऽन्तरा ऽस्खलत् ॥ २७ ॥

इषुस्खलनहेतुं स ज्ञातुं तत्र ययौ ततः[1]।
आकाशस्फटिकशिलामज्ञासीत्पाणिना स्पृशन् ॥ २८ ॥
स दध्याविति मन्येऽस्यां संक्रान्तः परतश्चरन्।
भूमिच्छायेव शीतांशौ दृष्टो हरिणो मया ॥ २९ ॥
पाणिस्पर्शं विना नेयं सर्वथाऽप्युपलक्ष्यते।
अवश्यं तदसौ योग्या वसोर्वसुमतीपतेः ॥ ३० ॥
रहो व्यज्ञपयद्राज्ञे गत्वा तां मृगयुः शिलाम्।
हृष्टो राजाऽपि जग्राह ददौ चास्मै महद्धनम् ॥ ३१ ॥
स तया घटयामास च्छन्नं स्वासनवेदिकाम्।
तच्छिल्पिनोऽघातयच्च नात्मीयाः कस्यचिन्नृपाः ॥ ३२ ॥
तस्यां सिंहासनं वेद्यां चेदीशस्य निवेशितम्।
सत्यप्रभावादाकाशस्थितमित्यबुधज्जनः ॥ ३३ ॥
सत्याद्धि तुष्टाः सान्निध्यमस्य कुर्वन्ति देवताः।
एवमूर्जस्विनी तस्य प्रसिद्धिर्व्यानशे दिशः ॥ ३४ ॥
तया प्रसिद्ध्या राजानो भीतास्तस्य वशं गताः।
सत्या वा यदि वा मिथ्या प्रसिद्धिर्जयिनी नृणाम् ॥ ३५ ॥
आगाच्च नारदोऽन्येद्युस्तत्रैच्छिष्ट पर्वतम्।
व्याख्यानयन्तमृग्वेदं शिष्याणां शेमुषीजुषाम् ॥ ३६ ॥
अजैर्यष्टव्यमित्यस्मिन् मेषैरित्युपदेशकम्।
बभाषे नारदो भ्रातर्भ्रान्त्या किमिदमुच्यते ॥ ३७ ॥

---

(१) क ग ङ ययुः।

त्रिवार्षिकाणि धान्यानि न हि जायन्त इत्यजाः ।
व्याख्याता गुरुणाऽस्माकं व्यस्मार्षीः केन हेतुना ॥ ३८ ॥
ततः पर्वतकोऽवादीदिदं तातेन नोदितम् ।
उदिताः किं त्वजा मेषास्तथैवोक्ता निघण्टुषु ॥ ३९ ॥
जगाद नारदोऽप्येवं शब्दानामर्थकल्पना ।
मुख्या गौणी च तत्रेह गौणीं गुरुरचीकथत् ॥ ४० ॥
गुरुर्द्धर्मोपदेष्टैव श्रुतिर्द्धर्मात्मिकैव च ।
द्वयमप्यन्यथाकुर्वन्मित्र मा पापमर्जय ॥ ४१ ॥
[1]साक्षेपं पर्वतोऽजल्पदजान्मेषान् गुरुर्जगौ ।
गुरूपदेशशब्दार्थोल्लङ्घनाद्धर्ममर्जसि ॥ ४२ ॥
मिथ्याभिमानवाचो हि न स्युर्दण्डभयान्नृणाम् ।
स्वपक्षस्थापने तेन जिह्वाच्छेदः पणोऽस्तु नः ॥ ४३ ॥
प्रमाणमुभयोरत्र सहाध्यायी वसुर्नृपः ।
नारदः [2]प्रतिपेदे तन्न क्षोभः सत्यभाषिणाम् ॥ ४४ ॥
रहः पर्वतमूचेऽम्बा गृहकर्मरताऽप्यहम् ।
अजास्त्रिवार्षिकं धान्यमित्यश्रौषं भवत्पितुः ॥ ४५ ॥
जिह्वाच्छेदं पणेऽकार्षीर्यद्दर्पात्तदसाम्प्रतम् ।
अविमृश्य विधातारो भवन्ति विपदां पदम् ॥ ४६ ॥
अवदत्पर्वतोऽप्येवं कृतं तावदिदं मया ।
यथा तथा कृतस्याम्ब करणं न हि विद्यते ॥ ४७ ॥

(१) क ग च छ ड साक्षेपः । (२) ख तदुरीचक्रे न ।

साऽथ पर्वतकापायपीडया हृदि शल्यिता ।
वसुराजमुपेयाय पुत्रार्थे क्रियते न किम् ॥ ४८ ॥
दृष्टः क्षीरकदम्बोऽद्य यदम्ब त्वमसोच्छिता ।
किं करोमि प्रयच्छामि किं चेत्यभिदधे वसुः ॥ ४९ ॥
साऽवादीद्दीयतां पुत्रभिक्षा मह्यं महीपते ।
धनधान्यैः किमन्यैर्मे विना पुत्रेण पुत्रक ॥ ५० ॥
वसुरूचे मम मातः पाल्यः पूज्यश्च पर्वतः ।
गुरुवद्गुरुपुत्रेऽपि वर्त्तितव्यमिति श्रुतिः[1] ॥ ५१ ॥
कस्याद्य पत्रमुत्क्षिप्तं कालेनाकालरोषिणा ।
को जिघांसुर्भ्रातरं मे ब्रूहि मातः किमातुरा ॥ ५२ ॥
अजव्याख्यानवृत्तान्तं स्वपुत्रस्य पणं च तम् ।
त्वं प्रमाणीकृतश्चासीत्याख्यायार्थयते स्म सा ॥ ५३ ॥
कुर्वाणो रक्षणं भ्रातुरजान्मेषानुदीरय ।
प्राणैरप्युपकुर्वन्ति महान्तः किं पुनर्गिरा ॥ ५४ ॥
अवोचत वसुर्मातर्मिथ्या वच्मि वचः कथम् ।
प्राणात्ययेऽपि शंसन्ति नासत्यं सत्यभाषिणः ॥ ५५ ॥
अन्यदप्यभिधातव्यं नासत्यं पापभीरुणा ।
गुरुवागन्यथाकारे कूटसाक्ष्ये च का कथा ॥ ५६ ॥
[2]वधं कुरु गुरोः सूनुं यद्वा सत्यव्रताग्रहम् ।
तया सरोषमित्युक्तस्तद्वचोऽमंस्त पार्थिवः ॥ ५७ ॥

(१) च ड स्मृतिः ।
(२) ख ग च छ ड बहुकुरु ।

ततः प्रमुदिता क्षीरकदम्बगृहिणी ययौ ।
आजग्मतुश्च विद्वांसौ तत्र नारदपर्वतौ ॥ ५८ ॥
सभायाममिलन् सभ्या माध्यस्थ्यगुणशालिनः ।
वादिनोः सदसद्वादक्षीरनीरसितच्छदाः ॥ ५९ ॥
आकाशस्फटिकशिलावेदिसिंहासनं वसुः ।
सभापतिरलञ्चक्रे नभस्तलमिवोडुपः ॥ ६० ॥
ततो निजनिजव्याख्यापक्षं नारदपर्वतौ ।
कथयामासतू राज्ञे सत्यं ब्रूहीति भाषिणौ ॥ ६१ ॥
विप्रवृद्धैरथोचे स विवादस्त्वयि तिष्ठते ।
प्रमाणमनयोः साक्षी त्वं रोदस्योरिवार्यमा ॥ ६२ ॥
घटप्रभृतिदिव्यानि वर्तन्ते हन्त सत्यतः ।
सत्याद्वर्षति पर्जन्यः सत्यात्सिद्ध्यन्ति देवताः ॥ ६३ ॥
त्वयैव सत्ये लोकोऽयं स्थाप्यते पृथिवीपते ।
त्वामिहार्थे ब्रूमहे किं ब्रूहि सत्यव्रतोचितम् ॥ ६४ ॥
वचोऽश्रुत्वेव तत्सत्यप्रसिद्धिं स्वां निरस्य च ।
अजान्मेषान् गुरुर्व्याख्यदिति साक्ष्यं वसुर्व्यधात् ॥ ६५ ॥
असत्यवचसा तस्य क्रुद्धास्तत्रैव देवताः ।
दलयामासुराकाशस्फटिकासनवेदिकाम् ॥ ६६ ॥
वसुर्वसुमतीनाथस्ततो वसुमतीतले ।
पपात सद्यो नरकपातं प्रस्तावयन्निव ॥ ६७ ॥
कूटसाक्ष्यं प्रदातुस्ते श्वपचस्येव को मुखम् ।
पश्येदिति वसुं निन्दन्नारदः स्वास्पदं ययौ ॥ ६८ ॥

देवताभिरसत्योक्तिकुपिताभिर्निपातितः ।
जगाम घोरं नरकं नरनाथो वसुस्ततः ॥ ६९ ॥
यो यः सूनुरुपाविक्षद्राज्ये तस्यापराधिनः ।
प्रजघ्नुर्देवतास्तं तं यावदष्टौ निपातिताः ॥ ७० ॥

इति वसुनृपतेरसत्यवाचः
फलमाकर्ण्य जिनोक्तिविद्धकर्णः ।
कथमप्युपरोधतोऽपि जल्पे-
दनृतं प्राणितसंशयेऽपि नैव ॥ ७१ ॥ ६० ॥

॥ इति नारदपर्वतकथानकम् ॥

सद्भ्यो हितं सत्यमिति व्युत्पत्त्या अवितथमपि परपीडाकरं वचनमसत्यमेवाहितत्वादिति सत्यमपीदृशं न भाषेतेत्याह—

न सत्यमपि भाषेत परपीडाकरं वचः ।
लोकेऽपि श्रूयते यस्मात् कौशिको नरकं गतः ॥ ६१ ॥

सत्यमवितथं लोकरूढ्या परमार्थतस्तु परपीडाकरत्वादसत्यमेवेत्यर्थः, तन्न भाषेत ; तद्भाषणान्नरकगमनश्रुतेः ।

अत्रार्थे लौकिकं दृष्टान्तमाह—

लोकेऽपि समयान्तरेऽपि श्रूयते निशम्यते परपीडाकरसत्यभाषणेन कौशिको नरकं गत इति ।

कौशिकस्तु संप्रदायगम्यः ; स चायम्—

आसीत्सत्यधनः कोऽपि कौशिको नाम तापसः ।
अपास्य ग्रामसंवासमनुगङ्गमुवास सः ॥ १ ॥
कन्दमूलफलाहारो निर्ममो निष्परिग्रहः ।
सत्यवादितया प्राप प्रसिद्धिं परमामसौ ॥ २ ॥
मुषित्वा ग्राममन्येद्युर्दस्यवस्तस्य पश्यतः ।
आश्रमं निकषा जग्मुर्वनं बिलमिवोरगाः ॥ ३ ॥
तेषामनुपदिनस्तु ग्राम्याः पप्रच्छुरेत्य तम् ।
सत्यवाद्यसि तद्ब्रूहि तस्कराः कुत्र वव्रजुः ॥ ४ ॥
धर्मतत्त्वानभिज्ञोऽथ कथयामास कौशिकः ।
[1]घने तरुनिकुञ्जेऽस्मिन् दस्यवः प्राविशन्निति ॥ ५ ॥
तस्योपदेशात्सन्नह्य ग्रामीणाः शस्त्रपाणयः ।
वनं प्रविश्य निर्जघ्नुर्दस्यून् व्याधा मृगानिव ॥ ६ ॥
ऋतमप्यनृतं पर्व्यथाकरणेनेदमुदीरयन् वचः ।
परिपूर्य निजायुरुल्वणं नरकं कौशिकतापसो ययौ॥७॥६१॥

अल्पमप्यसत्यवचनं प्रतिषेधितुं महदसत्यं वदतः परिदेवयते—

अल्पादपि मृषावादाद्रौरवादिषु संभवः ।
अन्यथा वदतां जैनीं वाचं त्वहह का गतिः ॥६२॥

अल्पादप्यैहिकार्थविषयत्वेन स्तोकादपि मृषावादादसत्याद्रौरवादिषु रौरवमहारौरवप्रभृतिषु नरकवासेषु संभव उत्पत्तिः लोकप्रसिद्धत्वाद्रौरवग्रहणम् । अन्यथा सर्वनरकेष्वित्युच्येत । अन्यथा

(१) च ड वने ।

विपरीतार्थतया जैनीं वाचं वदतामतीवासत्यवादिनां कुतीर्थिकानां स्वयूथ्यानां च निह्नवादीनां का गतिर्नरकादप्यधिका तेषां गतिः प्राप्नोतीत्यर्थः। अहहेति खेदे अशक्यप्रतीकाराः परिदेवनीयाः खल्वेत इति।

यदाह—

[1]अहह सयलन्नपावाहिं वितहपन्नवणमणुमवि दुरंतं।
जं मिरिइभवतदज्जियदुक्कयअवसेसलेसवसा ॥ १ ॥
[2]सुरथुयगुणोवि तित्थंकरोवि तिहुयणअतुल्लमल्लोवि।
गोवाइहिं वि बहुसो कअत्थिओ तिजयपहुत्तंसि ॥ २ ॥
[3]थीगोबंभणभूणंतगा वि केवि इह दिढपहाराई।
बहुपावावि पसिद्धा सिद्धा किर तम्मि चेव भवे ॥३॥६२॥

असत्यवादिनो निन्दित्वा सत्यवादिनः स्तौति—

ज्ञानचारित्रयोर्मूलं सत्यमेव वदन्ति ये।
धात्री पवित्री क्रियते तेषां चरणरेणुभिः ॥ ६३ ॥

ज्ञानचारित्रयोर्ज्ञानक्रिययोर्मूलं कारणं यत्सत्यं तदेव वदन्ति ये

---

(१) अहह सकलान्यपापेभ्यो वितथप्रज्ञापनमण्वपि दुरन्तम्।
यन्मरीचिभवतदर्जितदुष्कृतावशेषलेशवशात् ॥ १ ॥

(२) सुरस्तुतगुणोऽपि तीर्थंकरोऽपि त्रिभुवनातुल्यमल्लोऽपि।
गोपादिभिरपि बहुशः कदर्थितः त्रिजगत्प्रभुस्त्वमसि ॥ २ ॥

(३) स्त्रीगोब्राह्मणभ्रूणान्तका अपि केऽपि दृढप्रहार्यादयः।
बहुपापा अपि प्रसिद्धाः सिद्धाः किल तस्मिन्नेव भवे ॥ ३ ॥

ज्ञानचारित्रग्रहणं "नाणकिरियाहिं मोक्खो" इति भगवद्भाष्यकारवचनानुवादार्थं ज्ञानग्रहणेन दर्शनमप्याक्षिप्यते। दर्शनमन्तरेण ज्ञानस्याज्ञानत्वात्। मिथ्यादृष्टिर्हि सत्त्वासत्त्वे वैपरीत्येन जानाति, भवहेतुश्च तज्ज्ञानं यदृच्छया चार्थनिरपेक्षमुपलभ्यते न च ज्ञानफलमस्य।

यदाह—

[2]सयसयविसेसणाश्रो भवहेउं जइच्छश्रोपलंभाश्रो।
नाणफलाभावाश्रो मिच्छद्दिट्ठिस्स श्रणाणं ॥ १ ॥

स्पष्टमन्यत् ॥ ६३ ॥

सत्यवादिनामैहिकमपि प्रभावं दर्शयति—

अलीकं ये न भाषन्ते सत्यव्रतमहाधनाः ।
नापराद्धुमलं तेभ्यो भूतप्रेतोरगादयः ॥ ६४ ॥

भूता भूतोपलक्षिता व्यन्तराः प्रेताः पितरो ये स्वसंबन्धिनो मनुष्यान् पीडयन्ति भूतप्रेतग्रहणं भुवनपत्यादीनामुपलक्षणार्थम्। उरगा सर्पाः आदिग्रहणाद् व्याघ्रादीनां परिग्रहः।

अत्रान्तरे श्लोकाः—

अहिंसापयसः पालिभूतान्यन्यव्रतानि यत्।
सत्यभङ्गात्पालिभङ्गेऽनर्गलं विप्लवेत तत् ॥ १ ॥

---

(१) "ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः"

(२) सदसदविशेषणात् भवहेतुर्यदृच्छोपलम्भात्।
ज्ञानफलाभावान् मिथ्यादृष्टेरज्ञानम् ॥ १ ॥

सत्यमेव वदेत्प्राज्ञः सर्वभूतोपकारकम् ।
यद्वा तिष्ठेत् समालम्ब्य मौनं सर्वार्थसाधकम् ॥ २ ॥
पृष्टेनापि न वक्तव्यं वचो वैरस्य कारणम् ।
मर्मावित्कर्कशं शङ्कास्पदं हिंस्रमसूयकम् ॥ ३ ॥
धर्मध्वंसे क्रियालोपे स्वसिद्धान्तार्थविप्लवे ।
अपृष्टेनापि शक्तेन वक्तव्यं तं निषेधितुम् ॥ ४ ॥
चार्वाकैः कौलिकैर्विप्रैः सौगतैः पाञ्चरात्रिकैः ।
असत्येनैव विक्रम्य जगदेतद्विडम्बितम् ॥ ५ ॥
अहो पुरजलस्रोतःसोदरं तन्मुखोदरम् ।
निःसरन्ति यतो वाचः पङ्काकुलजलोपमाः ॥ ६ ॥
दावानलेन ज्वलता परिप्लुष्टोऽपि पादपः ।
सान्द्रीभवति लोकोऽयं नतु दुर्वचनाग्निना ॥ ७ ॥
चन्दनं चन्द्रिकाचन्द्रमणयो मौक्तिकस्रजः ।
आह्लादयन्ति न तथा यथा वाक् सूनृता नृणाम् ॥ ८ ॥
शिखी मुण्डी जटी नग्नश्चीवरी यस्तपस्यति ।
सोऽपि मिथ्या यदि ब्रूते निन्द्यः स्यादन्त्यजादपि ॥ ९ ॥
एकत्रासत्यजं पापं पापं निःशेषमन्यतः ।
द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥ १० ॥
पारदारिकदस्यूनामस्ति काचित्प्रतिक्रिया ।
असत्यवादिनः पुंसः प्रतीकारो न विद्यते ॥ ११ ॥

कुर्वन्ति देवा अपि पक्षपातं
नरेश्वराः शासनमुद्वहन्ति ॥

शीतीभवन्ति ज्वलनादयो य-
त्तत् सत्यवाचां फलमामनन्ति ॥ १२ ॥

इति द्वितीयं व्रतम् ॥ ६४ ॥

इदानीं तृतीयमस्तेयव्रतमुच्यते । तत्रापि फलानुपदर्शनेन न स्तेयान्निवर्त्तत इति फलोपदर्शपूर्वं स्तेयनिवृत्तिमाह—

दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दरिद्रताम् ।
अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥६५॥

दौर्भाग्यमुद्वेजनीयता, प्रेष्यता परकर्मकरत्वं, दास्यमङ्कपातादिना परायत्तशरीरता, अङ्गच्छेदः करचरणादिच्छेदः, दरिद्रता निर्धनत्वं, एतानीहामुत्र चादत्तादानफलानि शास्त्रतो गुरुमुखाद्वा ज्ञात्वा स्थूलं चौरादिव्यपदेशनिबन्धनं स्तेयं विवर्जयेच्छ्रावकः ॥ ६५ ॥

स्थूलस्तेयपरिहारमेव प्रपञ्चयति—

पतितं विस्मृतं नष्टं स्थितं स्थापितमाहितम् ।
अदत्तं नाददीत स्वं परकीयं क्वचित्सुधीः ॥ ६६ ॥

पतितं गच्छतो वाहनादेर्भ्रष्टं, विस्मृतं क्वापि मुक्तमिति स्वामिना यन्न स्मर्य्यते, नष्टं क्वापि गतमिति स्वामिना यन्न ज्ञायते, स्थितं स्वामिपार्श्वे यदवस्थितं, स्थापितं न्यासीकृतं, आहितं निधीकृतं, तदेवंविधं परकीयं स्वं धनमदत्तं सन्नाददीत क्वचिद्द्रव्यक्षेत्राद्याप-द्यपि सुधीः प्राज्ञः ॥ ६६ ॥

इदानीं स्तेयकारिणो निन्दति—

अयं लोकः परलोको धर्मो धैर्यं धृतिर्मतिः ।
मुष्णता परकीयं स्वं मुषितं सर्वमप्यदः ॥ ६७ ॥

परकीयं स्वं धनं मुष्णता अपहरता सर्वमप्यद एतत् स्वं स्वकीयं मुषितं स्वशब्दस्योभयत्र संबन्धात् । किं तदित्याह, अयं लोकः अयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानो लोक इदं जन्मेत्यर्थः, परलोको जन्मान्तरं, धर्मः पुण्यं, धैर्यमापत्स्वप्यवैक्लव्यं, धृतिः स्वास्थ्यं, मतिः कृत्याकृत्यविवेकः ॥ ६७ ॥

अथ हिंसाकारिभ्योऽपि स्तेयकारिणो बहुदोषत्वमाह—

एकस्यैकं क्षणं दुःखं मार्यमाणस्य जायते ।
सपुत्रपौत्रस्य पुनर्यावज्जीवं हृते धने ॥ ६८ ॥

एकस्य नतु बहूनां, एकं क्षणं नतु बहुकालं, दुःखमसातं, मार्यमाणस्य हिंस्यमानस्य, स्तेयकारिणा त्वपहृते धने परस्य सपुत्रपौत्रस्य नत्वेकस्य, यावज्जीवं नत्वेकं क्षणं, दुःखं जायत इति संबन्धः ॥ ६८ ॥

उक्तमपि स्तेयफलं प्रपञ्चेनाह—

चौर्य्यपापद्रुमस्येह वधबन्धादिकं फलम् ।
जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥ ६९ ॥

चौर्य्यात्पापं तदेव द्रुमस्तस्येह लोके फलं वधबन्धादिकं, परलोके तु फलं नरकभाविनी वेदना ॥ ६९ ॥

अथ कदाचित्प्रमादात् स्तेयकारी नृपतिभिर्न निगृह्येत तथाप्यस्वास्थ्यलक्षणमैहिकं फलमवस्थितमेव इत्याह—

दिवसे वा रजन्यां वा स्वप्ने वा जागरेऽपि वा ।
सशल्य इव चौर्येण नैति स्वास्थ्यं नरः क्वचित् ॥७०॥

स्वप्नः स्वापः, जागरो निद्राया अभावः, चौर्येण हेतुना क्वचिदपि स्थाने ॥ ७० ॥

न केवलं स्तेयकर्तुः स्वास्थ्याभाव एव किन्तु बन्धुभिः परित्यागोऽपीत्याह—

मित्रपुत्रकलत्राणि भ्रातरः पितरोऽपि हि ।
संसजन्ति क्षणमपि न म्लेच्छैरिव तस्करैः ॥ ७१ ॥

पिता जनकः पितृतुल्याः पितरः पिता च पितरश्च पितरः न संसजन्ति न मिलन्ति पापभयात् ।

यदाहुः—

ब्रह्महत्या सुरापाणं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गं च पञ्चमम् ॥ १ ॥

राजदण्डभयाद्वा ।

यदाहुः—

चौरश्चौरापको मन्त्री भेदज्ञः काणकक्रयी ।
स्थानदो भक्तदश्चैव चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥ १ ॥

तस्करैरिति । तदेव चौर्यं कुर्वन्तीत्येवंशीलास्तस्करास्तैः ॥ ७१ ॥

स्तेयप्रवृत्तानां तन्निवृत्तानां च दोषान् गुणांश्च प्रत्येकं दृष्टान्तद्वारेणाह—

संबन्ध्यपि निगृह्येत चौर्यान्मण्डिकवन्नृपैः ।
चौरोऽपि त्यक्तचौर्यः स्यात्स्वर्गभाग्रौहिणेयवत् ॥ ७२ ॥

दृष्टान्तद्वयमपि संप्रदायगम्यं सचायम्—

अलब्धमध्यमम्भोधिरिवाम्भो बहुरत्नभूः ।
अस्तीह पाटलीपुत्रं नाम गौडेषु पत्तनम् ॥ १ ॥
कलाकलापनिलयः साहसस्यैकमन्दिरम् ।
राजपुत्रो मूलदेवस्तत्र मूलं धियामभूत् ॥ २ ॥
स धूर्त्तविद्यैकधवः कृपणानाथबान्धवः ।
कूटचेष्टामधुरिपू रूपलावण्यमन्मथः ॥ ३ ॥
चौरे चौरः साधौ साधुर्वक्रे वक्र ऋजावृजुः ।
ग्राम्ये ग्राम्यश्छेके च्छेको विटे विटो भटे भटः ॥ ४ ॥
द्यूतकारे द्यूतकारो वार्त्तिके वार्त्तिकश्च सः ।
तत्कालं स्फटिकाश्मेव जग्राह पररूपताम् ॥ ५ ॥
चित्रैः कौतूहलैस्तत्र लोकं विस्माययन्नसौ ।
विद्याधर इव स्वैरं चचार चतुराग्रणीः ॥ ६ ॥
द्यूतैकव्यसनासक्तिदोषात्पित्राऽपमानितः ।
द्युसत्पुरश्रीजयिन्यामुज्जयिन्यां जगाम सः ॥ ७ ॥
गुलिकायाः प्रयोगेण स भूत्वा कुब्जवामनः ।
पौरान् विस्माययंस्तत्र कलाभिः ख्यातिमासदत् ॥ ८ ॥

तत्रासीद्रूपलावण्यकलाविज्ञानकौशलैः ।
दत्तत्रपा रतेर्देवदत्तेति गणिकोत्तमा ॥ ९ ॥
गुणः कलावतां यो यः प्रकृष्टः तत्र तत्र सा ।
छेकाया रञ्जने तस्याः प्रतिच्छेको न कोऽप्यभूत् ॥ १० ॥
मूलदेवस्ततस्तस्याः क्षोभार्थं तद्गृहान्तिके ।
प्रभाते गातुमारेभे प्रत्यक्ष इव तुम्बुरुः ॥ ११ ॥
आकर्ण्य देवदत्ताऽपि कोऽप्येष मधुरो ध्वनिः ।
कस्येति विस्मयाद्दास्याऽन्वेषयामास तं बहिः ॥ १२ ॥
शशंसागत्य सा देवि गन्धर्वः कोऽपि गायति ।
मूर्त्त्यैव वामनः पूर्णैर्गुणैः पुनरवामनः ॥ १३ ॥
देवदत्ता ततः कुब्जां माधवीं नाम चेटिकाम् ।
प्रजिघाय तमाह्वातुं प्रायो वेश्याः कलाप्रियाः ॥ १४ ॥
सा गत्वा तं जगादेदं महाभाग कलानिधे ।
देवदत्ता स्वामिनी मे त्वामाह्वयति गौरवात् ॥ १५ ॥
मूलदेवोऽवदद्गच्छ नागमिष्यामि कुब्जिके ।
कुट्टिनीवश्यवेश्यानां स्ववशो वेश्म को विशेत् ॥ १६ ॥
व्याघुटन्तीं विनोदेच्छुः कलाकौशलयोगतः ।
स आस्फाल्य ऋजूचक्रे तां कुब्जीमब्जनालवत् ॥ १७ ॥
वपुर्नवमिवासाद्य सानन्दा साऽपि चेटिका ।
उपेत्य देवदत्तायै तच्चेष्टितमचीकथत् ॥ १८ ॥
देवदत्तवरेणेव देवदत्ताऽपि तेन ताम् ।
कुब्जामृजूकृतां वीक्ष्य परमं प्राप विस्मयम् ॥ १९ ॥

देवदत्ता ततोऽवादीद्दीदृत्तमुपकारिणम् ।
निजाङ्गुलिमपि च्छित्त्वा तमेकच्छेकमानय ॥ २० ॥
ततो गत्वा समभ्यर्थ्य चाटुभिश्चतुरोचितैः ।
अचालि वेश्माभिमुखं धूर्त्तराजो भुजिष्यया ॥ २१ ॥
तया निर्दिश्यमानाध्वा प्रविवेश निवेशनम् ।
ततोऽसौ देवदत्ताया राधाया इव माधवः ॥ २२ ॥
तं वामनमपि प्रेक्ष्य कान्तिलावण्यशालिनम् ।
सा मन्वाना सुरं छन्नमुपावेशयदासने ॥ २३ ॥
मिथो हृदयसंवादिसंलापसुभगा ततः ।
तयोः प्रववृते गोष्ठी तुल्यवैदग्ध्यशालिनोः ॥ २४ ॥
अथाऽऽगात्तत्र कोऽप्येको वीणाकारः प्रवीणधीः ।
वीणामवीवदत्तेन देवदत्ताऽतिकौतुकात् ॥ २५ ॥
वल्लकीं वादयन्तं च व्यक्तग्रामश्रुतिस्वराम् ।
धूनयन्ती शिरो देवदत्ताऽपि प्रशशंस तम् ॥ २६ ॥
स्मित्वाऽवदन्मूलदेवोऽप्यहो उज्जयिनीजनः ।
जानात्यत्यन्तनिपुणो गुणागुणविवेचनम् ॥ २७ ॥
साशङ्का साऽप्युवाचैवं किमत्र न्यूनमस्त्यहो ।
छेकश्छेकप्रशंसायामुपहासं हि शङ्कते ॥ २८ ॥
सोऽप्याचचक्षे किं न्यूनमस्ति क्वापि भवादृशाम् ।
सगर्भा किन्त्वसौ तन्त्री किञ्च वंशोऽपि शल्यवान् ॥ २९ ॥
कथं ज्ञायत इत्युक्तस्तयाऽऽदाय स वल्लकीम् ।
वंशादश्मानमाकृष्य तन्त्र्याः केशमदर्शयत् ॥ ३० ॥

समारचय्य तां वीणां ततः स्वयमवादयत् ।
श्रोतृकर्णेषु पीयूषच्छटामिव परिक्षिपन् ॥ ३१ ॥
देवदत्ताऽब्रवीन्नैव सामान्यस्त्वं कलानिधे ।
नररूपं प्रपेदाना साक्षादसि सरस्वती ॥ ३२ ॥
वीणाकारश्चरणयोः प्रणिपत्येत्यवोचत ।
स्वामिन् शिक्षे भवत्पार्श्वे वीणावाद्यं प्रसीद मे ॥ ३३ ॥
मूलदेवो जगादैवं सम्यग् जानामि नह्यहम् ।
किन्तु जानामि तान् ये हि सम्यग् जानन्ति वल्लकीम् ॥३४॥
के नाम ते क्व सन्तीति पृष्टोऽसौ देवदत्तया ।
अवोचदस्ति पूर्वस्यां पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ ३५ ॥
तस्मिन् विक्रमसेनोऽस्ति कलाचार्यो महागुणः ।
मूलदेवोऽहं च तस्य सदाप्यासन्नसेवकः ॥ ३६ ॥
अत्रान्तरे विश्वभूतिर्नाट्याचार्यः समागतः ।
साक्षाद्भरत इत्यस्मै कथितो देवदत्तया ॥ ३७ ॥
मूलदेवोऽप्येवमूचे सत्यमेवायमीदृशः ।
ग्राहिताभिः कलां युष्मादृशीभिरपि लक्ष्यते ॥ ३८ ॥
विश्वभूतिरुपक्रान्ते विचारे भारते ततः ।
तं खर्वं इत्यवाज्ञासीद्वाह्यार्थज्ञा हि तादृशाः ॥ ३९ ॥
मेने च धूर्त्तराजेन विद्वन्मान्ययमस्य तत् ।
ताम्रस्वर्णालङ्करणस्येवान्तर्दर्शयाम्यहम् ॥ ४० ॥
स्वच्छन्दं भरते तस्य गल्भमानस्य धूर्त्तराट् ।
पूर्वापरविरोधाख्यं व्याख्याने दोषमग्रहीत् ॥ ४१ ॥

विश्वभूतिस्ततः कोपादसंबद्धमभाषत ।
प्राज्ञैः पृष्टा ह्युपाध्यायाश्छादयन्त्यज्ञतां कथा ॥ ४२ ॥
त्वमेवं [1]नाटयेर्नाट्याचार्य नारीषु नान्यतः ।
हसितो मूलदेवेन तूष्णीकः सोऽप्यजायत ॥ ४३ ॥
स्मेराक्षी देवदत्ताऽपि पश्यन्ती वामनं मुदा ।
उपाध्यायस्य वैलक्ष्यमपनेतुमवोचत ॥ ४४ ॥
इदानीमुत्सुका यूयमुपाध्यायाः क्षणान्तरे ।
परिभाव्याभिधातव्यं प्रश्ने विज्ञानशालिनाम् ॥ ४५ ॥
देवदत्ते वयं यामो नाद्यस्यावसरोऽधुना ।
सज्जस्व त्वमपीत्युक्त्वा विश्वभूतिस्ततो ययौ ॥ ४६ ॥
देवदत्ताऽप्यथादिक्षद्दासयोः स्नानहेतवे ।
अङ्गमर्दो [2]निर्विमर्दं कश्चिदाहूयतामिति ॥ ४७ ॥
अजल्पद्धूर्तराजोऽपि व्याहार्षीर्माऽङ्गमर्दकम् ।
सुभ्रू यद्यनुजानासि तवाभ्यङ्गं करोमि तत् ॥ ४८ ॥
किमेतदपि वेत्सीति तयोक्तः प्रत्युवाच सः ।
न जानामि स्थितः किन्तु तज्ज्ञानामहमन्तिके ॥ ४९ ॥
आदेशाद्देवदत्तायाः पक्वतैलान्यथाययुः ।
अभ्यङ्गं कर्तुमारेभे स मायावामनस्ततः ॥ ५० ॥
मृदुमध्यदृढं स्थानौचित्यात् पाणिं प्रसारयन् ।
अङ्गे तस्या मूलदेवः सुखमद्वैतमादधे ॥ ५१ ॥

---

(१) ख च ड छादये- ।
(२) च निर्विमर्दः ।

सर्वार्थेषु कलादाक्ष्यमीदृग्नान्यस्य कस्यचित् ।
न सामान्योऽयमित्यङ्गोः पतित्वा साऽब्रवीदिति ॥ ५२ ॥
गुणैरपि त्वमाख्यातः कोऽप्युत्कृष्टः पुमानिति ।
मयूरव्यंसकात्मानं किं गोपयसि मायया ॥ ५३ ॥
प्रसीद दर्शयात्मानं किं मोहयसि मां मुहुः ।
भक्तानामुपरोधेन साक्षात्स्युर्देवता अपि ॥ ५४ ॥
आकृष्य गुलिकामास्याद् रूपं तत्परिवर्त्य सः ।
प्रतिपेदे निजं रूपं शैलूष इव तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
अनङ्गमिव जाताङ्गं तं लावण्यैकसागरम् ।
उद्वीक्ष्य विस्मिता सोचे प्रसादः साधु मे कृतः ॥ ५६ ॥
तस्यार्पयित्वा स्नानीयं [1]पोतं प्रीता स्वपाणिना ।
अङ्गाभ्यङ्गं व्यरचयद्देवदत्ताऽनुरागिणी ॥ ५७ ॥
खलिप्रक्षालनापूर्वं पिष्टातकसुगन्धिभिः ।
कवोष्णवारिधाराभिस्ततौ द्वावपि सस्नतुः ॥ ५८ ॥
देवदूष्ये देवदत्तोपनीते पर्यधत्त सः ।
सुगन्ध्याढ्यानि भोज्यानि बुभुजाते समं च तौ ॥ ५९ ॥
रहःकलारहस्यानि वयस्यीभूतयोस्तयोः ।
मिथः कथयतोरेकः क्षणः सुखमयो ययौ ॥ ६० ॥
ततः सा व्याजहारैवं हृतं मे हृदयं त्वया ।
गुणैर्लोकोत्तरैर्नाथ प्रार्थयेऽहं तथाऽप्यदः ॥ ६१ ॥

(१) च पानं प्रीत्या ।

यथा पदमकार्षीस्त्वं हृदये मम सुन्दर ।
विदधीथास्तथा नित्यमस्मिन्नेव निकेतने ॥ ६२ ॥
मूलदेवोऽप्युवाचैवं निर्धनेषु विदेशिषु ।
अस्मादृशेषु युष्माकमनुबन्धो न युज्यते ॥ ६३ ॥
गुणानां पक्षपातेनानुरागो निर्धनेऽपि चेत् ।
वेश्यानामर्जनाभावात्कुलं सीदेत्तदाऽखिलम् ॥ ६४ ॥
बभाषे देवदत्ताऽपि को विदेशी भवादृशाम् ।
सर्वः स्वदेशो गुणिनां नृणां केसरिणामिव ॥ ६५ ॥
आत्मानमर्थयन्त्यर्थैर्मूर्खा हि बहिरेव नः ।
प्रवेशं न लभन्तेऽन्तर्विना त्वां गुणमन्दिर ॥ ६६ ॥
सर्वथा प्रतिपत्तव्यं त्वया सुभग मद्वचः ।
इत्युक्ते मूलदेवेनाप्यामेति जगदे वचः ॥ ६७ ॥
ततश्च क्रीडतोः स्नेहाद्विनोदैर्विविधैस्तयोः ।
राजद्वाःस्थोऽब्रवीदेत्यागच्छ प्रेक्षाक्षणोऽधुना ॥ ६८ ॥
छन्नवेषं मूलदेवं सा नीत्वा राजवेश्मनि ।
राज्ञोऽग्रे नृत्यमारेभे रम्भेव करणोज्ज्वलम् ॥ ६९ ॥
शक्रपाटहिकसमः पाटप्रकटने पटुः ।
मूलदेवोऽपि निपुणोऽवादयत्पटहं ततः ॥ ७० ॥
राजाऽरज्यत नृत्तेन तस्याः करणशालिना ।
प्रसादं मार्गयेत्यूचे तं च न्यासीचकार सा ॥ ७१ ॥
सा मूलदेवसहिता जगौ चानु ननर्त्त च ।
ददौ चास्यै नृपस्तुष्टः स्वाङ्गलग्नं विभूषणम् ॥ ७२ ॥

पाटलीपुत्रराजस्य राजदौवारिकस्ततः ।
हृष्टो विमलसिंहाख्य इत्युवाच महीपतिम् ॥ ७३ ॥
अयं हि पाटलीपुत्रे मूलदेवस्य धीमतः ।
कलाप्रकर्षोऽमुष्या वा न तृतीयस्य कस्यचित् ॥ ७४ ॥
ततः प्रदीयतां देव मूलदेवादनन्तरम् ।
विज्ञानिषु च पट्टोऽस्यै पताका नर्त्तकीषु च ॥ ७५ ॥
ततो राज्ञा तथा दत्ते साऽब्रवीद्देव मे गुरुः ।
ततः प्रसादमादास्ये स्वामिन्नस्याभ्यनुज्ञया ॥ ७६ ॥
राजाऽप्यवोचत्तदियं महाभागानुमन्यताम् ।
धूर्त्तोऽप्यवादीद्यद्देव आज्ञापयति तत्कुरु ॥ ७७ ॥
अत्रान्तरे धूर्त्तराजो वीणां स्वयमवादयत् ।
हरन्मनांसि विश्वेषां विश्वावसुरिवापरः ॥ ७८ ॥
ततो विमलसिंहेन बभाषे देव खल्वयम् ।
मूलदेवश्छन्नरूपो नापरस्येदृशी कला ॥ ७९ ॥
विज्ञानातिशयस्यास्य प्रयोक्ता नापरः क्वचित् ।
मूलदेवं विना देव सर्वथाऽसौ स एव तत् ॥ ८० ॥
राजा जगाद यद्येवं तदाहो स्वं प्रदर्शय ।
दर्शने मूलदेवस्य त्वय्येवास्मि कौतुकी ॥ ८१ ॥
गुलिकां मूलदेवोऽपि मुखादाकृष्य तत्क्षणात् ।
व्यक्तोऽभूत्कान्तिमान्मेघनिर्मुक्त इव चन्द्रमाः ॥ ८२ ॥
साधु ज्ञातोऽसि विज्ञानिन्निति सप्रेमभाषिणा ।
ततो विमलसिंहेन धूर्त्तसिंहः स सस्वजे ॥ ८३ ॥

[1]अपतन्मूलदेवोऽपि नृदेवस्य पदाब्जयोः ।
राजाऽपि तं प्रसादेन सगौरवमपूजयत् ॥ ८४ ॥
एवं च देवदत्ताऽपि तस्मिन्नत्यनुरागिणी ।
पुरूरवस्युर्वशीवान्वभूद्विषयजं सुखम् ॥ ८५ ॥
अतिष्ठन्मूलदेवोऽपि न विना द्यूतदेवनम् ।
भवितव्यं हि केनापि दोषेण गुणिनामपि ॥ ८६ ॥
ययाचे देवदत्ताऽपि धिग् द्यूतं त्यज्यतामिति ।
नात्यजन्मूलदेवस्तत्प्रकृतिः खलु दुस्त्यजा ॥ ८७ ॥
तस्यां नगर्यामासीच्च धनेन धनदोपमः ।
सार्थवाहोऽचलो नाम मूर्त्योऽपर इव स्मरः ॥ ८८ ॥
आसक्तो देवदत्तायां मूलदेवाग्रतोऽपि सः ।
कृतस्वीकरणो भाव्या बुभुजे तां निरन्तरम् ॥ ८९ ॥
ईर्ष्यां स मूलदेवाय महतीं वहति स्म च ।
अन्विष्यति स्म तच्छिद्राण्युपद्रवचिकीर्षया ॥ ९० ॥
तच्छङ्कया मूलदेवोऽप्यगात्तद्वेश्मनि छलात् ।
पारवश्येऽप्यविच्छिन्नो रागः प्रायेण रागिणाम् ॥ ९१ ॥
देवदत्तां जनन्यूचे धूर्त्तताम्रगधूर्त्तकम् ।
निर्धनं द्यूतकारं च मूलदेवं सुते त्यज ॥ ९२ ॥
प्रत्यहं विविधं द्रव्यं यच्छत्यस्मिन् रमस्व तत् ।
अचले निश्चलरती रम्भेव धनदात्मजे ॥ ९३ ॥

---

(१) च न्यपतन् ।

देवदत्ता प्रत्युवाच मातरेकान्ततो ह्यहम् ।
धनानुरागिणी नास्मि किं त्वस्मि गुणरागिणी ॥ ९४ ॥
अमुष्य द्यूतकारस्य गुणास्तिष्ठन्ति कीदृशाः ।
इति कोपाज्जनन्योक्ता देवदत्तेत्यभाषत ॥ ९५ ॥
धीरो वदान्यो विद्याविद्गुणरागी स्वयं गुणी ।
विशेषज्ञः शरण्योऽयं नामुं त्यक्ष्यामि तत् खलु ॥ ९६ ॥
ततश्च कुट्टिनी रुष्टा कूटजुष्टा प्रचक्रमे ।
उच्चाटयितुं तनयां स्वैरिणी वैरिणीमिव ॥ ९७ ॥
साऽदात्तयाऽर्थिते माल्ये निर्माल्यं शरके पयः ।
इक्षुखण्डे वंशखण्डं श्रीखण्डे नीपखण्डलम् ॥ ९८ ॥
सकोपं देवदत्तोक्ता कुट्टिनी कुटिलाऽब्रवीत् ।
मा कुपः पुत्रि यादृशो यत्तस्तादृग्बलिः किल ॥ ९९ ॥
लतेव कण्टकितरुं किमालम्ब्य स्थितास्यमुम् ।
सर्वथा मूलदेवं तत्त्यजापात्रमिमं पतिम् ॥ १०० ॥
अवादीद्देवदत्तैवं मातः किमिति मुह्यसि ।
पुमान् पात्रमपात्रं वा किमुच्येतापरीक्षितः ॥ १ ॥
परीक्षा क्रियतां तर्हीत्युक्ता साक्षेपमम्बया ।
मुदिता देवदत्तैवमादिदेश स्वचेटिकाम् ॥ २ ॥
यदिक्षौ देवदत्ताया अभिलाषोऽस्य विद्यते ।
प्रेष्यन्तामिक्षवः सार्थवाहाचल ततस्त्वया ॥ ३ ॥
तयोक्तः सार्थवाहोऽपि धन्यमानी प्रमोदतः ।
शकटानीक्षुपूर्णानि प्रेषयामास तत्क्षणात् ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा कुट्टिन्युवाचैवमचलस्वामिनो हले ।
अचिन्तनीयमौदार्यं पश्य चिन्तामणेरिव ॥ ५ ॥
विषण्णा देवदत्तोचे किमम्बाऽस्मि करेणुका ।
भक्षणायेक्षवः क्षिप्ता यत्समूलदलाग्रकाः ॥ ६ ॥
आदिश्यतां मूलदेवोऽप्यस्मिन्नर्थे भुजिष्यया ।
विवेके ज्ञायते मातर्द्वयोरपि यथाऽन्तरम् ॥ ७ ॥
मूलदेवोऽपि चेट्योक्त इक्षूनादाय पञ्चषान् ।
मूलाग्राणि त्यजन्नङ्कु निस्तक्ष विचक्षणः ॥ ८ ॥
कठोरत्वेन दुश्चर्वपर्वग्रन्थीन् परित्यजन् ।
द्व्यङ्गुला गण्डिकाश्चक्रे पीयूषस्येव कुण्डिकाः ॥ ९ ॥
चतुर्जातेन संस्कृत्य कर्पूरेणाधिवास्य च ।
शूलप्रोता वर्द्धमानसंपुटे प्राहिणोत्स ताः ॥ १० ॥
देवदत्ताऽपि ताः प्रेक्ष्य बभाषे शम्भलीमिति ।
धूर्त्तेशाचलयोः पश्य स्वर्णरीर्योरिवान्तरम् ॥ ११ ॥
कुट्टिन्यचिन्तयदहो महामोहान्धमानसा ।
मृगीव मृगतृष्णाम्भो धूर्त्तमेषाऽनुधावति ॥ १२ ॥
स कोऽप्युपायः क्रियते येन निष्कास्यते पुरात् ।
अत्युष्णजलसेकेन बिलादिव महोरगः ॥ १३ ॥
कुट्टिनी मूलदेवस्योच्चाटनायाचलं जगौ ।
कर्त्तव्यः कृत्रिमो ग्रामगमनोपक्रमस्त्वया ॥ १४ ॥
ग्रामे यास्यामीत्यलीकं सार्थवाह त्वमञ्जसा ।
कथयेर्देवदत्ताया विश्रब्धा सा यथा भवेत् ॥ १५ ॥

ततो ग्रामान्तरगतं श्रुत्वा त्वां धूर्त्तपांसनः ।
निःशङ्कं देवदत्तायाः स समीपमुपैष्यति ॥ १६ ॥
देवदत्तान्तिके मूलदेवे दीव्यति निर्भरम् ।
आगच्छेः सर्वसामग्र्या मत्सङ्केतेन सुन्दर ॥ १७ ॥
ततस्तथा कथमपि त्वमेतमवमानयेः ।
यथैतां न भजेद्भूयस्तित्तिरीमिव तित्तिरः ॥ १८ ॥
तत्तथा प्रतिपद्याथ यास्यामि ग्राममित्यसौ ।
आख्याय देवदत्ताया द्रव्यं दत्त्वा च निर्ययौ ॥ १९ ॥
ततस्तया निरातङ्कं मूलदेवे प्रवेशिते ।
आह्वास्त कुट्टिन्यचलं कुट्टाकभटवेष्टितम् ॥ २० ॥
देवदत्ता च सहसा प्रविशन्तं ददर्श तम् ।
मूलदेवं च खट्वाऽधो न्यधात्पतत्करण्डवत् ॥ २१ ॥
तथास्थितं मूलदेवं कुट्टिन्या ज्ञापितोऽचलः ।
पर्यङ्के कृतपर्य्यङ्को निषसाद स्मिताननः ॥ २२ ॥
अवोचदचलस्तत्र कुर्वन् कैतवनाटितम् ।
देवदत्ते वयं श्रान्ताः स्नास्यामः प्रगुणीभव ॥ २३ ॥
देवदत्ताऽब्रवीदेवं विलक्षवितथस्मिता ।
स्नानयोग्यासने तर्हि स्नातुं पादोऽवधार्यताम् ॥ २४ ॥
एवमुत्थाप्यमानोऽपि सादरं देवदत्तया ।
विशेषतोऽभूत् खट्वायामचलो निश्चलासनः ॥ २५ ॥
शशाक धूर्त्तराजोऽपि स्थातुं गन्तुं च नो तदा ।
प्रायेण विगलन्त्येवास्वस्थे मनसि शक्तयः ॥ २६ ॥

अवोचदचलो देवदत्ते स्वप्नो मयेक्षितः ।
पर्यङ्केऽस्मिन् कृताभ्यङ्गः सचेलस्नातवानहम् ॥ २७ ॥
स्वप्नं सत्यापयिष्यामि तदर्थमहमागमम् ।
सत्योकृतो ह्ययं स्वप्नः शुभोदर्काय जायते ॥ २८ ॥
कुट्टिन्यवोचदादेशः प्रमाणं जीवितेशितुः ।
पुत्रि किं न श्रुतं स्वामी यदिच्छति करोति तत् ॥ २९ ॥
देवदत्ताऽब्रवीदार्ये किमेतदुचितं तव ।
अदृष्यदेवदृष्येयं तूलिका यद्विनश्यति ॥ ३० ॥
अचलोऽप्यवदद्भद्रे कार्पण्यं किमिदं तव ।
शरीरमपि यच्छन्ति पत्यर्थे त्वादृशः स्त्रियः ॥ ३१ ॥
किं तेऽन्यास्तूलिका न स्युः पतिर्यस्याः किलाचलः ।
लवणेन स किं सीदेद्यस्य रत्नाकरः सखा ॥ ३२ ॥
ततो भाटीविवशया कारितो देवदत्तया ।
अभ्यङ्गोद्वर्त्तनादीनि पर्यङ्कस्थित एव सः ॥ ३३ ॥
स्नप्यमाने ततस्तस्मिन्नोष्णे खलिजलादिना ।
मूलदेवश्चपड इव भ्रियते स्म समन्ततः ॥ ३४ ॥
आजुहावाचलभटान् कुट्टिनी दृष्टिसंज्ञया ।
निर्दिदेशाचलं चाशु धूर्त्ताकर्षणकर्मणे ॥ ३५ ॥
कोपाटोपसमाविष्टो मूलदेवं ततोऽचलः ।
चकर्ष धृत्वा केशेषु द्रौपदीमिव कौरवः ॥ ३६ ॥
तं चोवाच नयज्ञोऽसि विद्वानसि सुधीरसि ।
कर्मणोऽस्यानुरूपोऽद्य ब्रूहि कस्तेऽस्तु निग्रहः ॥ ३७ ॥

धनाधीनशरीरेयं वेश्या तां चेद्रिरंससे ।
ग्रामपट्टकवद्भूरिधनेन न किमग्रहीः ॥ ३८ ॥
मूलदेवोऽपि निष्पन्दस्तदा मुकुलितेक्षणः ।
विफलीभूतफालस्योदुवाह द्वीपिनस्तुलाम् ॥ ३९ ॥
एवं च चिन्तयामास सार्थवाहपतिस्ततः ।
न निग्राह्यो महात्माऽसौ दैवादेवं दशां गतः ॥ ४० ॥
इति चोवाच मुक्तोऽद्य त्वमस्मादागसो मया ।
कृतघ्नोऽस्युपकर्त्तव्यं त्वयाऽपि समये मम ॥ ४१ ॥
मुक्तोऽथ तेन धूर्त्तेशो वेश्मतो निर्ययौ ततः ।
तूर्णं तूर्णं परिक्रामन् रणाङ्गन इव द्विपः ॥ ४२ ॥
गत्वा पुरीपरिसरे सस्नौ सरसि विस्तृते ।
शरत्काल इव भेजे तत्क्षणात् क्षालिताम्बरः ॥ ४३ ॥
अचलस्यापकर्तुं चोपकर्त्तुं च स धूर्त्तराट् ।
मनोरथरथारूढोऽचलद्वेणातटं प्रति ॥ ४४ ॥
द्वादशयोजनायामां सः श्वापदकुलाकुलाम् ।
दुर्दशायाः प्रियसखीमिव प्राप महाटवीम् ॥ ४५ ॥
पारावारमिवापारां तितीर्षुस्तां महाटवीम् ।
सहायं चिन्तयामास तरण्डमिव धूर्त्तराट् ॥ ४६ ॥
कस्मादप्यागतोऽकस्मादभ्रादिव परिच्युतः ।
शम्बलस्थगिकां बिभ्रत्कोऽपि टक्को द्विजस्तदा ॥ ४७ ॥
असहायः सहायोयं तं विप्रं क्षिप्रमागतम् ।
वृद्धो यष्टिमिव प्राप्य मूलदेवो मुदं ययौ ॥ ४८ ॥

जगाद मूलदेवस्तं ममारण्ये प्रपेतुषः ।
आत्मच्छायाद्वितीयस्य दिष्ट्या मिलितवानसि ॥ ४९ ॥
स्वच्छन्दं वार्त्तयिष्यावस्तदावां द्विजसत्तम ।
मार्गखेदापहरणी विद्या वार्त्ता हि या पथि ॥ ५० ॥
दूरे कियति गन्तव्यं स्थाने जिगमिषा क्व ते ।
कथ्यतां भो महाभाग मार्गमैत्रीं वशी कुरु ॥ ५१ ॥
विप्रोऽप्याख्यद्गमिष्यामि पारेऽरण्यमिव स्थितम् ।
स्थानं वीरनिधानाख्यं ब्रूहि त्वं कुत्र यास्यसि ॥ ५२ ॥
मूलदेवोऽब्रवीद्यास्याम्यहं वेणातटे पुरे ।
विप्रोऽप्यूचे तदेहि त्वमेकोऽध्वा दूरमावयोः ॥ ५३ ॥
ललाटन्तपतपने मध्याह्नेऽथ समागते ।
मिलिताभ्यां च गच्छद्भ्यां ताभ्यां प्रापि महासरः ॥ ५४ ॥
पाणिपादमुखं मूलदेवः प्रक्षाल्य वारिणा ।
निरन्तरतरुच्छाये भूतले समुपाविशत् ॥ ५५ ॥
स्थगिकायाः समाकृष्य सक्तूनालोड्य वारिणा ।
एकोऽपि भोक्तुमारेभे टक्को रङ्क इव द्रुतम् ॥ ५६ ॥
धूर्त्तोऽप्यचिन्तयदसौ नाऽऽदौ मे भोजनं ददौ ।
अतिक्षुधाऽऽतुरो भुङ्क्ते भुक्तः सन् खलु दास्यति ॥ ५७ ॥
भुक्त्वा तत्रोत्थिते विप्रे बध्नाति स्थगिकामुखम् ।
दध्यौ धूर्त्तोऽपि यद्यद्य नादात्तच्छ्वः प्रदास्यति ॥ ५८ ॥
तस्मिन्नदत्त्वा भुञ्जाने मूलदेवस्तदाशया ।
तीर्त्वा सरानगमयन्नृणामाशा हि जीवितम् ॥ ५९ ॥

अटवीं तां परित्यज्य धूर्त्तराजं द्विजोऽवदत् ।
स्वस्ति तुभ्यं महाभाग यास्याम्यहमितोऽधुना ॥ ६० ॥
तमूचे मूलदेवोऽपि त्वत्प्रासाद्यादियं मया ।
द्वादशयोजनायामा क्रोशवल्लङ्घिताऽटवी ॥ ६१ ॥
वेणातटे गमिष्यामि मूलदेवाभिधोऽस्म्यहम् ।
तत्र मे कथयेः कार्यं कथ्यतां किं च नाम ते ॥ ६२ ॥
लोकैर्निर्घृणशर्मेति विहितापरनामकः ।
विप्रोऽहं सद्दडो नामेत्युक्त्वा टक्कस्ततो ययौ ॥ ६३ ॥
गच्छता मूलदेवेन ततो वेणातटं प्रति ।
दृष्टः संवसथः कश्चिद्वसदावसथः पथि ॥ ६४ ॥
प्रविष्टस्तत्र भिक्षार्थं क्षामकुक्षिर्बुभुक्षया ।
भ्रमन्नासादयामास कुल्माषान् कुत्रचिद्गृहे ॥ ६५ ॥
ग्रामान्निष्क्रामतस्तस्याभिमुखः कोऽप्यभून्मुनिः ।
मासक्षपणपुण्यात्मा पुण्यपुञ्ज इवाङ्गवान् ॥ ६६ ॥
तं दृष्ट्वा मुदितः सोऽभूदहो मे सुकृतोदयः ।
यन्मयाप्तमिदं पात्रं यानपात्रं भवोदधौ ॥ ६७ ॥
साधोः कुल्माषदानेन रत्नत्रितयशालिनः ।
उन्मीलतु चिराद्द्य मद्विवेकतरोः फलम् ॥ ६८ ॥
कुल्माषान् साधवे दत्त्वा मूलदेवः पपाठ च ।
धन्यास्ते खलु येषां स्युः कुल्माषाः साधुपारणे ॥ ६९ ॥
तस्य भावनया हृष्टा बभाषे व्योम्नि देवता ।
अर्द्धश्लोकेन याचस्व भद्र किं ते प्रदीयताम् ॥ ७० ॥

प्रार्थयामास सद्यस्तां मूलदेवोऽपि देवताम् ।
गणिकादेवदत्तेभसहस्रं राज्यमस्तु मे ॥ ७१ ॥
एवमस्त्विति देव्यूचे मूलदेवोऽपि तं मुनिम् ।
वन्दित्वाऽथ ग्राममध्ये भिक्षित्वा बुभुजे स्वयम् ॥ ७२ ॥
मार्गं क्रामन् क्रमेणासौ प्राप वेणातटं पुरम् ।
सुष्वाप पान्थशालायां निद्रासुखमवाप च ॥ ७३ ॥
यामिन्याः पश्चिमे यामे स सुप्तः स्वप्नमैक्षत ।
यत्पूर्णमण्डलश्चन्द्रः प्रविवेश मुखे मम ॥ ७४ ॥
तमेव स्वप्नमद्राक्षीत्कोऽपि कार्पटिकस्तदा ।
अन्यकार्पटिकानां च प्रबुद्धस्तमचीकथत् ॥ ७५ ॥
तेषु कार्पटिकेष्वेकः स्वप्नमेवं व्यचारयत् ।
अचिरेण लप्स्यसे त्वं सखण्डघृतमण्डकम् ॥ ७६ ॥
हृष्टः कार्पटिकः सोऽभूदेवं भूयादिति ब्रुवन् ।
जायेत बदरेणापि शृगालस्य महोत्सवः ॥ ७७ ॥
स्वप्नं नाचीकथत्तेषामज्ञानां धूर्त्तराट् निजम् ।
मूर्खा हि दर्शिते रत्ने दृषत्खण्डं प्रचक्षते ॥ ७८ ॥
मण्डकं कर्पटिः प्राप गृहाच्छादनपर्वणि ।
प्रायेण फलति स्वप्नो विचारस्यानुसारतः ॥ ७९ ॥
धूर्त्तोऽपि प्रातरारामे गत्वा पुष्पोच्चयादिना ।
अप्रीणान्मालिकं लोकंपृणं कर्मापि तादृशाम् ॥ ८० ॥
गृहीत्वा मालिकात्तस्मात्स पुष्पाणि फलानि च ।
शुचिर्भूत्वा ययौ वेश्म स्वप्नशास्त्रविपश्चितः ॥ ८१ ॥

मूलदेवस्ततो नत्वा दत्त्वा पुष्पफलानि च ।
उपाध्यायाय तज्ज्ञाय शशंस स्वप्नमात्मनः ॥ ८२ ॥
मुदितः सोऽवदद्विद्वान्वत्स स्वप्नफलं तव ।
सुमुहूर्त्ते कथयिष्याम्यद्यास्माकं भवातिथिः ॥ ८३ ॥
मूलदेवं स्नपयित्वा भोजयित्वा च गौरवात् ।
परिणाययितुं कन्यामुपाध्याय उपानयत् ॥ ८४ ॥
बभाषे मूलदेवोऽपि ताताऽज्ञातकुलस्य मे ।
कन्यां प्रदास्यसि कथं विचारयसि किं नहि ॥ ८५ ॥
उपाध्यायोऽप्युवाचैवं त्वन्मूर्त्त्याऽपि कुलं गुणाः ।
ज्ञातास्तत्सर्वथा कन्या ममेयं परिणीयताम् ॥ ८६ ॥
तद्वाचा मूलदेवोऽपि कन्यकां तामुपायत ।
कार्यसिद्धेर्भविष्यन्त्याः प्रादुर्भूतमिवाननम् ॥ ८७ ॥
मध्ये दिनानां सप्तानां त्वं राजेह भविष्यसि ।
इति तस्य स्वप्नफलमुपाध्यायो न्यवेदयत् ॥ ८८ ॥
हृष्टस्तत्र वसन् धूर्त्तराजो गत्वा बहिः पुरात् ।
सुष्वाप चम्पकतले संप्राप्ते पञ्चमेऽहनि ॥ ८९ ॥
तदा च नगरे तस्मिन्नप्रेतनमहीपतिः ।
अपुत्रो निधनं प्राप निष्पाद इव पादपः ॥ ९० ॥
मन्त्रोचिताः पुरीभाश्वच्छत्रभृङ्गारचामराः ।
भ्रेमुः प्रापुर्न राज्यार्हं दुष्प्रापस्तादृशो जनः ॥ ९१ ॥
ततो बहिः पर्यटन्तो निकषा चम्पकद्रुमम् ।
अपश्यन्मूलदेवं ते नरदेवपदोचितम् ॥ ९२ ॥
हयेन हेषितं चक्रे गजेनोर्जितगर्जितम् ।

भृङ्गारेण च तस्याऽर्घेश्चामराभ्यां च वीजनम् ॥ ९३ ॥
पुण्डरीकं स्वर्णदण्डमण्डितं तस्य चोपरि ।
शरदभ्रमिवाद्भ्रतडिद्दण्डमजृम्भत ॥ ९४ ॥
तं चाधिरोहयामास स्वस्कन्धे जयकुञ्जरः ।
स्वाम्याप्तिमुदितैर्लोकैश्चक्रे जयजयारवः ॥ ९५ ॥
पुरं महातूर्यरवैः पूर्यमाणदिगन्तरम् ।
तत्राविशन्मूलदेवो राजराज इवालकाम् ॥ ९६ ॥
उत्तीर्णो राजहर्म्येऽसौ सिंहासनमधिष्ठितः ।
समन्ततः समायातैः सामन्तैरभ्यषिच्यत ॥ ९७ ॥
अथोचे देवता व्योम्नि देवतानां प्रसादतः ।
अयं विक्रमराजाख्यो राजा जज्ञे कलानिधिः ॥ ९८ ॥
वर्त्तिष्यन्ते न येऽमुष्य शासने क्षितिशासितुः ।
तानहं निग्रहीष्यामि महीभृत इवाशनिः ॥ ९९ ॥
तद्गिरा विस्मितं भीतं सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
यतेरिवेन्द्रियग्रामः सदा तस्य वशेऽभवत् ॥ २०० ॥
ततः स राजा विषयसुखान्यनुभवन् व्यधात् ॥
प्रीतिमुज्जयिनीशेन मिथः संव्यवहारतः ॥ १ ॥
तदानीं देवदत्ताऽपि मूलदेवविडम्बनाम् ।
तादृक्षीं प्रेक्ष्य साक्षेपा व्यब्रवीदचलं प्रति ॥ २ ॥
किं ज्ञाता द्रव्यदर्पान्ध त्वया कुलगृहिण्यहम् ।
मुमूर्षो '[1]मूर्ख मद्गेहे व्यवाहार्षीर्यदीदृशम् ॥ ३ ॥

---

(१) क ख मूर्खवद्गेहे ।

त्वयाऽस्मदीयसदने नागन्तव्यमतः परम् ।
इति निष्कास्य तं गेहात्समीपे नृपतेरगात् ॥ ४ ॥
तया च याचितो राजा स वरो दीयतामिति ।
यथेच्छं ब्रूहि यच्छामि तं येनेत्यवदन्नृपः ॥ ५ ॥
सोचे मां प्रति नाम्नाप्यो मूलदेवं विना पुमान् ।
वारणीयोऽचलश्चायमागच्छन्मम वेश्मनि ॥ ६ ॥
एवमस्त्विति राज्ञोक्ता हेतुः कोऽत्रेति पृष्टवान् ।
शशंस माधवी देवदत्ताभूसंज्ञया ततः ॥ ७ ॥
जितशत्रुनृपः कोपाच्चलितभ्रूलतस्ततः ।
सार्थवाहं तमाहूय साक्षेपमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥
मत्पुरीमण्डनावेतौ रत्नभूतावरे त्वया
मूर्खेण धनमत्तेन ग्रावणीव निघर्षितौ ॥ ९ ॥
ततोऽमुष्यापराधस्य प्राणापहरणं तव ।
दण्डोऽस्त्विति नरेन्द्रोक्ते देवदत्ता न्यवारयत् ॥ १० ॥
त्वं यद्यप्यनया त्रातोऽधुना त्राणं तथापि ते ।
मूलदेवे समानीते भवेदित्यभ्यधान्नृपः ॥ ११ ॥
नृपं नत्वा ततो गत्वा सार्थवाहः प्रचक्रमे ।
नष्टरत्नमिवान्वेष्टुं मूलदेवं समन्ततः ॥ १२ ॥
मूलदेवमपश्यन् स भीतो न्यूनतया तया ।
भाण्डं भृत्वा ययौ शीघ्रं पारसकूलमण्डलम् ॥ १३ ॥
दध्यौ च मूलदेवोऽपि विना मे देवदत्तया ।
भोज्येनालवणेनेव प्राज्यराज्यश्रियाऽपि किम् ॥ १४ ॥

ततः स देवदत्ताया जितशत्रोश्च भूपतेः ।
चतुरं प्रेषयामास दूतं प्राभृतसंयुतम् ॥ १५ ॥
गत्वोज्जयिन्यां दूतोऽपि जितशत्रुं व्यजिज्ञपत् ।
देवतादत्तराज्यश्रीर्मूलदेवो वदत्यदः ॥ १६ ॥
यथा मे देवदत्तायां प्रेम जानीथ तत्तथा ।
यद्यस्यै रोचते वोऽपि तदियं प्रेष्यतामिति ॥ १७ ॥
ततोऽवददवन्तीशस्तेनेदं कियदर्थितम् ।
राज्ञा विक्रमराजेन भेदो राज्येऽपि नास्ति नः ॥ १८ ॥
आकार्य देवदत्तां च जगादोज्जयिनीपतिः ।
दिष्ट्या जाताऽसि भद्रे त्वं चिरात् पूर्णमनोरथा ॥ १९ ॥
राजा जज्ञे मूलदेवो देवतायाः प्रसादतः ।
त्वामानेतुं च स प्रैषीत्प्रधानपुरुषं निजम् ॥ २० ॥
ततस्त्वं तत्र गच्छेति प्रसादाज्जितशत्रुणा ।
आदिष्टा देवदत्ताऽगाद्वेणातटपुरं क्रमात् ॥ २१ ॥
राजा विक्रमराजोऽपि महोत्सवपुरःसरम् ।
स्वचेतसीव विपुले स्ववेश्मनि निनाय ताम् ॥ २२ ॥
जिनार्चामर्चतस्तस्य सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
दीव्यतो देवदत्तां च त्रिवर्गोऽभूदबाधितः ॥ २३ ॥
इतश्च पारसकूलाद्दत्ताक्रेयवस्तुकः ।
आययावचलस्तत्र जलपूर्ण इवाम्बुदः ॥ २४ ॥
लक्ष्मीमहत्त्वपिशुनैर्मणिमौक्तिकविद्रुमैः ।
भृत्वा विशालं स स्थालं महीनाथमुपास्थित ॥ २५ ॥

अचलोऽयमिति क्षिप्रमुपलक्षितवान् नृपः ।
दृष्ट्वा प्राग्जन्मसम्बन्धमपि प्राज्ञाः स्मरन्ति हि ॥ २६ ॥
राजानं मूलदेवोऽयमित्यज्ञासीत्तु नाचलः ।
आत्तवेषं नटमपि स्थूलप्रज्ञा न जानते ॥ २७ ॥
कुतस्त्वमिति राज्ञोक्तः पारसादित्युवाच सः ।
ययाचे पञ्चकुलं च भाण्डालोकनकर्मणि ॥ २८ ॥
कौतुकात्स्वयमेष्याम इत्युक्तो भूभुजा स तु ।
महाप्रसाद इत्यूचे कोपं को वेत्ति तादृशाम् ॥ २९ ॥
ततः पञ्चकुलोपेतो ययौ राजा तदाश्रये ।
मञ्जिष्ठापट्टसूत्रादि सोऽपि भाण्डमदर्शयत् ॥ ३० ॥
भाण्डं किमियदेवेदं सत्यं ब्रूहीति भूभुजा ।
उक्त इत्युक्तवान् श्रेष्ठी सत्यमेतावदेव मे ॥ ३१ ॥
नृपेण पुनरप्यूचे सम्यग् ज्ञात्वा निवेदय ।
अस्मद्राज्ये शुल्कचौर्य्यां यच्छरीरेण निग्रहः ॥ ३२ ॥
अथोचदचलोऽप्येवमस्माभिः कथ्यतेऽन्यथा ।
पुरतो नापरस्यापि स्वयं देवस्य किं पुनः ॥ ३३ ॥
राजेत्युवाच तच्छ्रस्य श्रेष्ठिनः सत्यभाषिणः ।
क्रियतामर्द्धदानं च सम्यग्भाण्डं च वीक्ष्यताम् ॥ ३४ ॥
ततः पञ्चकुलेनांह्रिप्रहारादंशवेधतः ।
असारभाण्डमध्यस्थं सारभाण्डमशङ्क्यत ॥ ३५ ॥
जाताशङ्कैस्ततो राजपुंभिर्बिभिदिरे क्षणात् ।
शुल्कदस्युमनांसीव भाण्डस्थानानि सर्वतः ॥ ३६ ॥

तैर्यथा शङ्कितं भाण्डं वित्तशाठ्यं तथाऽभवत् ।
परपुरान्तःप्रवेशकारिणो ह्यधिकारिणः ॥ ३७ ॥
तज् ज्ञात्वा कुपितो राजा बन्धयामास तं क्षणात् ।
सामन्ता अपि बध्यन्ते राजादेशाद्वणिक् कियान् ॥ ३८ ॥
ततस्तं सदने नीत्वा छोटयित्वा च बन्धनम् ।
किं मां प्रत्यभिजानासि पप्रच्छेति महीपतिः ॥ ३९ ॥
अचलोऽपि जगादैवं जगदुद्द्योतकारिणम् ।
भानुमन्तं भवन्तं च बालिशोऽपि न वेत्ति कः ॥ ४० ॥
पर्याप्तं चाटुवचनैः सम्यक् त्वं वेत्सि तद्वद ।
राज्ञेत्युक्तोऽचलोऽवोचत्तर्हि जानामि नह्यहम् ॥ ४१ ॥
देवदत्तामथाहूय भूपतिस्तमदर्शयत् ।
दृष्टैर्दृष्टा कृतार्था स्यात्मनःसिद्धिर्हि मानिनाम् ॥ ४२ ॥
देवदत्तामसौ दृष्ट्वा क्रीतः कष्टां दशां ययौ ।
अग्रे स्वापभ्राजना हि मृत्योरप्यधिका नृणाम् ॥ ४३ ॥
साऽप्यूचे मूलदेवोऽयमित्युक्तो यस्तदा त्वया ।
एवं कुर्या ममापि त्वं दैवाद्व्यसनमीयुषः ॥ ४४ ॥
तदसि व्यसनं प्राप्तः प्राणसन्देहकारणम् ।
मुक्तोऽसि चार्यपुत्रेण नेदृक्षाः क्षुद्रघातिनः ॥ ४५ ॥
ततो विलक्षः स वणिक् पतित्वा पादयोस्तयोः ।
ऊचे सर्वापराधान्मे तितिक्षध्वं तदा कृतान् ॥ ४६ ॥
तुष्टस्तेनापराधेन जितशत्रुर्महीपतिः ।
प्रवेशमुज्जयिन्यां मे युष्मद्वाचा प्रदास्यति ॥ ४७ ॥

अथोचे मूलदेवोऽपि मया चान्तं तदैव ते ।
यदा प्रसादो विदधे देव्या श्रीदेवदत्तया ॥ ४८ ॥
ततः प्रसादं दत्त्वोच्चैर्दूतमेकं समर्प्य च ।
पुरीमुज्जयिनीं गन्तुं विससर्जाचलं नृपः ॥ ४९ ॥
प्रवेशोऽवन्तिनाथेन तस्यावन्त्यामदीयत ।
मूलदेवस्य वचसा कोपस्तन्मूल एव यत् ॥ ५० ॥
अन्येद्युर्दुःखविधुराः प्रजाकार्यधुरन्धरम् ।
मिलित्वा वणिजो मूलदेवमेवं व्यजिज्ञपन् ॥ ५१ ॥
जाग्रत्यपि प्रजास्त्रातुं त्वयि देव दिवानिशम् ।
अमुष्यतेदं नगरं परितः परिमोषिभिः ॥ ५२ ॥
कोला इव [1]चिरं चौराः पुरेऽस्मिन्मन्दिराणि नः ।
प्रतिक्षेपं खनन्त्युच्चैर्नारक्षा रक्षितुं क्षमाः ॥ ५३ ॥
अदृश्यमानाः केनापि कृतसिद्धाञ्जना इव ।
भ्राम्यन्ति चौराः स्वैरं नो गृहेषु स्वगृहेष्विव ॥ ५४ ॥
अचिरान्निग्रहीष्यामि तस्करानयशस्करान् ।
मूलदेवोऽभिधायैवं वणिजो विससर्ज तान् ॥ ५५ ॥
आदिक्षन्नगराध्यक्षं साक्षेपं क्ष्मापतिस्ततः ।
अन्विष्य तस्करान् सर्वान् गृहाण निगृहाण च ॥ ५६ ॥
अथोवाच पुराध्यक्षः स्वामिन्नेकोऽस्ति तस्करः ।
असौ न शक्यते धर्तुं दृष्टनष्टः पिशाचवत् ॥ ५७ ॥

---

(१) ग घ विभो ।

जातामर्षस्ततो राजा महौजा निर्ययौ निशि ।
नीलाम्बरप्रावरणो नीलाम्बर इवापरः ॥ ५८ ॥
स्थानेषु शङ्कास्थानेषु बभ्राम स्थामधाम सः ।
दस्युं कमपि नापश्यद्दृष्टिः पद्ममिवाम्भसि ॥ ५९ ॥
स सर्वं नगरं भ्रान्तः श्रान्तः सुष्वाप कुत्रचित् ।
खण्डदेवकुले शैलगुहायामिव केसरी ॥ ६० ॥
निशाचर इवाकस्मान्निशाचरणदारुणः ।
तस्कराग्रेसरस्तत्रोपासरन्मण्डिकाभिधः ॥ ६१ ॥
कोऽत्रेति व्याहरन्नुच्चैर्मलिम्लुचपतिस्ततः ।
रुष्टः सुप्तमिव व्यालं पदा नृपमघट्टयत् ॥ ६२ ॥
चेष्टां स्थानं च वित्तं च जिज्ञासुस्तस्य भूपतिः ।
ऊचे कार्पटिकोऽस्मीति क्व क्व निशा न तादृशाः ॥ ६३ ॥
एहि कार्पटिकाद्य त्वामदरिद्रीकरोम्यहम् ।
इत्यूचे तस्करो भूपं मदान्धानां धिगज्ञताम् ॥ ६४ ॥
तमन्वचालीत्सोऽर्थेच्छुः पत्तिवत्पृथिवीपतिः ।
ममर्द गर्दभस्यापि पादौ कार्याज्जनार्दनः ॥ ६५ ॥
अजानानः स राजानं पार्श्वे मृत्युमिवात्मनः ।
जगाम धाम कस्यापि श्रेष्ठिनः श्रेष्ठसम्पदः ॥ ६६ ॥
तत्र खात्रं खनित्रेण पातयित्वा स वेश्मनः ।
जग्राह सारद्रविणं राहुः कुण्डात्सुधामिव ॥ ६७ ॥
अज्ञो राज्ञा समस्तं तद्वाहयामास तस्करः ।
स्वदरं दर्शयामास शाकिन्येव स मूढधीः ॥ ६८ ॥

तमुन्मूलयितुं मूलान्मूलदेव उवाह तत्।
धूर्त्ता हि कारणोपात्तमार्दवाः कार्यराक्षसाः ॥ ६९ ॥
जीर्णोद्यानं ततो गत्वा गुहामुद्घाट्य सोऽविशत्।
निनाय तत्र भूपं च च्छगणारोपितालिवत् ॥ ७० ॥
आसीन्नागकुमारीव कुमारी तत्र तत्स्वसा।
नवयौवनलावण्यपुण्यावयवशालिनी ॥ ७१ ॥
क्षालयास्यातिथेः पादावित्यादिष्टा स्वबन्धुना।
सोपकूपं ततो भूपमुपावेशयदासने ॥ ७२ ॥
प्रक्षालयन्ती तत्पादकमले कमलेक्षणा।
अनुभूय मृदुस्पर्शं तं सर्वाङ्गमुदैक्षत ॥ ७३ ॥
अहो कोऽप्येष कन्दर्पः साक्षादिति सविस्मया।
सानुरागा सानुकम्पा साऽब्रवीदिति भूपतिम् ॥ ७४ ॥
पादप्रक्षालनव्याजात्कूपेऽस्मिन्नपरे [1]नराः।
अपात्यन्त महाभाग तस्कराणां कुतः कृपा ॥ ७५ ॥
क्षेप्स्यामि नेह कूपे त्वां त्वत्प्रभाववशीकृता।
महतामनुभावो हि वशीकरणमद्भुतम् ॥ ७६ ॥
ततो मदुपरोधेन सुन्दरापसर द्रुतम्।
द्वयोरप्यन्यथा नाथ कुशलं न भविष्यति ॥ ७७ ॥
विमृश्याथ महीनाथो निर्जगाम द्रुतं ततः।
धीमन्तो हि धिया घ्नन्ति द्विषः सत्यपि विक्रमे ॥ ७८ ॥
गते नृपे तु व्याहारि तया गच्छत्यसाविति।

---

(१) च ड जनाः।

स्वचूर्णरक्षणार्थं हि प्रपञ्चो धीमतामयम् ॥ ७९ ॥
कृष्टकङ्कासिजिह्वालो वेताल इव दारुणः ।
अनुभूपालमुत्तालो दधावे मण्डिकस्ततः ॥ ८० ॥
तं समासन्नमालोक्य भूपतिर्धीबृहस्पतिः ।
चत्वरोत्तम्भितग्रावस्तम्भेनान्तरितोऽभवत् ॥ ८१ ॥
कोपान्धनयनश्चासौ स एवैष पुमानिति ।
कङ्कासिना द्दषत्स्तम्भं छित्वाऽगाद्धाम मण्डिकः ॥ ८२ ॥
ययौ स्वं धाम राजाऽपि हृष्टश्चौरोपलम्भतः ।
प्रायः सौख्याय जायेत दोषकारी न कस्य वा ॥ ८३ ॥
राजा प्रातस्ततो राजपाटिकाव्याजतो बहिः ।
दस्युं विश्वमनोदस्युस्तं निरूपयितुं ययौ ॥ ८४ ॥
अथ वस्त्रापणद्वारे कुर्वाणं तुन्नकारताम् ।
पट्टैर्वेष्टितजङ्घोरुं किञ्चिदुद्घाटिताननम् ॥ ८५ ॥
तस्करं मत्सरत्तोपितं छद्मस्थथाकृतिम् ।
दृष्ट्वोपालक्षयत् क्ष्मापः क्षपादृष्टानुमानतः ॥ ८६ ॥ (युग्मम्)
गत्वा हर्म्यं महीनाथोऽभिज्ञानानि निवेदयन् ।
पुरुषान् प्रेषयामास तस्याकारणहेतवे ॥ ८७ ॥
न हतः स पुमान्नूनं तद्विजृम्भितमित्यसौ ।
आहूतोऽमंस्त चौरा हि महाराजिकवेदिनः ॥ ८८ ॥
सोऽगात्ततो राजकुले राज्ञाऽऽस्यत महासने ।
महाप्रसादं कुर्वन्ति नीतिज्ञा हि जिघांसवः ॥ ८९ ॥
तं भूपतिरभाषिष्ट प्रसादमुखया गिरा ।

स्वस्वसा दीयतां मह्यं दातव्या एव कन्यका ॥ ९० ॥
दृष्टपूर्वी स्वसारं मे नापरो निरगात्ततः ।
अयं स एव राजेति निश्चिक्ये मण्डिको हृदि ॥ ९१ ॥
गृह्यतां मत्स्वसा देव देवकीयैव सा किल ।
मदीयमन्यदप्येवमवोचत स पार्थिवम् ॥ ९२ ॥
तदानीमप्युपायंस्त रूपातिशयशालिनीम् ।
तस्य स्वसारं नृपतिः कंसारिरिव रुक्मिणीम् ॥ ९३ ॥
महामात्यपदे चक्रे तस्करं तं नरेश्वरः ।
को वेत्ति भूभुजां भावं मध्यं पत्युरिवाभ्रसाम् ॥ ९४ ॥
तस्माद्भूषणवस्त्रादि तद्भगिन्यैव भूपतिः ।
नित्यमानाययदहो धूर्त्तो धूर्त्तैरधृष्यत ॥ ९५ ॥
बहु यावत्समाकृष्टं द्रव्यं तावन्नृपेण सा ।
अभाषि वित्तं त्वद्बन्धोः कियदद्यापि तिष्ठति ॥ ९६ ॥
वित्तमेतावदेवासीदस्य दस्योः स्वसाऽपि हि ।
एवं न्यवेदयद्राज्ञो गोप्यं प्रियतमे न हि ॥ ९७ ॥
विडम्बनाभिर्बह्वीभिर्मण्डिकं चण्डशासनः ।
निजग्राह ततो राजा पापानां कुशलं कियत् ॥ ९८ ॥

चौर्यात् श्वशुर्यमपि विक्रमराजराजः,
आनीय मण्डिकमखण्डनयो जघान ।
स्तैन्यं न तेन विदधीत सुधीः कथञ्चि-
दत्रापि जन्मनि विरुद्धफलानुबन्धि ॥ २९९ ॥

॥ इति मूलदेवमण्डिकयोः कथानकम् ॥

आसीद्राजगृहे सम्यग्जितामरपुरे पुरे ।
पादाक्रान्तनृपश्रेणिः श्रेणिको नाम पार्थिवः ॥ १ ॥
राज्ञस्तस्य च तनयो नयविक्रमभाजनम् ।
नाम्नाऽभयकुमारोऽभूत् प्रद्युम्नः श्रीपतेरिव ॥ २ ॥
इतश्च तस्मिन्नगरे वैभारगिरिकन्दरे ।
चौरो लोहखुराख्योऽभूद्रौद्रो रस इवाङ्गवान् ॥ ३ ॥
स तु राजगृहे नित्यं पौराणामुत्सवादिषु ।
लब्ध्वा छिद्राणि विदधे पिशाचवदुपद्रवम् ॥ ४ ॥
आददानस्ततो द्रव्यं भुञ्जानश्च परस्त्रियः ।
भाण्डागारं निशान्तं वा निजं मेने स तत्पुरम् ॥ ५ ॥
चौर्यमेवाभवत्तस्य प्रीत्यै वृत्तिर्न चापरा ।
अपास्य क्रव्यं क्रव्यादा भक्ष्यैस्तृप्यन्ति नापरैः ॥ ६ ॥
तस्यानुरूपो रूपेण चेष्टया च सुतोऽभवत् ।
भार्यायां रोहिणीनाम्न्यां रौहिणेयोऽभिधानतः ॥ ७ ॥
स्वमृत्युसमये प्राप्ते पित्राऽऽहूयेत्यभाषि सः ।
यद्यवश्यं करोषि त्वमुपदेशं ददामि तत् ॥ ८ ॥
अवश्यमेव कर्त्तव्यमादिष्टं भवतां मया ।
कः पितुः पातयेदाज्ञां पृथिव्यामित्युवाच सः ॥ ९ ॥
प्रहृष्टो वचसा तेन चौरो लोहखुरस्ततः ।
पाणिना संस्पृशन् पुत्रमभाषिष्टेति निष्ठुरम् ॥ १० ॥
योऽसौ समवसरणे स्थितः सुरविनिर्मिते ।
विधत्ते देशनां वीरो मा श्रौषीस्तस्य भाषितम् ॥ ११ ॥

अन्यत्तु स्वेच्छया वत्स कुर्यास्त्वमनियन्त्रितः ।
उपदिश्येति पञ्चत्वं प्राप लोहखुरस्ततः ॥ १२ ॥
मृतकार्यं पितुः कृत्वा रौहिणेयस्ततोऽनिशम् ।
चकार चौरिकां लोहखुरोऽपर इवोद्धतः ॥ १३ ॥
पालयन् पितुरादेशं जीवितव्यमिवात्मनः ।
स्वदासेरमिवामुष्णात् स राजगृहपत्तनम् ॥ १४ ॥
तदा च नगरग्रामाकरेषु विहरन् क्रमात् ।
चतुर्दशमहासाधुसहस्रपरिवारितः ॥ १५ ॥
सुरैः संचार्य्यमाणेषु स्वर्णाम्भोजेषु चारुषु ।
न्यस्यन् पदानि तत्रागाद्वीरश्चरमतीर्थकृत् ॥ १६ ॥
[1]व्यन्तरैरसुरैर्ज्योतिषिकैर्वैमानिकैरपि ।
सुरैः समवसरणं चक्रे जिनपतेस्ततः ॥ १७ ॥
आयोजनविसर्पिण्या सर्वभाषानुयातया ।
भारत्या भगवान् वीरः प्रारेभे धर्मदेशनाम् ॥ १८ ॥
तदानीं रौहिणेयोऽपि गच्छन् राजगृहं प्रति ।
मार्गान्तराले समवसरणाभ्यर्णमाययौ ॥ १९ ॥
एवं स चिन्तयामास पथाऽनेन व्रजामि चेत् ।
शृणोमि वीरवचनं तदाज्ञा भज्यते पितुः ॥ २० ॥
न चान्यो विद्यते पन्था भवत्वेवं विमृश्य सः ।
कर्णौ पिधाय पाणिभ्यां द्रुतं राजगृहं ययौ ॥ २१ ॥

---

(१) ख ग च ङ वैमानिकैर्ज्योतिषिकैर्व्यन्तरैरसुरैरपि ।

एवमन्वहमप्यस्य यातायातकृतोऽन्यदा ।
उपसमवसरणं पादेऽभज्यत कण्टकः ॥ २२ ॥
औत्सुक्यगमनाद्गाढमग्नं पादे स कण्टकम् ।
अनुद्धृत्य समुद्धर्त्तुं न शशाक क्रमात् क्रमम् ॥ २३ ॥
नास्त्युपायोऽपरः कोऽपीत्याकृष्य श्रवणात्करम् ।
कर्षन् कण्टकमश्रौषीदिति विश्वगुरोर्गिरम् ॥ २४ ॥
महीतलास्पृशिपादा निर्निमेषविलोचनाः ।
अम्लानमाल्या निःस्वेदा नीरजोऽङ्गाः सुरा इति ॥ २५ ॥
बहुश्रुतमिदं धिग् धिगित्याशूद्धृतकण्टकः ।
पिधाय पाणिना कर्णं तथैवापससार सः ॥ २६ ॥
अथान्वहं मुष्यमाणे पत्तने तेन दस्युना ।
उपेत्य श्रेणिकं श्रेष्ठिश्रेष्ठा व्यज्ञपयन्निति ॥ २७ ॥
त्वयि शासति देवान्यन्न भयं द्रविणं तु नः ।
आकृष्य गृह्यते चौरैरदृष्टैर्खेटकैरिव ॥ २८ ॥
बन्धूनामिव तेषां तु गृहीतः पीडया ततः ।
सकोपाटोपमित्यूचे नृपतिर्दण्डपाशिकम् ॥ २९ ॥
किं चौरीभूय दायादीभूय वा मम वेतनम् ।
गृह्णासि चौरैर्गृह्यन्ते यदेते त्वदुपेक्षितैः ॥ ३० ॥
सोऽप्यूचे देव कोऽप्येष चौरः पौरान् विलुण्टति ।
रौहिणेयाह्वयो धर्त्तुं दृष्टोऽपि न हि शक्यते ॥ ३१ ॥
विद्युदुत्क्षिप्तकरणेनोत्प्लुत्यायं प्लवङ्गवत् ।
गेहाद्गेहं ततो वप्रमुल्लङ्घयति हेलया ॥ ३२ ॥

मार्गेण यामस्तन्मार्गं यावत्तावन्न नेक्ष्यते।
त्यक्तो ह्येकक्रमेणापि शतेन त्यज्यते क्रमैः॥ ३३॥
न तं हन्तुं नवा धर्तुमहं शक्नोमि तस्करम्।
गृह्णातु तदिमां देवो दाण्डपाशिकतां निजाम्॥ ३४॥
नृपेणोल्लासितैकभ्रूसंज्ञया भाषितस्ततः।
कुमारोऽभयकुमारस्तमूचे दाण्डपाशिकम्॥ ३५॥
चतुरङ्गचमूं सज्जीकृत्य मुञ्च बहिष्पुरात्।
यदान्तःप्रविशेच्चौरः पत्तनं वेष्टयेस्तदा॥ ३६॥
अन्तश्च त्रासितो विद्युदुत्क्षिप्तकरणेन सः।
पतिष्यति बहिः सैन्ये वागुरायां कुरङ्गवत्॥ ३७॥
प्रतिभूभिरिवानीतो निजपादैस्ततश्च सः।
ग्रहीतव्यो महान् दस्युरप्रमत्तैः पदातिभिः॥ ३८॥
तथेत्यादेशमादाय निर्ययौ दाण्डपाशिकः।
तथैव च चमूं सज्जां प्रच्छन्नं निर्ममे सुधीः॥ ३९॥
तद्दिने रौहिणेयोऽपि ग्रामान्तरसमागमात्।
अजानानः पुरीं रुद्धां वारीं गज इवाविशत्॥ ४०॥
तैरुपायैस्ततो धृत्वा बद्ध्वा च स मलिम्लुचः।
आनीय नृपतेर्दाण्डपाशिकेन समर्पितः॥ ४१॥
यथा न्याय्यं सतां त्राणमसतां निग्रहस्तथा।
निगृह्यतामसौ तस्मादित्यादिशन्महीपतिः॥ ४२॥
अलोप्त्रः प्राप्त इत्येष न हि निग्रहमर्हति।
विचार्य निग्रहीतव्य इत्युवाचाभयस्ततः॥ ४३॥

अथ पप्रच्छ तं राजा कस्त्वः कीदृशजीविकः ।
कुतो हेतोरिहायातो रौहिणेयः स चासि किम् ॥ ४४ ॥
स्वनामशङ्कितः सोऽपि प्रत्युवाचेति भूपतिम् ।
शालिग्रामे दुर्गचण्डाभिधानोऽहं कुटुम्बिकः ॥ ४५ ॥
प्रयोजनवशेनेहायातः संजातकौतुकात् ।
एकदेवकुले रात्रिं महतीमस्मि च स्थितः ॥ ४६ ॥
स्वधाम गच्छन्नारक्षैराक्षिप्तो राक्षसैरिव ।
अलङ्घ्यमहं वप्रं प्राणभीर्महती हि भीः ॥ ४७ ॥
मध्यारक्षविनिर्यातो बाह्यारक्षगणेष्वहम् ।
कैवर्तहस्तविस्रस्तो जाले मत्स्य इवापतम् ॥ ४८ ॥
ततो निरपराधोऽपि बद्धा चौर इवाधुना ।
अहमेभिरिहानीतो नीतिसार विचारय ॥ ४९ ॥
ततस्तं भूपतिर्गुप्तौ प्रेषयामास तत्क्षणात् ।
तत्प्रवृत्तिज्ञानहेतोस्तत्र ग्रामे च पूरुषम् ॥ ५० ॥
सोऽग्रेऽपि ग्राहितो ग्रामः सङ्केतं तेन दस्युना ।
चौराणामपि केषाञ्चिच्चित्रमायतिचिन्तनम् ॥ ५१ ॥
तत्स्वरूपं राजपुंसा ग्रामः पृष्टोऽब्रवीदिदम् ।
दुर्गचण्डोऽत्र वास्तव्यः परं ग्रामान्तरं गतः ॥ ५२ ॥
तत्रार्थे तेन विज्ञप्ते दध्यौ श्रेणिकसूरिदम् ।
अहो सुकृतदम्भस्य ब्रह्माऽप्यन्तं न गच्छति ॥ ५३ ॥
अभयोऽसज्जयदथ प्रासादं सप्तभूमिकम् ।
महार्घरत्नखचितं विमानमिव नाकिनाम् ॥ ५४ ॥

श्रियाऽप्सरायमाणाभीरमणीभिरलङ्कृतम् ।
दिवोऽमरावतीखण्डमिव भ्रष्टमतर्कि सः ॥ ५५ ॥
गन्धर्ववर्गप्रारब्धसङ्गीतकमहोत्सवः ।
सोऽधादकस्मादुद्भूतगन्धर्वनगरश्रियम् ॥ ५६ ॥
ततोऽभयो मद्यपानमूढं निर्माय तस्करम् ।
परिधाप्य देवदूष्ये [1]अभितल्पमशाययत् ॥ ५७ ॥
मदे परिणते यावदुदस्थात्तावदैक्षत ।
सोऽकस्माद्विस्मयकरीमपूर्वां दिव्यसंपदम् ॥ ५८ ॥
अत्रान्तरेऽभयादिष्टैर्नरनारीगणैस्ततः ।
उदचारि जय जय नन्देत्यादिकमङ्गलम् ॥ ५९ ॥
अस्मिन्महाविमाने त्वमुत्पन्नस्त्रिदशोऽधुना ।
अस्माकं स्वामिभूतोऽसि त्वदीयाः किङ्करा वयम् ॥ ६० ॥
अप्सरोभिः सहैताभी रमस्व स्वैरमिन्द्रवत् ।
इत्यादि चतुरं चाटुगर्भमूचे च तैरसौ ॥ ६१ ॥
जातः सुरः किमस्मीति दध्यौ यावत्स तस्करः ।
संगीतकार्यं तावत्तैः प्रदत्तः समहस्तकः ॥ ६२ ॥
उपेत्य पुंसा केनापि स्वर्णदण्डभृता ततः ।
सहसा भोः किमारब्धमेतदेवमभाष्यत ॥ ६३ ॥
ततः प्रतिबभाषे तैः प्रतीहार निजप्रभोः ।
प्रदर्शयितुमारब्धं स्वकं विज्ञानकौशलम् ॥ ६४ ॥
सोऽप्युवाच स्वनाथस्य दर्श्यतां निजकौशलम् ।

---

(१) ख ग घ अभितल्प- ।

देवलोकसमाचारं कार्यतां किं त्वसाविति ॥ ६५ ॥
तैरुक्तं कीदृगाचार इति श्रुत्वा स पूरुषः ।
साक्षेपमित्यभाषिष्ट किमेतदपि विस्मृतम् ॥ ६६ ॥
य इहोत्पद्यते देवः स स्वे सुकृतदुष्कृते ।
आख्याति प्राक्तने स्वर्गभोगाननुभवेत्ततः ॥ ६७ ॥
विस्मृतं स्वामिलाभेन सर्वमेतत्प्रसीदत ।
देवलोकस्थितिं देवः कार्यतामिति तेऽवदन् ॥ ६८ ॥
स रौहिणेयमित्यूचे निजे हन्त शुभाशुभे ।
प्राक्तने शंस नः स्वर्गभोगान् भुङ्क्ष्व ततः परम् ॥ ६९ ॥
ततः सोऽचिन्तयद्दस्युः किमेतत् सत्यमीदृशम् ।
मां ज्ञातुमभयेनैष प्रपञ्चो रचितोऽथवा ॥ ७० ॥
ज्ञेयं कथमेतदिति ध्यायता तेन संस्मृतम् ।
कण्टकोद्धरणकालाकर्णितं भगवद्वचः ॥ ७१ ॥
देवस्वरूपं श्रीवीराच्छ्रुतं चेत् संवदिष्यति ।
तत्सत्यं कथयिष्यामि करिष्याम्यन्यथोत्तरम् ॥ ७२ ॥
इति बुद्ध्या स तानीक्षाञ्चक्रे क्षितितलस्पृशः ।
प्रस्वेदमलिनान् म्लानमाल्यान्निमिषदीक्षणान् ॥ ७३ ॥
तत्सर्वं कपटं ज्ञात्वाऽचिन्तयत् दस्युरुत्तरम् ।
तेनोचे कथ्यतां देवलोकः सर्वोऽयमुत्सुकः ॥ ७४ ॥
रौहिणेयस्ततोऽवादीन्मया पूर्वत्र जन्मनि ।
अदीयत सुपात्रेभ्यो दानं चैत्यानि चक्रिरे ॥ ७५ ॥
प्रत्यष्ठाप्यन्त बिम्बानि पूजितान्यष्टधाऽर्चया ।

विहितास्तीर्थयात्राश्च गुरवः पर्युपासिताः ॥ ७६ ॥
इत्यादि सदनुष्ठानं मया कृतमिति ब्रुवन् ।
ऊचे दण्डभृता शंस दुश्चरित्रमपि स्वकम् ॥ ७७ ॥
रौहिणेयोऽप्युवाचेदं साधुसंसर्गशालिना ।
कदाचिदप्याचरितं किञ्चिन्नाशोभनं मया ॥ ७८ ॥
व्याजहार प्रतीहारो जन्म नैकस्वभावतः ।
याति तत्कथ्यतां चौर्य्यपारदारिकतादिकम् ॥ ७९ ॥
रौहिणेयोऽभ्यधत्तैवं किमेवंविधचेष्टितः ।
स्वर्लोकं प्राप्नुयादन्धः किमारोहति पर्वतम् ॥ ८० ॥
गत्वा ततस्तैस्तत्सर्वमभयाय निवेदितम् ।
अभयेन च विज्ञप्तं श्रेणिकस्य महीपतेः ॥ ८१ ॥
एवंविधैरुपायैर्यश्चौरो ज्ञातुं न शक्यते ।
स चौरोऽपि विमोक्तव्यः शक्या नीतिर्न लङ्घितुम् ॥ ८२ ॥
अभयः पार्थिवादेशाद्रौहिणेयमथामुचत् ।
वञ्चयन्ते वञ्चनादक्षैर्दक्षा अपि कदाचन ॥ ८३ ॥
ततः सोऽचिन्तयच्चौरो धिगादेशं पितुर्मम ।
वञ्चितोऽस्मि चिरं येन भगवद्वचनामृतात् ॥ ८४ ॥
नागमिष्यत् प्रभुवचो यदि मे कर्णकोटरम् ।
तदा विविधमारैर्यागमिष्यं यमगोचरम् ॥ ८५ ॥
अनिच्छयाऽपि हि तदा गृहीतं भगवद्वचः ।
मम जीवातवे जज्ञे भैषज्यमिव रोगिणः ॥ ८६ ॥
त्यक्त्वाऽर्हद्वचनं हा धिक् चौरवाचि रतिर्मया ।

आम्रांस्त्वपास्य निम्बेषु काकेनेव चिरं कृता ॥ ८७ ॥
उपदेशैकदेशोऽपि यदीयः फलतीदृशम् ।
तस्योपदेशः सामस्त्यात् सेवितः किं करिष्यति ॥ ८८ ॥
एवं विमृश्य मनसा ययौ भगवतोऽन्तिके ।
पादाम्बुजे च नत्वैवं रौहिणेयो व्यजिज्ञपत् ॥ ८९ ॥
भवाब्धौ प्राणिनां घोरविपन्नक्रकुलाकुले ।
महापोतायते ते गीरायोजनविसर्पिणी ॥ ९० ॥
निषिद्धस्त्वद्वचः श्रोतुमनाप्तेनाप्तमानिना ।
इयत्कालमहं पित्रा वञ्चितस्तज्जगद्गुरो ॥ ९१ ॥
त्रैलोक्यनाथ ते धन्याः श्रद्दधानाः पिबन्ति ये ।
भवद्वचनपीयूषं कर्णाञ्जलिपुटैः सदा ॥ ९२ ॥
अहं तु पापोऽशुश्रूषुर्भगवन् भवतो वचः ।
पिधाय कर्णौ हा कष्टमिदं स्थानमलङ्घयम् ॥ ९३ ॥
एकदाऽनिच्छताऽप्येकं श्रुतं युष्मद्वचो मया ।
तेन मन्त्राक्षरेणेव रक्षितो राजराक्षसात् ॥ ९४ ॥
यथाऽहं मरणात्त्रातस्तथा त्रायस्व नाथ माम् ।
संसारसागरावर्त्ते निमज्जन्तं जगत्पते ॥ ९५ ॥
ततस्तत्कृपया स्वामी निर्वाणपददायिनीम् ।
विशुद्धां विदधे साधु साधुधर्मस्य देशनाम् ॥ ९६ ॥
ततः प्रबुद्धः प्रणमन् रौहिणेयोऽब्रवीदिदम् ।
यतिधर्मस्य योग्योऽस्मि नवे[1]त्यादिश मां प्रभो ॥ ९७ ॥

---

(१) क ख ग -त्यादिश्यतां ।

योग्योऽसीति स्वामिनोक्ते, ग्रहीष्यामि विभो व्रतम् ।
परं किञ्चिद्वदिष्यामि, श्रेणिकेनेत्युवाच सः ॥ ९८ ॥
निर्विकल्पं निर्विशङ्कं स्ववक्तव्यमुदीरय ।
इत्युक्तः श्रेणिकनृपेणोचे लोहखुरात्मजः ॥ ९९ ॥
इह देव भवद्भिर्यः श्रुतोऽहं लोकवार्त्तया ।
स एष रौहिणेयोऽस्मि भवत्पत्तनमोषकः ॥ १०० ॥
भगवद्वचसैकेन दुर्लङ्घ्या लङ्घिता मया ।
प्रज्ञाऽभयकुमारस्य तरण्डेनेव निम्नगा ॥ १ ॥
अशेषमेतन्मुषितं पत्तनं भवतो मया ।
नान्वेषणीयः कोऽप्यन्यस्तस्करो राजभास्कर ॥ २ ॥
कमपि प्रेषय यथा तल्लोप्त्रं दर्शयाम्यहम् ।
करिष्ये सफलं जन्म ततः प्रव्रज्यया निजम् ॥ ३ ॥
अभयोऽथ समुत्थाय श्रेणिकादेशतः स्वयम् ।
कौतुकात्पौरलोकश्च सहागात्तेन दस्युना ॥ ४ ॥
ततो गिरिणदीकुञ्जश्मशानादिषु तद्धनम् ।
स्थगितं दर्शयामास सोऽथ श्रेणिकसूनवे ॥ ५ ॥
अभयोऽपि हि यद्यस्य तत्तस्य धनमार्पयत् ।
नीतिज्ञानामलोभानां मन्त्रिणां नापरा स्थितिः ॥ ६ ॥
परमार्थं कथयित्वा प्रबोध्य निजमानुषान् ।
श्रद्धालुर्भगवत्पार्श्वे रौहिणेयः समाययौ ॥ ७ ॥
ततः श्रेणिकराजेन कृतनिष्क्रमणोत्सवः ।
[1]स जग्राह परिव्रज्यां पार्श्वे श्रीवीरपादयोः ॥ ८ ॥

(१) च ड जग्राह स- ।

ततश्चतुर्थादारभ्य षण्मासान् यावदुज्ज्वलम् ।
विनिर्ममे तपःकर्म कर्मनिर्मूलनाय सः ॥ ९ ॥
तपोभिः कृशितः कृत्वा भावसंलेखनां च सः ।
श्रीवीरमापृच्छ्य गिरौ पादपोपगमं व्यधात् ॥ १० ॥
शुभध्यानः स्मरन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
त्यक्त्वा देहं जगाम द्यां रौहिणेयो महामुनिः ॥ ११ ॥

रौहिणेय इव चौर्यनिवृत्तः
स्वर्गलोकमचिरादुपयाति ।
तत्सुधीर्न विदधीत कथञ्चि-
च्चौरिकामुभयलोकविरुद्धाम् ॥ ११२ ॥

॥ इति रौहिणेयकथानकम् ॥ ७२ ॥

स्तेयस्यातिपरिहरणीयतामाह—

दूरे परस्य सर्वस्वमपहर्तुमुपक्रमः ।
उपाददीत नादत्तं तृणमात्रमपि क्वचित् ॥ ७३ ॥

दूरे आस्तां तावत्परस्य सर्वस्वं निःशेषधनम्, अपहर्तुमुपक्रमः प्रारम्भः, अदत्तं स्वामिना, तृणमात्रमपि नोपाददीत न गृह्णीयात् न तदर्थं यत्नं कुर्यादिति यावत् ॥ ७३ ॥

स्तेयनिवृत्तानां फलं श्लोकद्वयेनाह—

परार्थग्रहणे येषां नियमः शुद्धचेतसाम् ।
अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां स्वयमेव स्वयम्वराः ॥७४॥

परार्थग्रहणे परधनहरणे येषां नियमो निवृत्तिः शुद्धचेतसां

निर्मलचित्तानां न तु बकवृत्तीनां कश्मलमनसां तेषामभ्यायान्ति अभिमुखमायान्ति श्रियः सम्पदः, स्वयमेव न तु परप्रेरणया व्यवसायेन वा। स्वयंवरा इत्युपमानगर्भम्। स्वयम्वरा इव कन्याः ॥ ७४ ॥

तथा—

अनर्था दूरतो यान्ति साधुवादः प्रवर्त्तते ।
स्वर्गसौख्यानि ढौकन्ते स्फुटमस्तेयचारिणाम् ॥७५॥

अनर्था विपदः, दूरतो यान्त्यासन्ना अपि न भवन्ति ; साधुरयमिति प्रवादः साधुवादः श्लाघा, प्रवर्त्तते प्रसरति, एतावदैहिक[1] फलम् ; स्वर्गसौख्यानीति तु पारलौकिकम्, अस्तेयव्रतेनावश्यं चरन्तीत्यस्तेयचारिणस्तेषाम् ।

अत्रान्तरे श्लोकाः—

वरं वह्निशिखा पीता सर्पास्यं चुम्बितं वरम् ।
वरं हालाहलं लीढं परस्वहरणं न तु ॥ १ ॥
प्रायः परस्वलुब्धस्य निःशूका बुद्धिरेधते ।
हन्तुं भ्रातॄन् पितॄन् दारान् सुहृदस्तनयान् गुरून् ॥ २ ॥
परस्वं तस्करो गृह्णन् वधबन्धादि नेक्षते ।
पयःपायीव लगुडं बिडाल उपरि स्थितम् ॥ ३ ॥
व्याधधीवरमार्जारादिभ्यश्चौरोऽतिरिच्यते ।
निगृह्यते नृपतिभिर्यदसौ नेतरे पुनः ॥ ४ ॥

---

(१) ग ङ. एतावदैहिकं ।

स्वर्णादिकेऽप्यन्यधने पुरःस्थे
सदा मनीषा दृषदीव येषाम् ।
सन्तोषपीयूषरसेन तृप्ता-
स्ते द्यां लभन्ते गृहमेधिनोऽपि ॥ ५ ॥ ७५ ॥

इदानीमामुष्मिकमैहिकं चाब्रह्मफलमुपदर्श्य गृहस्थोचितं ब्रह्मचर्यव्रतमाह—

षण्ढत्वमिन्द्रियच्छेदं वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधीः ।
भवेत् स्वदारसन्तुष्टोऽन्यदारान् वा विवर्जयेत् ॥ ७६ ॥

षण्ढत्वमामुष्मिकं परदाररतानां फलं, इन्द्रियच्छेदश्च राजादिकृत [1]ऐहिकं, अब्रह्मणः प्रतिषिद्धस्य मैथुनस्य, वीक्ष्य शास्त्रात्प्रत्यक्षेण वा ज्ञात्वा, स्वदारेषु धर्मपत्न्यां सन्तुष्टो भवेदित्येकं गृहस्थब्रह्मचर्यम्, अन्यदारान् वा परसम्बन्धिनीः स्त्रियो विवर्जयेत् । स्वस्त्रीसाधारणस्त्रीसेवीत्यर्थः इति द्वितीयम् ॥ ७६ ॥

यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपन्नं व्रतमनुपालयतो न तादृशः पापसम्बन्धोऽस्ति तथापि यतिधर्मानुरक्तो यतिधर्मप्राप्तेः पूर्वं गार्हस्थ्येऽपि कामभोगविरक्तः सन् श्रावकधर्मं परिपालयति इति तं वैराग्यकाष्ठामुपनेतुं सामान्येनाब्रह्मदोषानाह—

रम्यमापातमात्रे यत् परिणामेऽतिदारुणम् ।
किंपाकफलसंकाशं तत्कः सेवेत मैथुनम् ॥ ७७ ॥

आपातमात्रे प्रथमारम्भमात्रे, रम्यं मनोहरं, परिणामे

---

(१) क -कृतमैहिकं ।

प्रारम्भादुत्तरोत्तरावस्थायां, दारुणं रौद्रं, किंपाकफलसंकाशं किंपाको वृक्षविशेषस्तत्फलसदृशं, किंपाकफलं ह्यापाते रम्यं परिणामे दारुणं मारणात्मकत्वात् ।

यदाह —

'वसुड्ढा हलहलया[2] दीसन्ता दिन्ति हिययपरिओसं ।
किंपागफला पुत्तय आसायन्तो वियाणिहिसि ॥ १ ॥

एवंविधं यन्मैथुनं मिथुनकर्म तत्कः सेवेतेति सम्बन्धः ।

यदाह—

यद्यपि निषेव्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः ।
किंपाकफलादनवत् भवन्ति पश्चाददतिदुरन्ताः ॥ २ ॥ ७७ ॥

मैथुनस्य परिणामदारुणत्वमाह—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः ।
राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥ ७८ ॥

कम्पो वेपथुः, स्वेदो घर्मः, श्रमः क्लमः, मूर्च्छा मोहः, भ्रमिर्भ्रमः, ग्लानिरङ्गसादः, बलक्षयः शक्तिनाशः, राजयक्ष्मा क्षयरोगः, स आदिर्येषां कासश्वासादीनां रोगाणां ते तथा मैथुनोत्थिता मैथुनप्रभवाः ॥ ७८ ॥

---

(१) वर्णाढ्याः कौतुका दृश्यमाना ददति हृदयपरितोषम् ।
किंपाकफलान् पुत्रक आस्वादमानो विज्ञास्यसि ॥ १ ॥

(२) "तुमुलम्मि कोउए हलहलं" इति श्रीहेमचन्द्राचार्याः देशीनाममालायां अष्टमवर्गे अनेकार्थप्रकरणे ७४ श्लोके व्याचख्युः ।

अहिंसापरिवारत्वाच्छेषव्रतानां मैथुने अहिंसाया एवाभावमाह—

योनियन्त्रसमुत्पन्नाः सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।
पीड्यमाना विपद्यन्ते यत्र तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७९ ॥

योनिः प्रसवमार्गः, सैव यन्त्राकारत्वाद्यन्त्रं, तत्र समुत्पन्नाः संमूर्च्छनेनोत्पन्नाः, ते च न चक्षुर्ग्राह्या इत्याह—सुसूक्ष्माः, जन्तुराशयो जन्तुसमूहाः, पीड्यमाना मृद्यमानाः पुंध्वजेनेति शेषः, रूतनालिकायां तप्तायःकणकप्रवेशे रूतानीव, विपद्यन्ते विनश्यन्ति, यत्र मैथुने तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७९ ॥

योनौ जन्तुसद्भावं संवादेन द्रढयति—

जन्तुसद्भावं वात्स्यायनोऽप्याह ।

वात्स्यायनः कामशास्त्रकारः । अनेन च वात्स्यायनसंवादाधीनमस्य प्रामाण्यमिति नोच्यते, न हि जैनं शासनमन्यसंवादाधीनप्रामाण्यं किन्तु येऽपि कामप्रधानास्तैरपि जन्तुसद्भावो नापह्नुत इत्युच्यते ।

वात्स्यायनश्लोको यथा—

रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा मृदुमध्याधिशक्तयः ।
जन्मवर्त्मसु कण्डूतिं जनयन्ति तथाविधाम् ॥८०॥

रक्तजा रक्तोद्भवाः, कृमयो जन्तुविशेषाः, सूक्ष्मा अप्रत्यक्षाः,

मृदुमध्याधिशक्तयः मृदुशक्तयो मध्यशक्तयोऽधि[1]शक्तयश्च, तथाविधां मृदुमध्याधिमात्रशक्त्यनुरूपां ; मृदुशक्तयो मृद्वीं, मध्यशक्तयो मध्यां, [2]अधिकशक्तयोऽधिकां कण्डूतिं कण्डूं जन्मवर्त्मसु योनिषु जनयन्ति ॥ ८० ॥

कामज्वरचिकित्सार्थमौषधमिव मैथुनसेवनमिति यो मन्येत तं प्रत्याह—

स्त्रीसम्भोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति ।
स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥८१॥

प्रतिचिकीर्षति प्रतिकर्तुमिच्छति, विध्यापयितुं शमयितुम् ; अयमर्थो नायं कामज्वरस्य प्रतीकारोऽनुगुणः, अपि तु वृद्धिहेतुः नहि हुताशे घृताहुतिप्रक्षेपस्तच्छान्त्यै भवति किन्तु तद्वृद्धैय ।

बाह्या अप्याहुः—

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ १ ॥

[3]किन्तु कामज्वरप्रतीकारा ईषत्करा वैराग्यभावनाप्रतिपक्षसेवाधर्मशास्त्रश्रवणादयः ; तदेतेषु कामज्वरप्रशान्त्युपायेषु सत्सु किं भवभ्रमणहेतुना मैथुनसेवनेन ॥ ८१ ॥

---

(१) क ख ग ङ -ऽधिक- ।
(२) च अधिशक्त- ।
(३) ग ङ किंच ।

[1]एतदेवाह—

वरं ज्वलदयस्तम्भपरिरम्भो विधीयते ।
न पुनर्नरकद्वाररामाजघनसेवनम् ॥ ८२ ॥

अयमर्थः । भवतु कामज्वरोपशमहेतुर्मैथुनं परं नरकहेतुत्वान्न प्रशस्यम् ॥ ८२ ॥

अपि च स्त्रीसम्बन्धनिबन्धनं निधुवनं, स्त्रियश्च स्मृता अपि सकलगुणगरिमविघातहेतव इत्याह,—

सतामपि हि वामभ्रूर्ददाना हृदये पदम् ।
अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥८३॥

सतामपि हि महात्मनामपि, वामभ्रूर्विरचितलोचनविकारा, हृदये पदं ददाना स्मृतिमात्रेणापि सन्निधापिता, अभिरामं रमणीयं, गुणग्रामं गुणसमूहं, निर्वासयति उद्वासयति । श्लेषच्छाया चेयम् । यथा कुनियोगी कश्चिद्देशमध्ये पदं [2]ददान एव रक्षितव्यान् ग्रामान् लोभमोहादिनोद्वासयति, एवं हृदये लब्धपदा कामिन्यपि पालनीयं गुणग्राममुच्छेदयति । अथवा सतामपि गुणग्रामं सतामेव हृदये पादं दत्त्वा वामभ्रूर्निर्वासयति ॥ ८३ ॥

हृदयसन्निधापनमपि स्त्रीणां बहुदोषत्वाद्गुणहानिहेतुः किं पुना रमणमित्येतदेवाह—

---

(१) ङ एतदेवमाह ।
(२) च ददानः प्रवररक्षितव्यान् ।

वञ्चकत्वं नृशंसत्वं चञ्चलत्वं कुशीलता ।
इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥८४॥

वञ्चकत्वं मायाशीलता, नृशंसत्वं क्रूरकर्मकारिता, चञ्चलत्वं कुत्राप्यवस्थितचित्तत्वाभावः, कुशीलता दुःस्वभावता, उपस्थसंयमाभावो वा, इत्येते नैसर्गिकाः स्वाभाविका दोषा नत्वौपाधिकाः, तासु को रमेत ॥ ८४ ॥

न चेयन्त एव दोषा किन्त्वपरिसंख्याता इत्याह—

प्राप्तुं पारमपारस्य पारावारस्य पार्यते ।
स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥८५॥

पारावारस्य समुद्रस्य, अपारस्यादृष्टपारस्य, पारं परतीरं, प्राप्तुं पार्यते शक्यते, न पुनः स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां स्वभावकुटिलचरित्राणां, दुश्चरित्रस्य दुष्टचेष्टितस्य, पारं पर्यन्तः ; प्राप्तुं पार्यत इति ॥ ८५ ॥

दुश्चरित्रमेवाह—

नितम्बिन्यः पतिं पुत्रं पितरं भ्रातरं क्षणात् ।
आरोपयन्त्यकार्येऽपि दुर्वृत्ताः प्राणसंशये ॥ ८६ ॥

नितम्बिन्य इति यौवनोन्मादप्रदर्शनार्थम् । अतएव स्त्रीति नोक्तम् । दुर्वृत्ता दुष्टशीलाः, अकार्येऽपि प्रयोजनमन्तरेणापि, अथवाऽकार्येऽल्पे प्रयोजने नञोऽल्पार्थत्वात्, प्राणसंशये प्राणसन्देहे ; उपलक्षणं चैतत् । प्राणनाशेऽपि आरोपयन्ति आरोहयन्ति । कमित्याह । पतिं भर्त्तारम् । सूर्यकान्तेव प्रदेशिराजम् ।

यदाह—

[1]भज्जा वि इन्दियविगारदोसनडिया करेइ पइपावम् ।
जह सो पएसिराया सूरियकंताइ तह वहिओ ॥ १ ॥

पुत्रं तनयम् । चुलनीव ब्रह्मदत्तम् ।

यदाह—

[2]माया नियगमइविगप्पियम्मि अत्थे अपूरमाणम्मि ।
पुत्तस्स कुणइ वसणं चुलणी जह बंभदत्तस्स ॥ २ ॥

पितरं जनकं, भ्रातरं सोदरम् । जीवयशा इव जरासन्धं, कालादींश्च भ्रातॄन् ॥ ८६ ॥

अतएव—

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका ।
शुचां कन्दः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरङ्गना ॥८७॥

भवस्य संसारस्याङ्कुरस्येव बीजं तत्कारणत्वात्संसारस्य, नरकद्वारं नरकप्रवेशः, तत्र यो मार्गः पन्थास्तत्र दीपिकेव दीपिका तत्प्रकाशकत्वात्, शुचां शोकानां वल्लीनामिव कन्दस्तत्प्ररोहहेतुत्वात्, कलेः कलहस्य तरोरिव मूलं पादो वृद्धिहेतुत्वात्, दुःखानां शारीरमानसानां लवणादीनामिव खानिराकरस्तत्समुत्थत्वात् दुःखानां,

---

(१) भार्याऽपि इन्द्रियविकारदोषनटिता करोति पतिपापम् ।
यथा प्रदेशिराजः सूर्यकान्तया तथा वधितः ॥ १ ॥

(२) माता निजकमतिविकल्पिते अर्थे अपूर्यमाणे ।
पुत्रस्य करोति व्यसनं चुलनी यथा ब्रह्मदत्तस्य ॥ २ ॥

काऽसावङ्गना । एवं तावद्यतिधर्मानुरक्तं गृहस्थं प्रति सामान्येन मैथुनदोषाः स्त्रीदोषाश्चोक्ताः ॥ ८७ ॥

सम्प्रति स्वदारसन्तुष्टान् गृहस्थानधिकृत्य साधारणस्त्रीदोषाः श्लोकपञ्चकेनोच्यन्ते—

मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्क्रियायामन्यदेव हि ।
यासां साधारणस्त्रीणां ताः कथं सुखहेतवः ॥८८॥

मनसि चित्तेऽन्यत् वचःक्रिययोर्विलक्षणं, वचसि वचनेऽन्यत् मनःक्रिययोर्विलक्षणं, क्रियायां चेष्टितेऽन्यत् वाङ्मनसोर्विसंवादि, यासां साधारणस्त्रीणां वेश्यानां, ता विसंवादिप्रेमाणः कथं सुखस्य विश्वासैकनिबन्धनस्य हेतवः ।

यदाह—

अन्यस्मै दत्तसङ्केता याचतेऽन्यं स्तुते परम् ।
अन्यश्चित्ते परः पार्श्वे गणिकानामहो नरः ॥ १ ॥ ८८ ॥

तथा—

मांसमिश्रं सुरामिश्रमनेकविटचुम्बितम् ।
को वेश्यावदनं चुम्बेदुच्छिष्टमिव भोजनम् ॥८९॥

मांसेन जलस्थल[1]खचारिजीवजाङ्गलेन, मिश्रमामगन्धि, मांसादित्वाद्वेश्यानां, सुरया काष्ठपिष्टादिमय्या मदिरया, मिश्रं व्याप्तं, सुरापाणप्रसक्तत्वात् । अनेकविटैर्बहुभिर्विटैरित्यर्थः, चुम्बितमास्वादितम्, प्रायो विटासक्तत्वात्; एवंविधं वेश्यानां वदनं

---

(१) ख च खचरादि- ।

कश्चुम्बेत्र कश्चि[१]च्चेतनश्चुम्बेदित्यर्थः। उच्छिष्टमिव भोजनमित्युपमानमनेकविटचुम्बितवेश्यावदनस्योपमेयस्य। अथवा मांसमिश्रत्वं सुरामिश्रत्वं चोच्छिष्टभोजनेऽपि योज्यम् ॥ ८९ ॥

तथा—

अपि प्रदत्तसर्वस्वात् कामुकात् क्षीणसम्पदः।
वासोऽप्याच्छेत्तुमिच्छन्ति गच्छतः पण्ययोषितः ॥९०॥

प्रदत्तसर्वस्वादपि महाधनावस्थायां, पुण्यक्षयात्क्षीणसम्पदः, कामुकात्तत एव गच्छतः स्वगृहं प्रति, वासोऽपि परिधानवस्त्रमपि, आच्छेत्तुं बलाद् ग्रहीतुमिच्छन्ति ; पण्यं मूल्यं, तत्प्रधाना योषितो वेश्याः ; अनेन कृतघ्नत्वं तासामाह।

यदाह—

उपचरिताऽप्यतिस्राक्षं प्रकटवधूः क्षीणसम्पदः पुंसः।
पातयति दृशं व्रजतः स्पृहया परिधानमात्रेऽपि ॥ १ ॥९०॥

तथा—

न देवान्न गुरून्नापि सुहृदो न च बान्धवान्।
असत्सङ्गरतिर्नित्यं वेश्यावश्यो हि मन्यते ॥९१॥

वेश्यावश्यः पुमान्न देवादीन्मन्यते, कुतः असत्सङ्गरतिर्नित्यं असद्भिर्विटादिभिः सङ्गो असत्सङ्गस्तत्र रतिर्यस्य। वेश्यावश्यस्य हि सुलभा एवासत्सङ्गाः ॥ ९१ ॥

---

(१) च. सचेतनः। क. सच्चेतनः।

तथा—

कुष्ठिनोऽपि स्मरसमान् पश्यन्तीं धनकाङ्क्षया ।
तन्वन्तीं कृत्रिमस्नेहं नि:स्नेहां गणिकां त्यजेत् ॥९२॥

कुष्ठिन: कुष्ठिरोगिणोऽप्यत्यन्तमनुपादेयान्, स्मरसमान् कन्दर्पतुल्यान्, धनकाङ्क्षया हेतुभूतया पश्यन्तीं, महत्या प्रतिपत्त्या प्रतिपादयन्तीं, न च स्नेहमन्तरेण कुष्ठिनोऽपि सकाशाद्धनावाप्तिरिति । तन्वन्तीं विस्तारयन्तीं, कृत्रिममुपचरितं, स्नेहं प्रेम ; परमार्थतस्तु नि:स्नेहां गणिकां वेश्यां, त्यजेत् । एवं तावत्स्वदारसन्तुष्टस्य पण्याङ्गनागमने दोषा: प्रतिपादिता: ॥ ९२ ॥

इदानीं परदारगमनदोषानाह—

नासक्त्या सेवनीया हि स्वदारा अप्युपासकै: ॥
आकर: सर्वपापानां किं पुन: परयोषित: ॥९३॥

सर्वविरतिलालस: खलु देशविरतिपरिणाम इति गार्हस्थ्येऽपि वैराग्यातिशयादुपासकैरप्रतिषिद्धा: स्वदारा अप्यासक्त्या गर्द्धेन न सेवनीया: किं पुन: परयोषितस्ता अत्यन्तमसेवनीया इत्यर्थ: ; यत आकर: खानि: सर्वपापानां मायामृषावादादीनाम्, हि शब्दो यस्मादर्थे, यस्मात् स्वदारानपि नासक्त्या सेवन्ते उपासका: तत: कथं परदारेषु प्रसजेयुरित्यर्थ: ॥ ९३ ॥

परस्त्रीणां पापकारित्वमेव दर्शयति—

स्वपतिं या परित्यज्य निस्त्रपोपपतिं भजेत् ।
तस्यां क्षणिकचित्तायां विश्रम्भः कोऽन्ययोषिति ॥९४॥

तस्यां क्षणिकचित्तायां चलितचित्तायामन्ययोषिति, को विश्रम्भः को विश्वासः, न कश्चिदित्यर्थः । विश्रम्भाधीनं च सुखं तदपि नास्तीत्यर्थः । या किं, या स्वपतिं देवतारूपं 'भर्तृदेवता हि स्त्रियः' इति श्रुतेः ; परित्यज्य पाणिगृहीत्यपि त्यक्त्वा, निस्त्रपा लज्जारहिता ; त्रपा हि भूषणं स्त्रीणाम् ; उपपतिं पत्यन्तरं, भजेत् ॥ ९४ ॥

इदानीं परस्त्रीप्रसक्तोऽनुशिष्यते—

भीरोराकुलचित्तस्य दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् ।
रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव ॥ ९५ ॥

परस्त्रियां रतिः प्रीतिः, कर्तुं न युज्यते, भीरोः पतिराजादिभीतस्य, अतएवाकुलचित्तस्य अनेन दृष्टोऽनेन ज्ञातोऽहमिति उपसर्पतीति व्याकुलचित्तस्य, दुःस्थितस्य खण्डदेवकुलादौ शय्यासनादिरहितस्य, कस्येव, पशोरिव वध्यस्य, उपशूनं शूनासमीपे ॥ ९५ ॥

तस्मात्—

प्राणसन्देहजननं परमं वैरकारणम् ।
लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥ ९६ ॥

परस्त्रियां गमनं सम्भोगस्तत्त्यजेत्, प्राणानां जीवितव्यस्य,

सन्देहो नाशशङ्का, तं जनयतीति प्राणसन्देहजननं ; [1]परस्त्रीषु प्रसक्तस्य हि प्रायेण परैः प्राणा प्रणाश्यन्ते कदाचिन्नेति प्राण-सन्देहः, परमं प्रकृष्टं, वैरस्य विरोधस्य, कारणम् ।

यदाह—

बहुमूलस्य मूलं हि महद्वैरतरोः स्त्रिय इति ।

लोकद्वयमिहलोकपरलोकलक्षणं, तस्य विरुद्धं प्राणसन्देह-जननत्वाद्वैरकारणत्वाल्लोकद्वयविरुद्धत्वादिति परस्त्रीगमनत्यागे हेतुत्रयं विशेषणद्वारेण ॥ ९६ ॥

लोकद्वयविरुद्धं चेति विशेषणमस्फुटं स्फुटयति—

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् ।
मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥ ९७ ॥

सर्वधनापहारं, रज्ज्वादिना बन्धं, शरीरावयवः पुंध्वजादि-स्तस्य च्छिदां छेदं लभत इतीहलोकविरोधः । मृतश्च नरकं घोरं लभते इति परलोकविरोधः । परदारान् गच्छतीति पारदारिकः ॥ ९७ ॥

उपपत्तिपूर्वं परस्त्रीगमनप्रतिषेधमाह—

स्वदाररक्षणे यत्नं विदधानो निरन्तरम् ।
जानन्नपि जनो दुःखं परदारान् कथं व्रजेत् ॥ ९८ ॥

जानन्नपि अनुभवन्नपि, दुःखं मनःपीडां, परदारप्रसङ्गे तस्य ; परदाराः परेषां दाराः परदाराः अतः स्वदारप्रसक्तेषु परेषु

---

(१) क ग परस्त्रीप्रसक्तस्य ।

दुःखमनुभवत्येव। अत्र हेतुमाह। स्वदाररक्षणे स्वकलत्ररक्षणे, यत्नमादरं, भित्तिवरण्डकप्राकारप्राहरिकादिभिर्विदधानः कुर्वन्, निरन्तरं दिवानिशं, स्वदाररक्षणपरिक्लेशशाली जनो जानात्येव स्वस्मिन् दुःखं इत्यात्मानुभवेन परेष्वपि दुःखं पश्यन् कथं परदारान् व्रजेत् ॥ ९८ ॥

आस्तां परस्त्रीषु रमणं रमणेच्छाऽपि महतेऽनर्थायेति आह—

विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि परस्त्रीषु रिरंसया।
कृत्वा कुलक्षयं प्राप नरकं दशकन्धरः ॥ ९९ ॥

परस्त्रीविषये रमणाभावेऽपि रिरंसामात्रेण हेतुना, दशकन्धरो रावणो, नरकं प्राप इति पारलौकिकं फलम्। ऐहिकमाह। कृत्वा कुलक्षयं, यद्यपि कुलक्षयस्तस्य रामादिभिः कृतो न तेन, तथापि तदीयपरदाररिरंसापूर्वकत्वादिभिस्तत्त्वतस्तत्कृत उच्यते। ननु पारलौकिकं फलं नरकगमनरूपमास्तां, ऐहलौकिकं तु बलवतां कुतस्त्यं भवेदित्याह। विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि ; न हि दशकन्धरादन्यो बलवान्, यो विक्रमेण विश्वमप्याक्रान्तवान् सोऽपि यद्यनर्थमश्नुते तदपरस्य का मात्रेति ॥ ९९ ॥

अयं चार्थः सम्प्रदायगम्यः, सचायम्।—

अस्ति त्रिकूटशिरसि शिरोमणिरिव क्षितेः।
रक्षोद्वीपे हिरण्याङ्का लङ्केति प्रथिता पुरी ॥ १ ॥
विद्याधरनृपस्तस्यां पुलस्त्यकुलकौस्तुभः।
अजायत महावीर्यो रावणो विश्वरावणः ॥ २ ॥

अभूतां भ्रातरौ तस्य निःसीमस्थाम[1]शोभिनौ ।
अपराविव दोःस्तम्भौ कुम्भकर्णविभीषणौ ॥ ३ ॥
देवतामिव कुलस्य स्वपूर्वपुरुषार्जिताम् ।
गृहे नवमहारत्नस्रजं सोऽपश्यदन्यदा ॥ ४ ॥
श्रूयन्ते द्वादशादित्या नवादित्या इमे पुनः ।
दृश्यन्ते कथमित्येतद्वृद्धान् पप्रच्छ तत्र सः ॥ ५ ॥
अथाचचक्षिरे तस्मै त्वत्पूर्वपुरुषैः पुरा ।
वरलब्धा महासाराऽनर्घ्येयं रत्नमालिका ॥ ६ ॥
इमां क्षिपेत यः कण्ठे स्यात्सोऽर्द्धभरतेश्वरः ।
इत्याम्नायात्तवाम्नाये पूज्यते पूर्वजैरसौ ॥ ७ ॥
ततस्तां सोऽक्षिपत्कण्ठे तद्रत्नेषु नवस्वपि ।
सङ्क्रान्तास्यतया चासौ दशास्य इति पप्रथे ॥ ८ ॥
ततो जनैर्जयजयेत्यारावैरभिनन्दितः ।
सोऽभान्मूर्त्त इवोत्साहो जगद्विजयहेतवे ॥ ९ ॥
तस्यानवद्या विद्यास्ताः प्रज्ञप्तीप्रमुखाः सदा ।
असाध्यसाधनप्रौढाः पार्श्वे सेना इवावसन् ॥ १० ॥
ततो भरतवर्षार्द्धं स एकग्रामलीलया ।
दुःसाधं साधयामास दोःकण्डूर्नत्वपूर्यत ॥ ११ ॥
आसीदितश्च वैताढ्यगिरौ विद्याधरेश्वरः ।
इन्द्रनामा पूर्वजन्मानुभूतेन्द्रपदस्थितिः ॥ १२ ॥

(१) ख च मालिनौ ।

विश्वैश्वर्यबलोद्रेकादिन्द्रत्वाभ्यासतोऽपि च ।
इन्द्रमात्मानमेवायममंस्तेन्द्रं तु नापरम् ॥ १३ ॥
शचीति स स्वमहिषीं स्वमस्त्रं वज्रमित्यपि ।
पट्टेभमैरावण इत्यश्वमुच्चैःश्रवा इति ॥ १४ ॥
सारथिं मातलिरिति चतुरोऽन्यान्महाभटान् ।
सोमो यमः पाशधरः कुबेर इति चाभ्यधात् ॥ १५ ॥
मन्यमानस्तृणायान्यानिन्द्रंमन्यः स दोर्मदी ।
नाजीगणद्रावणमप्यत्यन्तरणदारुणम् ॥ १६ ॥
तस्मै ततः प्रकुपितः कृतान्त इव दारुणः ।
रावणोऽश्रावणाम्भोदगर्जद्गजबलोऽचलत् ॥ १७ ॥
विद्याबलात्ससैन्योऽपि लङ्घयामास सोऽर्णवम् ।
विद्याधरास्तुल्ययाना भुव्यम्भसि नभस्यपि ॥ १८ ॥
स दिशश्छादयन् सैन्यवात्योद्भूतै रजश्चयैः ।
वैताढ्यं प्राप कल्पान्तमहावात इव द्रुतम् ॥ १९ ॥
श्रुत्वा रावणमायान्तमिन्द्रोऽपि द्रुतमभ्यगात् ।
पुंसां मैत्र्यां च वैरे च संमुखोत्थानमादिमम् ॥ २० ॥
दूरादपि दशास्येन प्रहितो महितौजसा ।
अथ दूतोऽभ्युपेत्येन्द्रमित्युवाच ससौष्ठवम् ॥ २१ ॥
ये केचिदिह राजानो विद्यादोर्वीर्यदर्पिणः ।
तैरुपेत्योपायनाद्यैः पूजितो दशकन्धरः ॥ २२ ॥
दशकण्ठस्य विस्मृत्या भवतश्चार्जवादयम् ।
इयान् कालो ययौ तस्मिन् भक्तिकालस्तवाधुना ॥ २३ ॥

भक्तिं दर्शय तत्तस्मिन् शक्तिं वा दर्शयाधुना ।
भक्तिशक्तिविहीनश्चेदेवमेव विनङ्क्ष्यसि ॥ २४ ॥
इन्द्रोऽपि निजगादैवं वराकैः पूजितो नृपैः ।
रावणस्तदयं मत्तः पूजां मत्तोऽपि वाञ्छति ॥ २५ ॥
यथा तथा गतः कालो रावणस्य सुखाय सः ।
कालरूपस्त्वयं कालस्तस्येदानीमुपस्थितः ॥ २६ ॥
गत्वा स्वस्वामिनो भक्तिं शक्तिं वा मयि दर्शय ।
स भक्तिशक्तिहीनश्चेदेवमेव विनङ्क्ष्यति ॥ २७ ॥
दूतेनागत्य विज्ञप्ते रावणः क्रोधदारुणः ।
चचालानन्तसैन्योर्मिः क्षयोद्भ्रान्त इवार्णवः ॥ २८ ॥
तयोर्बलानामन्योऽन्यं संफेटः शस्त्रवर्षिणाम् ।
संवर्त्तपुष्करावर्त्तवारिदानामिवाभवत् ॥ २९ ॥
रावणं रावणिर्नत्वा युद्धायेन्द्रमथाह्वत ।
रणक्रीडासु वीरा हि नाग्रं ददति कस्यचित् ॥ ३० ॥
ततश्चैकाङ्गविजयाकाङ्क्षिणाविन्द्ररावणौ ।
सैन्यान्य[1]पास्यायुध्येतां द्वन्द्वयुद्धेन दुर्द्धरौ ॥ ३१ ॥
मिथः प्रतिहतास्त्रौ तौ रणपारयियासया ।
युयुधाते नियुद्धेन मदान्धौ सिन्धुराविव ॥ ३२ ॥
रावणिः किमधोऽथेन्द्र ऊर्द्ध्वमिन्द्रोऽथ रावणिः ।
नालक्ष्यत तयोर्व्यक्तिर्वेगाद्विपरिवर्त्तिनोः ॥ ३३ ॥

---

(१) श च -पास्य युद्धेरतां ।

विजयश्रीः क्षणेनेन्द्रे मेघनादे क्षणेन च ।
यातायातं व्यधाद्भीतिवोभयोरपि भीमयोः ॥ ३४ ॥
असौ मशक इत्यस्याद्यावद्ध्वेक्ष्व वज्रभित् ।
तावत्सर्वौजसा मेघनादस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥
पातयित्वा झगित्ये'व तं बबन्ध दशास्यसूः ।
जिगीषूणां जये हेतुः प्रथमो ह्याशुकारिता ॥ ३६ ॥
मेघनादः सिंहनादैर्नादयन् रोदसी अपि ।
पितुः समर्पयामास मूर्त्तं जयमिवाथ[२] तम् ॥ ३७ ॥
प्रबलारक्षगुप्तायां तं गुप्तौ रावणोऽक्षिपत् ।
इयं विधत्ते हि बली निहन्त्यपि वहत्यपि ॥ ३८ ॥
सोमो दण्डधरः पाशी कुबेरश्च समेत्य ते ।
दशास्यमिन्द्रग्रहणात्क्रुद्धा रुरुधिरे ततः ॥ ३९ ॥
जितकाशी दशास्योऽपि भूत्वोत्साहाच्चतुर्गुणः ।
योधयामास संग्रामचतुरश्चतुरोऽपि तान् ॥ ४० ॥
सोऽभाङ्क्षीद्दण्डिनो दण्डं चुचोद गदिनो गदाम् ।
पाशिनोऽत्रोटयत्पाशान् धनुः सोमस्य चाच्छिदत् ॥ ४१ ॥
अपातयत्प्रहारैस्तान्महेभः कलभानिव ।
अग्रहीद्रावणो बद्ध्वा वैरिविद्रावणः क्षणात् ॥ ४२ ॥
सप्ताङ्गराज्यसहितमुपादाय पुरन्दरम् ।
पातालल‌ङ्कां लङ्केशो विजेतुमगमत्ततः ॥ ४३ ॥

(१) क -वं ।
(२) च -थतः ।

हत्वा चन्द्रोदरं तत्र [1]तद्राज्यं स्वां च सोदरीम्।
सोऽदात्खराय त्रिशिरोदूषणज्यायसे ततः॥ ४४॥
चन्द्रोदरस्य निःशेषं खरः खरबलोऽग्रहीत्।
एका तु गुर्विणी राज्ञी प्रणश्य क्वचिदप्यगात्॥ ४५॥
ततः पातालङ्कातो लङ्कां लङ्कापतिर्ययौ।
तत्र निष्कण्टकं राज्यं चक्रे विष्टपकण्टकः॥ ४६॥
सोऽन्येद्युः पुष्पकारूढक्रीडयेतस्ततो भ्रमन्।
मरुत्तभूपप्रारब्धमीक्षाञ्चक्रे महामखम्॥ ४७॥
ततो विमानादुत्तीर्णो दशास्यस्तद्दिदृक्षया।
आनर्चे भूभुजा तेन पाद्यसिंहासनादिना॥ ४८॥
ततो मरुत्तभूपालं जगादेवं दशाननः।
अरे किमेष क्रियते नरकाभिमुखैर्मखः॥ ४९॥
धर्मः प्रोक्तो ह्यहिंसातः सर्वज्ञैस्त्रिजगद्धितैः।
पशुहिंसात्मकाद्यज्ञात्स कथं नाम जायते॥ ५०॥
लोकद्वयारिं तद्यज्ञं मा कार्षीश्चेत्करिष्यसि।
मद्भुमाविह ते वासः परत्र नरके पुनः॥ ५१॥
विससर्ज मखं सद्यो मरुत्तनृपतिस्ततः।
अलङ्घ्या रावणाज्ञा हि विश्वस्यापि भयङ्करा॥ ५२॥
प्रभञ्जन इवौजस्वी मरुत्तमखभञ्जनः।
ततोऽगाच्चैत्ययात्रार्थं सुमेर्वष्टापदादिषु॥ ५३॥

(१) स च राज्यं स्वां च सहोदरीम्।

विधाय यात्रां चैत्येषु कृत्रिमाकृत्रिमेषु सः ।
आजगाम निजं धाम पुनरेव दशाननः ॥ ५४ ॥
इतश्चासीदयोध्यायां पुण्यामिकमहारथः ।
राजा दशरथो नाम धाम निःसीमसम्पदाम् ॥ ५५ ॥
पत्न्यः कौशल्याकैकेयीसुमित्रासुप्रभाभिधाः ।
प्रियाश्चतस्रस्तस्यासन्मूर्त्ता इव दिशां श्रियः ॥ ५६ ॥
कौशल्या सुषुवे रामं कैकेयी भरतं सुतम् ।
सुमित्रा लक्ष्मणं नाम शत्रुघ्नं सुप्रभाऽभिधा ॥ ५७ ॥
रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नास्तस्य रेजिरे ।
चत्वारः सूनवो दन्ता इव त्रिदशदन्तिनः ॥ ५८ ॥
जनकस्य सुतां सीतां भामण्डल[१]सहोदरीम् ।
कार्मुकारोपणपणां रामभद्र उपायत ॥ ५९ ॥
जिनेन्द्रबिम्बस्नपनजलं मङ्गलहेतवे ।
चतसृणां च राज्ञीनां नृपः प्रैषयदन्यदा ॥ ६० ॥
तत्तोयमागतं पश्चादिति रोषमुपेयुषीम् ।
अनुनेतुं स्वयं राज्ञीं सुमित्रामगमन्नृपः ॥ ६१ ॥
घण्टान्तर्लालिकालोलदशनं चलिताननम् ।
श्वेतसर्वाङ्गरोमाणं भ्रूरोमच्छन्नलोचनम् ॥ ६२ ॥
पदे पदे प्रस्खलन्तं याचमानं च पश्चताम् ।
गतस्तत्र ददर्शैकं जरत्कञ्चुकिनं नृपः ॥ ६३ ॥

---

(१) ख च ड -सहोदराम् ।

तं दृष्ट्वाऽचिन्तयद्राजा स्मो यावन्नेदृशा वयम् ।
चतुर्थपुरुषार्थाय तावद्धि प्रयतामहे ॥ ६४ ॥
व्रतं जिघृक्षुः स ततो राज्ये स्थापयितुं निजे ।
अङ्कायाह्वाययामास तनयौ रामलक्ष्मणौ ॥ ६५ ॥
भरतस्य जनन्याऽथ कैकेय्या मन्थरागिरा ।
वरौ प्राक्प्रतिपन्नौ स याचितः सत्यसङ्गरः ॥ ६६ ॥
वरेणार्थित एकेन स तदा रघुपुङ्गवः ।
प्रतिपन्नस्थिरो राज्यं भरताय समार्पयत् ॥ ६७ ॥
चतुर्दशसमा यावद्वनवासाय चादिशत् ।
ससीतालक्ष्मणं रामं वरेणान्येन चार्थितः ॥ ६८ ॥
ससीतालक्ष्मणो रामः सद्योऽगा[1]द्दण्डकावनम् ।
पञ्चवट्याश्रमे चावतस्थेऽसौ सत्यसङ्गरः ॥ ६९ ॥
तत्रायातौ चारणर्षी राघवाभ्यां नमस्कृतौ ।
सीताऽऽनर्चातिथीभूतौ श्रद्धालुः शुद्धभिक्षया ॥ ७० ॥
ततो गन्धोदकैर्वृष्टिरमरैर्विदधे तदा ।
तद्गन्धादाययौ तत्र जटायुर्नाम गृध्रराट् ॥ ७१ ॥
तौ मुनी देशनां तत्र चक्रतुः स [2]व्यबोधि च ।
संजातजातिस्मरणोऽवतस्थे चानुजानकि ॥ ७२ ॥
तस्थुषस्तत्र रामस्य फलाद्यर्थं बहिर्गतः ।
ददर्श लक्ष्मणः खड्गमग्रहीच्च कुतूहलात् ॥ ७३ ॥

---

(१) ख च ड -दण्डिका- ।
(२) ख च व्यबुद्ध्यत ।

तत्तीक्ष्णत्वपरीक्षार्थं तत्क्षणं तेन लक्ष्मणः ।
अभ्यर्णस्थां वंशजालीं नललावं लुलाव च ॥ ७४ ॥
वंशजालान्तरस्थस्य कृत्तं कस्यापि देहिनः ।
अथैक्षं मौलिकमलं सोऽपश्यत्पतितं पुरः ॥ ७५ ॥
अयुध्यमानोऽशस्त्रश्च पुमान् कोऽपि हतो मया ।
अमुना कर्मणा धिग्मामित्यात्मानं निनिन्द सः ॥ ७६ ॥
गत्वा च रामभद्राय तदशेषमचीकथत् ।
असिं च दर्शयामास रामोऽप्येवमभाषत ॥ ७७ ॥
असावसिः सूर्यहासः साधकोऽस्य त्वया हतः ।
अस्य सम्भाव्यते नूनं कश्चिदुत्तरसाधकः ॥ ७८ ॥
अत्रान्तरे दशग्रीवस्वसा चन्द्रणखाऽभिधा ।
खरभार्या ययौ तत्र ददर्श च हतं सुतम् ॥ ७९ ॥
क्वासि हा वत्स शम्बूक शम्बूकेति रुदत्यसौ ।
अपश्यल्लक्ष्मणस्यांह्रिन्यासपङ्क्तिं मनोहराम् ॥ ८० ॥
मम सूनुर्हतोऽनेन यस्येयं पदपद्धतिः ।
पदपङ्क्तिपथेनैव ततश्चन्द्रणखाऽऽययौ ॥ ८१ ॥
यावत्किञ्चिदगात्तावत्ससीतालक्ष्मणं पुरः ।
नेत्राभिरामं रामं साऽपश्यत्तरुतले स्थितम् ॥ ८२ ॥
निरीक्ष्य रामं सा सद्यो रिरंसाविवशाऽभवत् ।
कामाविशः कामिनीनां शोकोद्रेकेऽपि कोऽप्यहो ॥ ८३ ॥
स्वं रूपं चारु कृत्वाऽथ रन्तुं रामस्तयाऽर्थितः ।
इत्यनूचे सभार्योऽहमभार्यं भज लक्ष्मणम् ॥ ८४ ॥

तयाऽर्थितस्तथैवेत्य लक्ष्मणोऽप्येवमब्रवीत् ।
आर्ये गता त्वमार्येव तदलं वार्तयाऽनया ॥ ८५ ॥
सा याञ्चाखण्डनात्पुत्रवधाच्च रुषिताऽधिकम् ।
आख्यद्गत्वा खरादीनां तत्कृतं तनयक्षयम् ॥ ८६ ॥
विद्याधरसहस्रैस्ते चतुर्दशभिरावृताः ।
ततोऽभ्येयुरुपद्रोतुं रामं शैलमिव द्विपाः ॥ ८७ ॥
किमार्यः सत्यपि मयि योत्स्यते स्वयमीदृशैः ।
इति राममयाचिष्ट तेषां युद्धाय लक्ष्मणः ॥ ८८ ॥
गच्छ वत्स ! जयाय त्वं यदि ते सङ्कटं भवेत् ।
सिंहनादं ममाहूत्यै कुर्या इत्यन्वशात् स तम् ॥ ८९ ॥
रामाज्ञां प्रतिपद्योच्चैर्लक्ष्मणोऽथ धनुःसखा ।
गत्वा प्रववृते हन्तुं स तांस्तार्क्ष्य इवोरगान् ॥ ९० ॥
प्रवर्द्धमाने तद्युद्धे स्वभर्तुः पार्ष्णिवृद्धये ।
गत्वा त्वरितमित्यूचे रावणं रावणस्वसा ॥ ९१ ॥
आयातौ दण्डकारण्ये मनुष्यौ रामलक्ष्मणौ ।
अनात्मज्ञौ निन्यतुस्ते यामेयं यमगोचरम् ॥ ९२ ॥
श्रुत्वा स्वसृपतिस्ते तु सानुजः सबलो ययौ ।
तत्र सौमित्रिणा सार्द्धं युद्ध्यमानोऽस्ति संप्रति ॥ ९३ ॥
कनिष्ठभ्रातृवीर्येण स्ववीर्येण च गर्वितः ।
परतोऽस्ति स्थितो रामो विलसन् सीतया सह ॥ ९४ ॥
सीता च रूपलावण्यश्रिया सीमेव योषिताम् ।
न देवी नोरगी नापि मानुष्यन्यैव काऽपि सा ॥ ९५ ॥

तस्या दासीकृताशेषसुरासुरवधूजनम् ।
त्रैलोक्येऽप्यप्रतिच्छन्दं रूपं वाचामगोचरम् ॥ ८६ ॥
आसमुद्रमसुद्राज ! यानि कान्यपि भूतले ।
तवैवार्हन्ति रत्नानि तानि सर्वाणि बान्धव ! ॥ ८७ ॥
दृशामनिमिषीकारकारणं रूपसम्पदा ।
स्त्रीरत्नमेतद्गृह्णीया नचेत्तन्नासि रावण: ॥ ८८ ॥
आरुह्य पुष्पकमथादिदेश दशकन्धर: ।
विमानराज ! त्वरितं याहि यत्रास्ति जानकी ॥ ८९ ॥
ययौ चात्यन्तवेगेन विमानमनुजानकि ।
स्पर्द्धयेव दशग्रीवमनसस्तत्र गच्छत: ॥ १०० ॥
दृष्ट्वाऽपि रामादत्युग्रतेजसो दशकन्धर: ।
बिभाय दूरे तस्थौ च व्याघ्रो हुतवहादिव ॥ १ ॥
इति चाचिन्तयदित: कष्टं रामो दुरासद: ।
इतश्च सीताहरणमितो व्याघ्र इतस्तटी ॥ २ ॥
विमृश्य च ततो विद्यामस्मार्षीदवलोकनीम् ।
उपतस्थे च सा मङ्क्षु किङ्करीव कृताञ्जलि: ॥ ३ ॥
ततश्चाज्ञापयामास तत्कालं तां दशानन: ।
कुरु साहाय्यमङ्गाय मम सीतां हरिष्यत: ॥ ४ ॥
साऽवोचद्वासुकेर्मौलिरत्नमादीयते सुखम् ।
न तु रामसमीपस्था सीता देवासुरैरपि ॥ ५ ॥
उपाय: किन्त्वसावस्ति यायाद्येनैष लक्ष्मणम् ।
तस्यैव सिंहनादेन सङ्केतो ह्यनयोरयम् ॥ ६ ॥

एवं कुर्विति तेनोक्ता व्रजित्वा परतस्ततः ।
स साक्षादिव सौमित्रिः सिंहनादं विनिर्ममे ॥ ७ ॥
तं श्रुत्वा मैथिलीं तत्र मुक्त्वा रामो ययौ द्रुतम् ।
महतामपि मोहाय भवेन्माया हि मायिनाम् ॥ ८ ॥
अथोत्तीर्य दशग्रीवः सीतामारोप्य पुष्पके ।
त्वां हरन् रावणोऽस्मीति कथयन्नभसा ययौ ॥ ९ ॥
हा नाथ विद्विषन्माथ राम हा वत्स लक्ष्मण ।
हा तातपाद हा भ्रातर्भामण्डल महाभुज ॥ १० ॥
सीता वो ह्रियतेऽनेन काकेनेव बलि[१]श्छलात् ।
एवं सीता रुरोदोच्चै रोदयन्तीव रोदसीम् ॥ ११ ॥
मा भैषीः पुत्रि मा भैषीः क्व रे यासि निशाचर ।
रोषादिति वदन् दूराज्जटायुस्तमधावत ॥ १२ ॥
भामण्डलानुगश्चैकः कोऽपि विद्याधराग्रणीः ।
डुढौके दशकण्ठं रे तिष्ठ तिष्ठेति तर्जयन् ॥ १३ ॥
जटायुर्विकटाटोप[२]करजत्रोटिकोटिभिः ।
[३]प्रणिहन्तुं दशग्रीवोरसि प्रववृते ततः ॥ १४ ॥
रे जीवितस्य तृप्तोऽसि जरद्गृध्रेति विब्रुवन् ।
दशास्यश्चन्द्रहासासिमाकृष्य निजघान तम् ॥ १५ ॥

---

(१) क ख ग घ -च्छ- ।
(२) घ ङ -नखर- ।
(३) ख च प्रतिहन्तुं ।

तस्य विद्याधरस्यापि विद्यां दशमुखोऽहरत् ।
निकृत्तपक्षः पक्षीव सोऽपविद्योऽपतद्भुवि ॥ १६ ॥
रावणोऽगात्ततो लङ्कां सीतां चोपवनेऽमुचत् ।
तां प्रलोभयितुं तत्र त्रिजटामादिदेश च ॥ १७ ॥
रामस्यापि हतामित्रः सौमित्रिः संमुखोऽभवत् ।
आर्यामार्य ! विमुच्यैकां किमागा इति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
आहूतः सिंहनादेन तव वैधुर्यलक्ष्मणा ।
लक्ष्मणाऽहमिहायातो व्याजहारेति राघवः ॥ १९ ॥
लक्ष्मणोऽप्यवदच्चक्रे सिंहनादो मया नहि ।
मुतश्चार्येण तन्नूनं वयं केनापि वञ्चिताः ॥ २० ॥
अपनेतुं सत्यमार्यामपनीतोऽस्युपायतः ।
सिंहनादस्य करणे शङ्के स्तोकं न कारणम् ॥ २१ ॥
ब्रुवन् साध्विति रामोऽपि स्वस्थानेऽगात्सलक्ष्मणः ।
सीतामपश्यन् क्वासीति विलपन्मूर्च्छितोऽपतत् ॥ २२ ॥
तं लब्धसंज्ञं सौमित्रिरित्यूचे रुदितैरलम् ।
पौरुषं पुरुषाणां हि व्यसनेषु प्रतिक्रिया ॥ २३ ॥
अत्रान्तरे पुमानेकः कश्चिदेत्य ननाम तौ ।
ताभ्यां पृष्टः स्ववृत्तान्तमेवं व्यज्ञपयच्च सः ॥ २४ ॥
हत्वा पातालङ्केशं तातं चन्द्रोदरं मम ।
अश्वस्येव पदे तस्य खरं खररथोऽकरोत् ॥ २५ ॥
गुर्वी च नष्टा मन्माता विराधं नाम मां सुतम् ।
अन्यत्रासूत तस्याश्च कश्चिदाख्यदिदं मुनिः ॥ २६ ॥

यदा दाशरथिर्हन्ता खरादींस्त्वत्सुतं तदा ।
पातालङ्काधिपतिं करिष्यति न संशयः ॥ २७ ॥
तदद्य समयं लब्ध्वा युष्मानस्मि समाश्रितः ।
पितृवैरिवधक्रीतं पत्तिं जानीथ मां निजम् ॥ २८ ॥
रामस्ततोऽदात्पातालङ्कां तस्मै महाभुजः ।
फलन्ति समयज्ञानां स्वामिनः स्वयमेव हि ॥ २९ ॥
तं च स्थापयितुं तत्र गच्छन् रामः सलक्ष्मणः ।
हृतविद्यं पुरोऽपश्यद्धूस्थं भामण्डलानुगम् ॥ ३० ॥
अथ दाशरथी नत्वा स्ववृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ।
आत्मनश्च जटायोश्च सीताया रावणस्य च ॥ ३१ ॥
अथ पातालङ्कायां ययौ रामः सलक्ष्मणः ।
सत्यसन्धो विराधं च पित्र्ये राज्ये न्यवेशयत् ॥ ३२ ॥
इतश्च साहसगतिर्नाम विद्याधराग्रणीः ।
खे भ्रमन्नधिकिष्किन्धाधित्यकं समुपाययौ ॥ ३३ ॥
ययौ तदा च किष्किन्धाधिपतिः क्रीडितुं बहिः ।
सुग्रीवः सपरीवारो राज्ञां हि स्थितिरीदृशी ॥ ३४ ॥
ददर्श साहसगतिस्तदा चान्तःपुरस्थिताम् ।
सुग्रीवस्य प्रियां नाम्ना तारां तारविलोचनाम् ॥ ३५ ॥
तस्यां लावण्यकूलिन्यां स चिक्रीडिषुरुच्चकैः ।
इयेष नान्यतो गन्तुं घर्मार्त्त इव कुञ्जरः ॥ ३६ ॥
सोऽस्थात्तथैव तत्रैव निषिद्धगमनः क्षणात् ।
तां मूर्त्तामिव कामाज्ञामुल्लङ्घयितुमक्षमः ॥ ३७ ॥

रमणी रमणीयेयं रमणीया मया कथम्।
इतीच्छाव्याकुलः [1]सोऽप्युपायं क्षणमचिन्तयत्॥ ३८॥
सहसा साहसगतिस्ततः सुग्रीवरूपताम्।
स कुशीलत्वकुशलः कुशीलव इवाददे॥ ३९॥
अथासौ विटसुग्रीवः सुग्रीव इति मानिभिः।
अङ्गरक्षैरस्खलितः सुग्रीवभवनेऽविशत्॥ ४०॥
अन्तःपुरगृहद्वारं स ययौ यावदुत्सुकः।
तावद्वगाघुत्य सुग्रीवः स्ववेश्मद्वारमाययौ॥ ४१॥
सुग्रीवस्य प्रवेष्टुं न द्वारं प्राहरिका ददुः।
अग्रे प्रविष्टो राजाऽस्ति त्वमन्योऽसीति वादिनः॥ ४२॥
ततश्च सत्यसुग्रीवे स्खल्यमाने स्ववेत्रिभिः।
अतुलस्तुमुलो जज्ञे मथ्यमान इवार्णवे॥ ४३॥
सुग्रीवद्वितयं दृष्ट्वा सन्देहाद्वालिनन्दनः।
शुद्धान्तविप्लवं त्रातुं तद्द्वारं त्वरितो ययौ॥ ४४॥
शुद्धान्ते विटसुग्रीवः प्रविशन् वालिसूनुना।
मार्गाद्रिणा सरित्पूर इव प्रस्खलितस्ततः॥ ४५॥
अथामिलन् सैनिकानामक्षौहिण्यश्चतुर्दश।
चतुर्दशजगत्सारसर्वस्वानीव सर्वतः॥ ४६॥
द्वयोरपि तयोर्भेदमजानन्तोऽथ सैनिकाः।
सत्यसुग्रीवतोऽर्द्धेऽर्द्धे विटसुग्रीवतोऽभवन्॥ ४७॥
ततः प्रववृते युद्धं सैन्ययोरुभयोरपि।

---

(१) क ख ग च ड कामं सोऽप्युपायमचिन्तयत्।

कुन्तपातैर्दिवं कुर्वदुल्कापातमयीमिव ॥ ४८ ॥
युयुधे सादिना सादी निषादी च निषादिना ।
पदातिना पदातिश्च रथिको रथिकेन च ॥ ४९ ॥
चतुरङ्गचमूचक्रविमर्दादथ मेदिनी ।
अवाप कम्पं मुग्धेव प्रौढप्रियसमागमात् ॥ ५० ॥
एह्येहि रे परगृहप्रवेशश्वन्निति ब्रुवन् ।
विटसुग्रीवमुद्ग्रीवः सुग्रीवो योद्धुमाह्वत ॥ ५१ ॥
ततश्च विटसुग्रीवो मत्तेभ इव तर्जितः ।
ऊर्जितं गर्जितं कुर्वन् संमुखीनो युधेऽभवत् ॥ ५२ ॥
युयुधाते महायोद्धौ तौ क्रोधारुणलोचनौ ।
विदधानौ जगत्त्रासं कीनाशस्येव सोदरौ ॥ ५३ ॥
तौ निशातैर्निशातानि शस्त्रैः शस्त्राण्यथो मिथः ।
चिच्छेदाते तृणच्छेदं रणच्छेकावुभावपि ॥ ५४ ॥
शस्त्रखण्डैरुच्छलद्भिर्दुद्रुवे खेचरीगणः ।
महायुद्धे तयोर्वृत्तखण्डो महिषयोरिव ॥ ५५ ॥
तौ छिन्नास्त्रावथान्योन्यममर्षणशिरोमणी ।
मल्लयुद्धेनास्फालतां पर्वताविव जङ्गमौ ॥ ५६ ॥
उत्पतन्तौ क्षणाद्व्योम्नि निपतन्तौ क्षणाद्भुवि ।
ताम्रचूडाविवाभातां वीरचूडामणी उभौ ॥ ५७ ॥
तौ द्वावपि महाप्राणौ मिथो जेतुमनीश्वरौ ।
अपसृत्य च दूरेण वृषभाविव तस्थतुः ॥ ५८ ॥
पुनर्युद्धेन सुग्रीवः खिन्नः खिन्नतनुस्ततः ।

बहिर्निर्गत्य किष्किन्धापुरादावासमग्रहीत् ॥ ५९ ॥
तत्रैव विटसुग्रीवस्तस्थावस्वस्थमानसः ।
अन्तःपुरप्रवेशं तु न लेभे वालिनन्दनात् ॥ ६० ॥
सुग्रीवो न्यञ्चितग्रीवमथैवं पर्य्यचिन्तयत् ।
अहो स्त्रीलम्पटः कूटपटुः कोऽप्येष नो द्विषन् ॥ ६१ ॥
आत्मीया अप्यनात्मीया द्विषन्मायावशीकृताः ।
अहो बभूवुस्तदसाववस्कन्दो निजैर्ह्यैः ॥ ६२ ॥
मायापराक्रमोत्कृष्टः कथं वध्यो द्विषन् मया ।
धिग्मां पराक्रमभ्रष्टं वालिनाम्नस्त्रपाकरम् ॥ ६३ ॥
धन्यो महाबलो वाली योऽखण्डपुरुषव्रतः ।
राज्यं तृणमिव त्यक्त्वा यश्च भेजे परं पदम् ॥ ६४ ॥
चन्द्ररश्मिः कुमारो मे बलीयान् जगतोऽप्यसौ ।
किं तु द्वयोरभेदज्ञः कं रक्षतु निहन्तु कम् ॥ ६५ ॥
इदं तु विदधे साधु साध्वहो चन्द्ररश्मिना ।
तस्य पापीयसो रुद्धं शुद्धान्ते यत्प्रवेशनम् ॥ ६६ ॥
वधाय बलिनोऽमुष्य बलीयांसं श्रयामि कम् ।
यद् घात्या एव रिपवः स्वतोऽपि परतोऽपि वा ॥ ६७ ॥
भूर्भुवःस्वस्त्रयीवीरं मरुत्तमखभञ्जनम् ।
भजामि विद्विषद्घातहेतवे किं दशाननम् ॥ ६८ ॥
असौ किं तु प्रकृत्या स्त्रीलोलस्त्रैलोक्यकण्टकः ।
तं च मां च निहत्याशु तारामादास्यति स्वयम् ॥ ६९ ॥
ईदृशे व्यसने प्राप्ते साहाय्यं कर्तुमीश्वरः ।

आसीत् खरः खरतरो राघवेण हतः स तु ॥ ७० ॥
तावेव रामसौमित्री गत्वा मित्रीकरोमि तत् ।
तत्कालोपनतस्यापि यौ विराधस्य राज्यदौ ॥ ७१ ॥
तौ तु पाताललङ्कायामलंकर्मीणदोर्बलौ ।
विराधस्योपरोधेन तथैवाद्यापि तिष्ठतः ॥ ७२ ॥
एवं विमृश्य सुग्रीवोऽनुशिष्य रहसि स्वयम् ।
विराधपुर्यां विश्वासभूतं दूतं न्ययोजयत् ॥ ७३ ॥
गत्वा पातालङ्कायां विराधाय प्रणम्य सः ।
स्वामिव्यसनवृत्तान्तं कथयित्वाऽब्रवीदिदम् ॥ ७४ ॥
महति व्यसने स्वामी पतितो नस्तदीदृशे ।
राघवौ शरणीकर्त्तुं तव द्वारेण वाञ्छति ॥ ७५ ॥
द्रुतमायातु सुग्रीवः सतां सङ्गो हि पुण्यतः ।
तेनेत्युक्तो दूत एत्य सुग्रीवाय शशंस तत् ॥ ७६ ॥
प्रचचालाथ सुग्रीवोऽश्वानां ग्रैवेयकस्वनैः ।
दिशो मुखरयन् सर्वा वेगाद्दूरमदूरयन् ॥ ७७ ॥
पातालङ्कां स प्राप क्षणेनाप्युपवेश्मवत् ।
विराधं चोपतस्थेऽसावभ्युत्तस्थौ स चापि तम् ॥ ७८ ॥
विराधोऽपि पुरोभूय रामभद्राय तायिने ।
तं नमस्कारयामास तद्दुःखं च व्यजिज्ञपत् ॥ ७९ ॥
सुग्रीवोऽप्येवमूचेऽस्मिन् दुःखे त्वमसि मे गतिः ।
क्षुते हि सर्वथा मूढे शरणं तरणिः खलु ॥ ८० ॥
स्वयं दुःख्यपि तद्दुःखच्छेदं रामोऽभ्युपागमत् ।

स्वकार्यादधिको यत्नः परकार्ये महीयसाम् ॥ ८१ ॥
सीताहरणवृत्तान्तं विराधेनावबोधितः ।
रामं विज्ञपयामास सुग्रीवोऽथ कृताञ्जलिः ॥ ८२ ॥
त्रायमाणस्य ते विश्वं तथा द्योतयतो रवेः ।
न कापि कारणापेक्षा देव वच्मि तथाप्यदः ॥ ८३ ॥
त्वत्प्रसादात् क्षतारिः सन् ससैन्योऽपि तवानुगः ।
आनेष्यामि प्रवृत्तिं च सीताया न चिरादहम् ॥ ८४ ॥
ससुग्रीवः प्रतस्थे च किष्किन्धां प्रति राघवः ।
विराधमनुगच्छन्तं संबोध्य विससर्ज च ॥ ८५ ॥
रामभद्रेऽथ किष्किन्धास्कन्धावारमधिष्ठिते ।
सुग्रीवो विटसुग्रीवमाह्वास्त रणकर्मणि ॥ ८६ ॥
निनदन् विटसुग्रीवोऽप्यागादाह्वानमात्रतः ।
रणाय नालसाः शूरा भोजनाय द्विजा इव ॥ ८७ ॥
दुर्द्धरैश्चरणन्यासैः कम्पयन्तौ वसुन्धराम् ।
तावुभावप्ययुध्येतां मत्ताविव वनद्विपौ ॥ ८८ ॥
रामः सरूपौ तौ दृष्ट्वा कोऽस्मदीयः परश्च कः ।
इति संशयतस्तस्थावुदासीन इव क्षणम् ॥ ८९ ॥
भवत्वेवं तावदिति विमृशन् रघुपुङ्गवः ।
वज्रावर्त्ताभिधधनुष्टङ्कारमकरोत्ततः ॥ ९० ॥
धनुष्टङ्कारतस्तस्मात्सा साहसगतेः क्षणात् ।
रूपान्तरकरी विद्या हरिणीव [1]पलायत ॥ ९१ ॥

---

(१) ख ग पलायिता ।

विमोह्य मायया सर्वं परदारैरिरंससे ।
पापारोपय रे चापमिति रामस्ततर्ज तम् ॥ ९२ ॥
एकेनापीषुणा प्राणांस्तस्याहार्षीद्रघूद्वहः ।
न द्वितीया चपेटा हि हरेर्हरिणमारणे ॥ ९३ ॥
विराधमिव सुग्रीवं रामो राज्ये न्यवेशयत् ।
सुग्रीवोऽपि स्वलोकेन प्राग्वदेवानमस्यत ॥ ९४ ॥
इतश्च रामकार्यायागाद्विराधः समं बलैः ।
स्वामिकृत्यमकृत्वा हि कृतज्ञा नासते सुखम् ॥ ९५ ॥
भामण्डलोऽपि तत्रागाद् विद्याधरचमूवृतः ।
प्रभुकार्यं कुलीनानामुत्सवो ह्युत्सवादपि ॥ ९६ ॥
जाम्बुवद्धनुमन्नीलनलादीन् विदितौजसः ।
सुग्रीवश्च स्वसामन्तान् समन्तादप्यजूहवत् ॥ ९७ ॥
विद्याधरचमूचक्रेष्वायातेष्वथ सर्वतः ।
उपेत्य रामं सुग्रीवः प्रणम्यैवं व्यजिज्ञपत् ॥ ९८ ॥
'हनूमानाञ्जनेयोऽयं विजयी पावनञ्जयिः ।
सीताप्रवृत्त्यै लङ्कायां त्वदादेशाद् व्रजिष्यति ॥ ९९ ॥
रामेणाज्ञापितो दत्त्वा स्वमभिज्ञानमूर्मिकाम् ।
नभस्वानिव नभसा नभस्वत्तनयो ययौ ॥ २०० ॥
सोऽगात्क्षणेन लङ्कायामुद्याने शिंशपातले ।
सीतामपश्यद्ध्यायन्तीं नाम रामस्य मन्त्रवत् ॥ १ ॥

---

(१) क ग च हनुमानिति सर्वत्र पाठः ।

तरुशाखातिरोभूतः सीतोत्सङ्गेऽङ्गुलीयकम् ।
हनूमान् पातयामास तद्दृष्ट्वा मुमुदे च सा ॥ २ ॥
तदैव गत्वा त्रिजटा दशकण्ठं व्यजिज्ञपत् ।
इयत्कालं विषण्णाऽऽसीत् सानन्दा त्वद्य जानकी ॥ ३ ॥
मन्ये विस्मृतरामेयं रिरंसुर्मयि संप्रति ।
तन्नत्वा बोध्यता'मित्यादिक्षत् मन्दोदरीं स तु ॥ ४ ॥
ततश्च पत्युर्दूत्येन तत्र मन्दोदरी ययौ ।
प्रलोभनकृते सीतां विनीता सेत्यवोचत ॥ ५ ॥
अद्वैतैश्वर्यसौन्दर्य्यवर्यस्तावद्दशाननः ।
त्वमप्यप्रतिरूपैव रूपलावण्यसम्पदा ॥ ६ ॥
यद्यप्यज्ञेन दैवेन युवयोरुभयोरपि ।
न व्यधाद्युचितो योगस्तथापि ह्यस्तु संप्रति ॥ ७ ॥
उपेत्य भजनीयं तं भजन्तं भज रावणम् ।
अहमन्याश्च तद्राज्ञस्त्वदाज्ञां सुभ्रु ! बिभ्रतु ॥ ८ ॥
सीताऽप्यवोचद्दाः पापे पतिदूत्यविधायिनि ।
त्वद्भर्तुरिव वीक्षेत मुखं दुर्मुखि कस्तव ॥ ९ ॥
रामस्य पार्श्वे मां विद्धि सौमित्रिमिह चागतम् ।
खरादीनिव हन्तुं द्राक् धवं तव सबान्धवम् ॥ १० ॥
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पापिष्ठे वच्मि नातः परं त्वया ।
सीतया तर्जितैवं सा सकोपा प्रययौ ततः ॥ ११ ॥

---

(१) ख च ड -मेवमूचे ।

अथावतीर्य हनुमान् सीतां नत्वा कृताञ्जलिः ।
इत्यूचे देवि जयति दिष्ट्या रामः सलक्ष्मणः ॥ १२ ॥
त्वत्प्रवृत्तिकृते रामेणादिष्टोऽहमिहागमम् ।
मयि तत्र गते राम इहैष्यति रिपुच्छिदे ॥ १३ ॥
पतिदूतं हनूमन्तमभिज्ञानसमर्पकम् ।
प्रीता सीताऽप्यथाशीर्भिरमोघाभिरनन्दयत् ॥ १४ ॥
हनूमदुपरोधेन रामोदन्तमुदा च सा ।
एकोनविंशत्युपवासान्ते व्यधित भोजनम् ॥ १५ ॥
प्राभञ्जनिः प्रभञ्जन इवोद्यानस्य भञ्जने ।
प्रवृत्तो दशकण्ठस्य बलालोकनकौतुकात् ॥ १६ ॥
भज्यमानं तदुद्यानं तेन मानमिवोच्चकैः ।
उपेत्य दशकण्ठस्याशंसन्नुद्यानपालकाः ॥ १७ ॥
आरक्षा रावणादिष्टास्तं निहन्तुं समागताः ।
हता हनूमतैकेन विचित्रा हि रणे गतिः ॥ १८ ॥
आदिष्टो दशकण्ठेन साटोपः शक्रजित्ततः ।
तद्बन्धायामुचत्पाशान् पाशैः स्वं सोऽप्यबन्धयत् ॥ १९ ॥
नीतश्चाग्रे दशास्यस्य दलयन् मुकुटं पदा ।
उत्पपातापास्तपाशस्तडिद्दण्ड इवानिलिः ॥ २० ॥
हन्यतां गृह्यतां चैष इति जल्पति रावणे ।
अनाथामिव सोऽभाङ्क्षीत्तत्पुरीं पाददर्दरैः ॥ २१ ॥
क्रीडां कृत्वैवमुत्पत्य सुपर्ण इव पावनिः ।
एत्य रामं नमस्कृत्य तं वृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ॥ २२ ॥

रामस्तं गाढमापीड्योरसा सुतमिवौरसम् ।
लङ्काविजययात्रायै सुग्रीवादीनथादिशत् ॥ २३ ॥
समुद्रं रावणारत्तं बद्धा सेतुं च राघवः ।
लङ्कापुरीं विमानस्थः सुग्रीवाद्यैः समं ययौ ॥ २४ ॥
निवेश्य कटकं रामो हंसद्वीपान्तरे ततः ।
[1]अववेष्टद्वलैर्लङ्कामेकपाटकलीलया ॥ २५ ॥
अत्रान्तरे दशग्रीवं प्रणम्योचे विभीषणः ।
कनिष्ठस्यापि मे स्वामिन्नद्यैकं वचनं कुरु ॥ २६ ॥
आयातो रामभद्रोऽत्र निजां जायां च याचते ।
अर्थ्यतां तदसौ सीता धर्मोऽप्येवं न बाध्यते ॥ २७ ॥
अथोचे रावणो रोषाद्रे बिभेषि विभीषण ।
तदेवमुपदेशं मे दत्से कापुरुषोचितम् ॥ २८ ॥
विभीषणो बभाषेऽथ[2] दूरे रामः सलक्ष्मणः ।
तत्पत्तिरेको हनुमान् दृष्टो देवेन किं नहि ॥ २९ ॥
अस्मद्द्वेषो विपक्षानुरागी ज्ञातोऽसि याहि रे ।
इति निर्वासितस्तेन ययौ रामं विभीषणः ॥ ३० ॥
लङ्काधिपत्यमेतस्मै रामोऽपि प्रत्यपद्यत ।
नह्यौचित्ये विमुह्यन्ति महात्मानः कदाचन ॥ ३१ ॥
बहिर्निर्गत्य लङ्केशसेना राघवसेनया ।
कांस्यतालं कांस्यतालेनेवास्फालदथोल्बणम् ॥ ३२ ॥

---

(१) च अविवेष्टत् ।
(२) ख च ख ।

प्राणसर्वस्वदेविन्योर्मिथश्चम्वोर्गतागतम् ।
जयश्रीः श्रीरिवाकार्षीदुत्तमर्णाधमर्णयोः ॥ ३३ ॥
रामभ्रूसंज्ञयाऽऽज्ञप्ता हनूमत्प्रमुखास्ततः ।
जगाहिरे द्विषत्सैन्यं सुरा इव महोदधिम् ॥ ३४ ॥
हताः केऽपि धृताः केऽपि नाशिताः केऽपि राक्षसाः ।
प्रसरद्भी रामवीरैर्दुर्वारैर्वारणैरिव ॥ ३५ ॥
कुम्भकर्णस्तदाकर्ण्य क्रुद्धो वह्निरिव ज्वलन् ।
मेघनादश्च साक्षेपः प्रविवेश रणाङ्गणम् ॥ ३६ ॥
तावापतन्तौ कल्पान्तपवनज्वलनाविव ।
न हि सोढुमशक्येतां रामसैन्यैर्मनागपि ॥ ३७ ॥
सुग्रीवोऽथ समुत्पाट्य शिलामिव शिलोच्चयम् ।
अक्षिपत्कुम्भकर्णाय सोऽपि तं गदयाऽपिषत् ॥ ३८ ॥
पुनर्गदाप्रहारेण पातयित्वा कपीश्वरम् ।
कक्षायां न्यस्य पौलस्त्यो लङ्कां प्रत्यचलत्ततः ॥ ३९ ॥
मेघवन्निनदन्मेघनादोऽपि मुदितस्ततः ।
प्लवङ्गान् प्लावयामास निशातशरवृष्टिभिः ॥ ४० ॥
डुढौके तिष्ठ तिष्ठेति भाषमाणोऽरुणेक्षणः ।
रामोऽथ कुम्भकर्णाय मेघनादाय लक्ष्मणः ॥ ४१ ॥
सुग्रीवोऽप्युत्पपाताथ क्लीबो रावणानुजात् ।
मुष्टौ धृतः कियत्कालं ननु तिष्ठति पारदः ॥ ४२ ॥
वलितः कुम्भकर्णोऽपि रामेण युयुधे ततः ।
सौमित्रिणा मेघनादोऽप्रमादः क्षोभयन् जगत् ॥ ४३ ॥

मिलितौ रामपौलस्त्यावब्धी पूर्वापराविव ।
अभातामुत्तरापाच्याविव लक्ष्मणरावणौ ॥ ४४ ॥
रावणावरजं रामो रावणिं लक्ष्मणः पुनः ।
पातयित्वाऽग्रहीत्सत्यं रक्षसामपि राक्षसः ॥ ४५ ॥
रावणैरावणो रोषादशेषकपिकुञ्जरान् ।
पिंषन्नथाययौ युद्धभुवं भुवनभीषणः ॥ ४६ ॥
अलमार्य ! स्वयं युद्धेनेति रामं निवारयन् ।
सौमित्रिरभ्यमित्रीणो बभूवास्फालयन् धनुः ॥ ४७ ॥
चिरं युद्ध्वाऽखिलैरस्त्रैरस्त्रविद्रावणस्ततः ।
जघानामोघया शक्त्या मङ्क्षु वक्षसि लक्ष्मणम् ॥ ४८ ॥
शक्त्या भिन्नोऽपतत्क्षोण्यां लक्ष्मणस्तत्क्षणादपि ।
तथैव सद्यो रामोऽपि बलवच्छोकशङ्कुना ॥ ४९ ॥
कृत्वा वप्रान् भटैरष्टौ प्राणैरपि हितैषिणः ।
सुग्रीवाद्यास्ततो रामं सलक्ष्मणमवेष्टयन् ॥ ५० ॥
मरिष्यत्यद्य सौमित्रिस्तदभावे तदग्रजः ।
किं मुधा मे रणेनेति रावणोऽगात्पुरीं ततः ॥ ५१ ॥
राघवं परितो जाते वप्रद्वारचतुष्टये ।
सुग्रीवप्रमुखास्तस्थुरारक्षीभूय ते निशि ॥ ५२ ॥
भामण्डलमथोपेत्य दक्षिणद्वाररक्षणम् ।
पूर्वसंस्तुत इत्यूचे कोऽपि विद्याधराग्रणीः ॥ ५३ ॥
अयोध्याया योजनेषु द्वादशस्वस्ति पत्तनम् ।
कौतुकमङ्गलमिति तत्र द्रोणघनो नृपः ॥ ५४ ॥

कैकेयीभ्रातुरस्यास्ति विशल्या नाम कन्यका ।
तस्याः स्नानाम्भसः स्पर्शे शल्यं निर्याति तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
आप्रत्यूषाल्लक्ष्मणश्चेत्तत्स्नानपयसोक्ष्यते ।
गतशल्यस्तदा जीवेदन्यथा तु न जीवति ॥ ५६ ॥
ततो मत्प्रत्ययाद्रामभद्रं विज्ञपय द्रुतम् ।
कस्यापि दापयादेशं तदानयनहेतवे ॥ ५७ ॥
त्वर्य्यतां स्वामिकार्याय प्रत्यूषे किं करिष्यथ ।
उदस्ते शकटे हन्त किं कुर्वीत गणाधिपः ॥ ५८ ॥
भामण्डलस्ततो गत्वा तद्रामाय व्यजिज्ञपत् ।
आदिक्षत्तत्कृते रामस्तमेव हनुमद्युतम् ॥ ५९ ॥
ईयतुस्तौ विमानेनायोध्यां पवनरंहसा ।
प्रासादाङ्के ददृशतुः शयानं भरतं ततः ॥ ६० ॥
भरतस्य प्रबोधाय तौ गीतं चक्रतुः कलम् ।
राजकार्येऽपि राजान उत्थाप्यन्ते ह्युपायतः ॥ ६१ ॥
विबुध्य भरतेनापि दृष्टः पृष्टः पुरो नमन् ।
ऊचे भामण्डलः कार्यं नामस्यामे [1]प्ररोचना ॥ ६२ ॥
सेत्स्यत्येतन्मया तत्रेयुषेति भरतस्ततः ।
तद्विमानाधिरूढोऽगात्पुरं कौतुकमङ्गलम् ॥ ६३ ॥
भरतेन द्रोणघनो विशल्यामथ याचितः ।
सहोदाह्य स्त्रीसहस्रसहितां तामदत्त च ॥ ६४ ॥

(१) क ख च -षु ।

भामण्डलोऽप्ययोध्यायां मुक्त्वा भरतमुत्सुकः ।
आययौ सपरीवारविशल्यासंयुतस्ततः ॥ ६५ ॥
ज्वलद्दीपविमानस्थो भीतैः सूर्योदयभ्रमात् ।
क्षणं दृष्टो निजैः सोऽधाद्विशल्यामुपलक्ष्मणम् ॥ ६६ ॥
तया च पाणिना स्पृष्टाल्लक्ष्मणात्तत्क्षणादपि ।
निःसृत्य क्वाप्यगाच्छक्तिर्यष्टिनेव महोरगी ॥ ६७ ॥
तस्याः स्नानाम्भसाऽन्येऽपि रामादेशादथोक्षिताः ।
निःशल्या जज्ञिरे सैन्याः पुनर्जाता इव क्षणात् ॥ ६८ ॥
अस्याः स्नानाम्भसा सेक्तुं कुम्भकर्णादयोऽपि ते ।
आनीयतामिहेत्युच्चैरादिदेश रघूद्वहः ॥ ६९ ॥
तदानीमेव तैर्दैव प्रव्रज्या जगृहे स्वयम् ।
इति विज्ञपयामासुरारक्षा लक्ष्मणाग्रजम् ॥ ७० ॥
वन्द्यास्तेऽद्य महात्मानो मोच्या मुक्तिपथस्थिताः ।
इति रामगिराऽऽरक्षैर्नत्वाऽमुच्यन्त ते क्षणात् ॥ ७१ ॥
विशल्यां कन्यकास्ताश्च तदोपायंस्त लक्ष्मणः ।
रावणोऽपि रणायागादमर्षणशिरोमणिः ॥ ७२ ॥
प्रणम्य रामं सौमित्रिरुत्तस्थेऽधिज्यकार्मुकः ।
विवाहाद्युत्सवेभ्योऽपि वीराणामुत्सवो रणः ॥ ७३ ॥
यद्यदस्त्रं दशग्रीवो विससर्जातिदारुणम् ।
तत्तच्चिच्छेद सौमित्रिरस्त्रैः कदलिकाण्डवत् ॥ ७४ ॥
अस्त्रच्छेदादथ क्रुद्धश्चक्रं चिक्षेप रावणः ।
तल्लक्ष्मणोरस्यपतच्चपेटावन्न धारया ॥ ७५ ॥

तदेवादाय सौमित्री रावणस्याच्छिदच्छिरः ।
निजास्त्रैरप्यवस्कन्दः पतेत् स्वस्य कदापि हि ॥ ७६ ॥
सीता स्वर्णशलाकेव निर्मला शीलशालिनी ।
रामेण जगृहे लङ्काराज्ये न्यस्तो बिभीषणः ॥ ७७ ॥
शत्रुं निहत्य ससहोदरदारमित्रो
रामो ययावथ निजां नगरीमयोध्याम् ।
उत्पन्नया परकलत्ररिरंसयाऽपि[1]
कृत्वा कुलक्षयमगान्नरकं दशास्यः ॥ २७८ ॥

॥ इति सीतारावणकथानकम् ॥ ९९ ॥

तस्मात् ।

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसम्पदः ।
कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥१००॥

दुस्त्यजामपि परस्त्रियं जह्यात्परिहरेत् । दुस्त्यजत्वे हेतूनाह । लावण्यपुण्यावयवां लावण्यं स्पृहणीयता रूपादिभ्योऽतिरिक्तं तेन पुण्याः पवित्रा अवयवा यस्यास्तां, पदं स्थानं सौन्दर्यसंपदो रूपसम्पदः, कला द्वासप्ततिर्लेखाद्याः स्त्रीजनोचिताः तासां कलापः समूहस्तत्र कुशलां प्रवीणाम् । लावण्यं, रूपं, वैदग्ध्यं च परदाराणां दुस्त्यजत्वे हेतुः । अपि शब्दस्त्रिष्वपि हेतुषु सम्बन्धनीयः ॥ १०० ॥

---

(१) ख च हि ।

परस्त्रीगमने दोषानभिधाय परस्त्रीविरतान् प्रशंसति—

अकलङ्कमनोवृत्तेः परस्त्रीसन्निधावपि ।
सुदर्शनस्य किं ब्रूमः सुदर्शनसमुन्नतेः ॥ १०१ ॥

परस्त्रीसन्निधानेऽपि निष्कलङ्कचेतोवृत्तेः सुदर्शनाभिधानस्य महाश्रावकस्य किं ब्रूमः कां स्तुतिं कुर्महे । वचनगोचरातीता स्तुतिरित्यर्थः । सुदर्शनस्य विशेषणं सुदर्शनसमुन्नतेः शोभना दर्शनसमुन्नतिर्यस्मात्तस्य, सुदर्शनप्रभावकस्येत्यर्थः ।

सुदर्शनश्च संप्रदायगम्यः । स चायम्—

अस्त्यङ्गदेशेऽत्यलकापुरी चम्पेति तत्र च ।
दधिवाहन इत्यासीद्राजाऽतिनरवाहनः ॥ १ ॥
अभूत्तस्याभया नाम कलाकौशलशालिनी ।
महादेवी स्वलावण्यावज्ञातत्रिदशाङ्गना ॥ २ ॥
इतो नगर्यां तस्यां च समग्रवणिगग्रणीः ।
श्रेष्ठी वृषभदासोऽभूदासीनः श्रेष्ठकर्मणि ॥ ३ ॥
यथार्थनामिका जैनधर्मोपासनकर्मणा ।
अर्हद्दासीति तस्यासीद् वल्लभा शीलशालिनी ॥ ४ ॥
श्रेष्ठिनस्तस्य महिषीरक्षोऽभूत्सुभगाभिधः ।
अनैषीन्महिषीर्नित्यं स तु चारयितुं वने ॥ ५ ॥
वनान्निवृत्तः सोऽन्येद्युर्माघमासे दिनात्यये ।
अपश्यदप्रावरणं कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ६ ॥

अस्यां हिमनिशि स्थाणुरिव यः स्थास्यति स्थिरम् ।
असौ धन्यो महात्मेति चिन्तयन् स गृहं ययौ ॥ ७ ॥
महामुनिमवश्यातहिमानीपातवेदनम् ।
तमेव चिन्तयन्नार्द्रमना रात्रिं निनाय सः ॥ ८ ॥
अविभातविभावर्य्यां गृहीत्वा महिषीस्ततः ।
स ययौ तत्र यत्रासीत् स मुनिः प्रतिमास्थितः ॥ ९ ॥
कल्याणीभक्तिरानम्योपासाञ्चक्रे स तं तदा ।
अहो नैसर्गिकः कोऽपि विवेकस्तादृशामपि ॥ १० ॥
अत्रान्तरे चण्डरोचिरारोहदुदयाचलम् ।
श्रद्धया तमिव द्रष्टुं कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ११ ॥
स नमो अरिहन्ताणमिति वाचमुदीरयन् ।
द्वितीय इव चण्डांशुरुत्पपात नभस्तले ॥ १२ ॥
आकाशगामिनी नूनमियं विद्येति बुद्धितः ।
नमस्कारपदं तं तु सुभगो निदधे हृदि ॥ १३ ॥
जाग्रत्स्वपन्नटंस्तिष्ठन्दिवा निशि गृहे बहिः ।
तदपाठीत् स उच्छिष्टोऽप्येकग्राह्या हि तादृशाः ॥ १४ ॥
ततः पप्रच्छ तं श्रेष्ठी विश्वोत्कृष्टप्रभावभृत् ।
प्राप्तं पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारपदं कुतः ॥ १५ ॥
अशेषं महिषीपालः कथयामास तत्ततः ।
साधु भोः साधु भद्रेति शंसन् श्रेष्ठी जगाद तम् ॥ १६ ॥
आकाशगमने हेतुरसौ विद्या न केवलम् ।
किन्तु हेतुरसावेव गतौ स्वर्गापवर्गयोः ॥ १७ ॥

यत्किञ्चित्सुन्दरं वस्तु दुष्प्रापं भुवनत्रये ।
लीलया प्राप्यते सर्वं तदमुष्य प्रभावतः ॥ १८ ॥
अस्य पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारस्य वैभवम् ।
परिमातुं न शक्तोऽस्मि वारि वारिनिधेरिव ॥ १९ ॥
साधु प्राप्तमिदं भद्र तत्त्वया पुण्ययोगतः ।
किन्तूच्छिष्टैर्ग्रहीतव्यं गुरुनाम न जातुचित् ॥ २० ॥
व्यसनी व्यसनमिव न त्यक्तुं क्षणमप्यदः ।
अलमस्मीति तेनोक्तः श्रेष्ठी हृष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ २१ ॥
तदधीष्वाखिलां पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
कल्याणानि यथा ते स्युः परलोकेहलोकयोः ॥ २२ ॥
ततोऽशेषनमस्कारं लब्धार्थमिव [1]तद्धनः ।
परावर्त्तयताजस्रं सुभगः सुभगाशयः ॥ २३ ॥
महिषीपालकस्यास्य क्षुत्तृष्णावेदनाहरः ।
परमेष्ठिनमस्कारः प्रकामं समजायत ॥ २४ ॥
एवं तस्य नमस्कारपाठव्यसनिनः सतः ।
कियत्यपि गते काले वर्षाकालः समाययौ ॥ २५ ॥
धारानाराचधोरण्या प्रसर्पिण्या निरन्तरम् ।
अकीलयदिव द्यावापृथिव्यौ नव्यवारिदः ॥ २६ ॥
गृहाद्गृहीत्वा महिषीः सुभगोऽपि बहिर्गतः ।
विनिवृत्तोऽन्तराऽपश्यद्घोरपूरां महानदीम् ॥ २७ ॥

(१) क तद्धनम् ।

तां दृष्ट्वा स मनाग् भीतस्तस्थौ किञ्चिद्विचिन्तयन्।
नदीं तीर्त्वा परस्मिंश्चे मद्विष्यः प्राविशंस्ततः॥ २८॥
नमस्कारं पठन् व्योमयानविद्याधिया ततः।
उत्पपात कृतोत्फालो मध्येनदि पपात च॥ २९॥
तत्रान्तःकर्दमं मग्नः खरः खदिरकीलकः।
कृतान्तदन्तसोदर्यो हृदयस्य प्रविवेश च॥ ३०॥
तथैवावर्त्तयन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम्।
तदा मर्माविधा तेन कालधर्ममियाय सः॥ ३१॥
श्रेष्ठिपत्न्यास्ततः सोऽर्हद्दास्याः कुक्षाववातरत्।
नमस्काररतानां हि सन्ततिर्न विसंवदेत्॥ ३२॥
तस्मिन् गर्भस्थिते मासि तार्त्तीयीके व्यतीयुषि।
श्रेष्ठिनी श्रेष्ठिने स्वस्य दोहदानित्यचीकथत्॥ ३३॥
गन्धोदकैः स्नपयितुं विलेप्तुं च विलेपनैः।
अर्चितुं कुसुमैरिच्छाम्यर्हतां प्रतियातनाः॥ ३४॥
प्रतिलम्भयितुं साधूनिच्छाम्याच्छादनादिभिः।
संघं पूजयितुं दातुं दीनेभ्यश्च मतिर्मम॥ ३५॥
इत्यादिदोहदांस्तस्याः श्रुत्वा मुदितमानसः।
चिन्तामणिरिव श्रेष्ठिशिरोमणिरपूरयत्॥ ३६॥
ततो नवसु मासेषु दिनेष्वर्द्धाष्टमेषु च।
गतेषु श्रेष्ठिनी पुत्रमसूत शुभलक्षणम्॥ ३७॥
सद्यो महोत्सवं कृत्वा श्रेष्ठी हृष्टः शुभे दिने।
सूनोः सुदर्शन इति यथार्थं नाम निर्ममे॥ ३८॥

वर्द्धमानः क्रमात्पित्रोर्मनोरथ इवोच्चकैः ।
सुदर्शनो यथौचित्यं जग्राह सकलाः कलाः ॥ ३९ ॥
कन्यां मनोरमां नाम मनोरमकुलाकृतिम् ।
साक्षादिव रमां श्रेष्ठी [1]तेन तां पर्य्यणाययत् ॥ ४० ॥
सौम्यमूर्त्तिः स हर्षाय पित्रोरेव न केवलम् ।
जज्ञे राज्ञोऽपि लोकस्य सर्वस्य[2] च शशाङ्कवत् ॥ ४१ ॥
इतो नगर्य्यां तत्राभूद्भूपतेर्हृदयङ्गमः ।
पुरोधाः कपिलः प्राज्ञरोधा विद्यामहोदधेः ॥ ४२ ॥
समं सुदर्शनेनास्य मन्मथेन मधोरिव ।
अजायत परा प्रीतिः सर्वदाऽप्यविनश्वरी ॥ ४३ ॥ (युग्मम्)
प्रायः सुदर्शनस्यैव स पुरोधा महात्मनः ।
रौहिणेय इवोष्णांशोः परिपार्श्वमवर्त्तत ॥ ४४ ॥
कपिलं कपिला नाम भार्या ऽपृच्छत्तमन्यदा ।
विस्मरन्नित्यकर्माणि कियत्कालं नु तिष्ठसे[3] ॥ ४५ ॥
पार्श्वे सुदर्शनस्याहं तिष्ठामीति तदोरिति ।
कोऽसौ सुदर्शन इति तयोक्तः प्रत्युवाच सः ॥ ४६ ॥
मम मित्रं सतां धुर्यं विश्वैकप्रियदर्शनम् ।
सुदर्शनं न चेद्वेत्सि तत्त्वं वेत्सि न किञ्चन ॥ ४७ ॥

---

(१) ख च ङ तेनाथो- ।
(२) ख च -स्यैव ।
(३) क ग तु तिष्ठसि ।